

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIV-ik évf. September—October 1889. 5-ik füzet.

UNITÁRIUSOK MAGYARORSZÁGON A XVI. ÉS XVII-İK SZÁZ ÉVBEN.

II.

AZ UNITÁRIUS VALLÁS ELTERJEDÉSE ESZTERGOM VIDÉKÉIG.

Negyedik Közlemény.

Hét országra szóló kudarczczal veszté el Pécs harminczegyedik püspöke¹⁾ püspöki székhelyét. Halálra keresték érte egy ideig s csak alig tudta megmenteni bukása vigasztalójául a puszta becsületet. Előbb elhagyták volt főbb tisztjei. Utánok megszökött a lovasság, mely féltette rablott kincseit. A lovasság nyomán odább állt maga Szaniszló püspök is a kezén maradt gyalog hadakkal.²⁾ A katonákat követte az öt szerzetes rend; a szerzeteseket az apácák. Az Urnak háza egyházi és világi őrizők nélkül maradt. Az elhagyatott polgárság kapút tárt a közelgő ellenségnek s a „világvédő padisah“ 1543. jul. 20-án kardcsapás nélkül jutott birtokába a Dunántúl legkiesebb vidékének és legvirágzóbb városának. Elfoglalta a várost, el a várat, s elfoglalt minden templomot, „csak egyet vagy kettőt hagyván meg — Istvánffyként — a hátramaradt keresztényeknek.“³⁾

Pécs háromszáz papja a világ négy tája felé szaladt, hogy biztos menedéket találjon becses személyének. Csupán egyetlen egy — István nevű — maradt jóban-rosszban osztozni a hivekkel.⁴⁾ A három

¹⁾ Koller szerint Várallyi Szaniszló 31-ik püspöke volt Pécsnek, Haas szerint 32-ik. Ugyancsak Haas Istvánnak nevezi őt, a mi nyilván való tévedés. Lásd Baranya. 287.

²⁾ Koller: *Historia Episcopatus Quinqueecclesiensarum*. Tom. V. p. 277. 287—290. — *Isthvanffi: Regni Hung. Historia*. Lib. XV. p. 170. — Haas: *Baranya*. 241. 244. 245.

³⁾ *Regni Hung. Hist.* XV. 171. *Coloniae Agrippinae*. 1685.

⁴⁾ Ez vehető ki saját szavaiból: *Hic olim trecenti et plures ministri in sacerdotali dignitate constituti Christo Catholice servientes... Nunc vero omnibus dispersis, aliis occisis, aliis suffocatis... Ego Stephanus Plebanus Quinqueecclesiensis relictus sum minister indignus Captivorum Christianorum*. Koller: *Historia Epp. Quinque Eccl.* VI. 338.

nagy plebánia-templom közül csak a Mindenszentek temploma hagyatott meg kezökön, mely templom máig is fennáll és tisztos régi-sége miatt nevezetes.¹⁾ István pap gondja alá vette a Mindenszentek templomát, misét szolgáltattott benne s tiszte szerint buzgón oktatta hiveit lelkiekben és világiakban egyaránt.²⁾ Nagy nyáj lehetett az mégis egy pásztor kezén! Jöttek az új hitnek apostolai és kiszakítottak egy részt a hivek seregéből. Jöttek a nagyhangú kálvinisták, elhatalmasodtak s kényszerítették a régi hit hiveit, hogy a templom használatában velök megosztozzanak.³⁾

1560 körül már a közös templomba jártak mindkét felekezetnek követői.⁴⁾ Történt, hogy egy buzgóbb kálvinista⁵⁾ kiverte a katolikus pap kezéből a szentelt ostyát s a földön lábával tiporta. A török bég halállal büntette az idegen vallás botránkozatóját.⁶⁾ Ily esetekből okulva, külön időben tartottak azután istentiszteletet.⁷⁾ Sőt hitelt érdemlő, a mit jézsuita följegyzések nyomán Ipolyi közöl, hogy épen úgy, mint a Dunamelléki Tolnán, a templomot kétfelé választották: egyik felében prédikált a kálvinista pap, másik felében misézett a katolikus plebánus.⁸⁾

A következő évtizedben a kálvinisták átálltával a templom hasz-

¹⁾ Haas: Baranya. 308. — Pécsnek a török előtt három plebánia-temploma volt. Az első lerontatott. 2-ik Mindenszentekről neveztetett és jelenleg is fennáll. A 3-ik Szt.-Benedek temploma, a mai nagyszerű székesegyház. U. o. 250. 251.

²⁾ V. ö. Koller: Hist. Epp. Quinq. VI. 338. — Haas: Baranya. 209.

³⁾ A „hatalmasabb, erősebb, számosabb felekezet pártja“ kényszeríté ez osztozásra, mondja hasonló esetre igen helyesen Ipolyi; de már az nem áll, mit e megjegyzéshez, úgy látszik, Lányi után indulva hozzáfűz, hogy t. i. 1570 táján már csak híre élt volna Tolnában és Baranyában a katolicizmusnak. Lásd: Veresmarti Mihály megtérése historiája. Bevezetés. 15. l.

⁴⁾ Lányi Károly magyar egyháztörténelme, átdolgozta Knauz Nándor. II. 140.

⁵⁾ Vesd össze: XXIII-ik tévelygés: Nem kell menni katolikus templomba, sem a katolikusokkal meg nem kell férni. Melius: Aran Tamás. 118. l. — Csak úgy mehetsz, hogy „csufoljad az ő rutságokat, ellene szólj, mint Christus és a régi doktorok.“ U. o. 120. 121. l. A katolikusok bálványozók. 122. 121. 118. l. eretnekek. 115. 116. l.

⁶⁾ Lányi-Knauz. II. 140.

⁷⁾ U. o.

⁸⁾ „Tolnán a katolikusoknak a pasa határozatára meg kellett osztaniók a város nagy templomát. Egyik felében a katolikusok, másikban az új hit követői tartották istentiszteletöket. Mint Pécssett, hol az ariánusokkal oszták meg így. (Annuae Lit. Soc Jesu 1612., 192. Lásd Ipolyi Csallóközi Műemlékek. 59. l. stb.)“ Ipolyi: Veresmarti Mihály megtérése historiája. Bevezetés. 15. l.

nálati joga is átszállt az unitáriusokra.¹⁾ A kálvinisták kezén alig volt e templom 14 évig, az unitáriusok birták azt teljes 114 esztendeig. A kálvinisták mellett virágzott a katolikus egyház s ha nem is növekedett, de számban és hatalomban folyvást jelentékeny maradt; az unitáriusok mellett elolvadt erejük s az atyáik híte mellett végig kitartó néhány szláv és olasz ajkú háznép a XVII. száz folyamán egy rozzant fakápolnában huzódott meg.²⁾

Mint az ostyáról előadott 1560-iki eseményből világos, már a kálvinisták életében sem lehetett egészen tövistelen élete a katolikus plebánosnak. Most az újabb hit beköszöntére teljesen aggodalomba borultak agg napjai. Kivel a Kálvinhítűek nem fértek meg, ugyan mit várt az az unitáriusoktól, kiktől másfél ezer esztendő haladásnak keresztelt tekervényes útvesztői választották el. Kálvin tanait egy kis jóakaró képzeléssel még ugyanazon törzs vakmerőn kihajtott oldalágának tekinthette; a praedestinatio, a sola fides, az urvacsora merevnyakás kérdéseire a szent atyák, a tridenti zsinat, vagy épen a rationalismus kölcsön vett fegyvereivel még válaszolhatott valahogy: de ugyan mit felelhetett az unitáriusok „eretnek“ vélekedésire, kik már akkor is a szentnek hirdetett keresztény kizárólagossággal szemben az általános emberire hivatkoztak; kik már akkor az igaz tudományt és józan észet, a gondolkozás feltétlen szabadságát és az igazság korlátlan kutatását lobogtatták, mint arany jelszavakat, a hit merészen fölemelt zászlaján; s kiknek váratlan feltámadása a Szent-Angyalvár indulgentiás és Péter-kulcsos korhatag bástyáit egész az alvilágig beépített legmélyebb alapjában rendítette meg.³⁾

A budai disputatio fényes sikere magasan felhozta az unitárizmus napját a Dunántúlra. A törökök, kik azelőtt Kálvin hitét nevezgették „igazi keresztény vallásnak“, most pártoló részvétőkkel a feltűnt új irány felé fordultak. Oly formán nyilatkoztak, hogy ők magok is az unitáriusokkal egy istent imádnak; a kálvinistáknak és katolikusoknak ellenben három istenök van és így ezek nem volnának jobbak a bálványimádóknál. Sok boszantást, sőt — mint a plebánus keservesen panasolja — még üldözést is kellett ekkor a katolikusoknak

¹⁾ E történelmileg nevezetes templomnak, mely a dunántúli unitárizmusnak a XVI. és XVII. sz.-ban épen úgy góczpontja volt, mint a kolozsvári nagy piaci templom az erdélyi unitáriusoknak. képét lásd a Vasárnapi Ujság 1888. évi 39-ik számában.

²⁾ Haas: Baranya. 265. 288.

³⁾ V. ő amaz ismeretes régi emlékvesssel:

Alta ruit Babylon: destruxit tecta Lutherus.

Muros Calvinus, sed fundamenta Socinus.

vallásuk miatt elszenvedniök. A török urak feltámadtak ellenök, el akarván nyelni őket, s a hozzájuk tartozókat szét akarván szaggatni, mint oroszlánnyok. Az új hit apostolai naponként új meg új feltalálásokkal keresték István papnak lelkét, mit ő Jézusnak kívánt átadni. S ráadásul ezekre még anyagiakban is oly szűk ellátást látott, hogy kenyérben sem ehetett eleget . . .¹⁾

Mint később meglátjuk, sok volt a nagyító túlzás a mostoha viszonyok e sötét rajzában. István papnak, az igaz, volt oka elkeseredni; de kevésbé az unitáriusok, mint inkább saját püspöke miatt, ki soha legkissebbet sem tett elárvelt hivei érdekében. — Midőn a nemes Dudich látta el e tisztet, az elfutott káptalant a szomszéd Szigetvárba gyűjtötte össze, s onnan kormányozta a gondjára bízott egyházmegyét.²⁾ Mióta Szigetvár elveszett s Dudich lemondott, 120 éven keresztül alig láthatjuk valami nyomát annak, hogy Pécs püspökei megyéjükért valamit áldoztak, vagy valamit tettek volna. Arra ugyan volt gondjuk, hogy a tizedekből még 1630. táján is 100 frtot³⁾ huzzanak nyomorult hiveiken, mint mondák, a szükséges „jogörzés végett“; de hogy papjoknak valaha segélyt, a népnek bár egyszer lelki vigaszt, avagy bátorítást nyújtottak volna: sehol arra nézve legkisebb följegyzést nem találunk.

Csupán a pápának jutott eszébe, hogy a török járom alatt nyögő katolikus egyház sorsán valamit enyhítsen. 1581. nyarán Stámir Bonifác István püspököt küldötte Baranyába, ki prédikáljon a hiveknek, kenetes szavakkal vigasztalja meg őket, s ő szentsége, a pápa nevében elégséges bűnbocsánatot és más szükségesség lelki ajándékokat osztogasson . . .⁴⁾ István pap élni kívánt a jó alkalommal. Magához hívatta Mihály plebánust Bicsédről és György plebánust Berkesdről, a hajdan hatalmas baranyai egyházmegye megmaradt őrállóit. Egy levelet szerkesztett velök, melyben megköszönve a pápa gondviselését, a legfeketébb színekkel festették le elhagyott állapotukat s rimánkodva kérik a szentséges atyát, helyezze őket a boszniai püspök fennhatósága alá s a pécsi papot és utódait ruházza fel papszentelési

¹⁾ Lásd István papnak a pápához küldött levelét. Koller: Hist. Epp. Quinq. VI. 337. 338.

²⁾ Haas: Baranya. 287.

³⁾ U. o. 288. Mai pénzértékben mintegy 7—800 forint. V. ö. Századok. 1889. 657.

⁴⁾ V. ö. Misit ad nos Vestra Majestas Consolatorem, Praedivatorem, Visitatorem et Legatum Vestrae Majestatis, qui vita, verbo, et opere ostendit se V. M. missum; indulgentias et alia dona Spiritualia nomine V. M. distribuit. Koller: VI. 337.

joggal, hogy egyházi férfiakat választhasson maga mellé az alkalmasnak látszó világiakból az anyaegyház gyarapítására, az eretnek hitnek pedig kiírtására; mi annál könnyebben kivihető, mert a lutheresek (értsd: unitáriusok) csupán a fölserdült korban, s akkor is csak előzetes vallástétel után részesítik hiveiket keresztségben, vagy más szentségben, ha ugyan szentségnek lehetne azt nevezni...¹⁾

E különös kérelem eredménye ösmeretlen. Koller a pécsi püspökség történetében azt hiszi, hogy a pápa nem teljesítette a baranyai papok kérését, legalább is e kérelem teljesítésének semmi nyoma fönn nem maradt.²⁾ Mint második közleményünkben rá mutattunk, ugyanez idő tájt hasonló körülmények között könyörögnek a temesvári katolikusok is segélyért a vidékükön terjedő unitárizmus ellen.³⁾ Betetőzte e tudósításokat 1588-ban az a Rómába érkezett hivatalos színezetű jelentés, hogy a vallás (értsd: katholicizmus) Magyarországból csaknem egészen kiküszöböltetett. Minden részét annyira ellepte az eretnekség, hogy ez országban minden eretnek felekezetet föltalálhatni. Arius tana kiváltképp annyira följul a lelkekben, hogy követőinek száma a többinél már is csaknem nagyobbra tehető.⁴⁾

¹⁾ Eredetije a Szent-Angyalvár levéltárában. Koller az egész levelet közli. Hist. Epp. Quinq. Eccl. VI. 336—339.

²⁾ U. o. 327.

³⁾ Ker. Magv. 1888. 382. 383.

⁴⁾ Előre bocsátva, hogy az esztergomi egyházmegye részben, a pécsi, váradi, csanádi stb. pedig egészen a török alatt áll s hogy az erdélyi megszenteltelenített lakosságtól és tönkre tétetett, így folytatja az ismeretlen jelentéstevő: *Religio in Regno Hungariae tota fere est proffigata, et haereses illas partes adeo invaserunt, ut omnes haereticorum Sectae in hoc regno inveniantur, et Ariana adeo praesertim in mentibus innovatur, ut caeteris quasi sit major; multi tamen sunt Atheistae. A vatikáni levéltárból közli Koller: Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum. Tom. VI. pag. 349—351. — Lányi Károly, történelem tanára a nagyszombati lyceumban s a katolikus egyház fölkapott történetírója, az unitáriusokra vonatkozó részt így fordítja: „Arius tanja különösen terjed s pedig a l a t t o m b a n annyira, hogy követői számát már legnagyobbnak mondhatni.“ Magyarföld Egyháztörténetei. Nagyszombat. 1843. I. kt. 173. Ugyanígy olvasható a Knauz Nándor „átdolgozásában“ is. Lányi Károly magyar egyháztörténelme. Esztergom. 1869. II. kt. 154. Ugyancsak Lányi és átdolgozója a református vallás beaurulásáért életét vesztett tolnai bíró esetét így találják olvasóik elé: „A budai helytartó — — oly nagyon megharagudott a tolnai bíróra, hogy ez életveszélyben forgott, azután közhirül téteté“ stb. II kt. 68. l. Pedig az általok idézett forrás ezt mondja: *Purpuratus Budensis — — iudici Tolnensi tantopere indignabatur, ut eundem in capitis periculum coniceret, ediceretque publice etc. Ribini; Memorabilia. I 92. l. — Igy megigazítva rakják olvasóik elé az igazságot e gondos lelki atyák!**

Érdekes volna e tudósításokat kiegészíteni a pater Leleszi jelentéseivel a szorosabban vett erdélyi unitáriusokról. Fájdalom, e legérdekesebb tudósítások még lappangnak valahol a pápai levéltárak mélységes sötétében. Nevezett jeles jezsuita atya ott volt, mint hallgató, a gyulafehérvári hitvitáknál: látta az alig megszülemlett unitárizmus megerősödését; ott volt, mint tanú, a nagyváradi híres mérközésnél: látta az unitárizmus diadallal előre törését; és a mi ez előzmények után oly kézzelfoghatólag következik: ott volt, mint bíró is, a diadalmas Dávid Ferencznek börtönhalálra kárhoztatásánál.¹⁾ Róma, a még mindig rettentő Róma nem akarta Erdélyt, mint ariánus, mint protestáns országot tűrni a keresztény Európa térképén. A mindenható pápai akarat első nagy eszközének Báthory István áll be, ki az unitárius nemesség hatalmát szétzúzza²⁾ s a jezsuiták behozatalának tervét előkészíti; második törpe eszközének Báthory Kristóf lép fel, ki Dávidot elzáratja, a jezsuitákat bételepíti s az országot egy gyermek kezébe adja; a harmadik lelketlen eszköz — et nunc venimus ad fortissimum! Báthory Zsigmond lesz, ki által a még mindig kárhozatosán protestáns ország a végromlás örvényébe sodratik, s ki alatt a tisztán unitárius városok (Torda, Kolozsvár) temető-talpából felforgattatnak. Gyönyörködhetett pater Leleszi derék neveltjében³⁾ s boldogult lelke ugyancsak örülhetett a jezsuita politika végzetes sikerén.

Míg Erdélyben halomra tódultak a nehéz fellegek a hitújítás egén, addig Magyarországon békében éltek protestáns hítfelünk a török hatalom védő szárnya alatt. XIII. Gergely pápa reménnyel és bizalommal telve nézhetett a forrongó Erdély felé; de Temesvár, Makó, Pécs és Nagy-Maros környékén egyetlen kedvező jel sem mutatott arra, hogy a szent Bertalan-éjet ő szentsége még egyszer szíve szerint — mint új pápa korában tette — megünnepelheti.⁴⁾ Az Erdélyben dúló viharnak csak egyetlen gyöngye szélcsapása hatott el egészen Pécsnek vidékeig: Bogáthi Fazakas Miklós, Gerend papja, Erdély legkiválóbb költője, a teljes zsoldárkönyv első magyar fordítója, a Dávid

¹⁾ V. ö. Kultúrféle Krónika. 44. l. — Kővári: Erdély történelme. IV. 35. — Jakab Elek: Dávid Ferenc emléke. 138. 237. 239.

²⁾ Az unitárius főurak tragicus bukását örökre megdicsőíti a Pókay-testvérek magasztos önfeláldozása. Az sem érdektelen, hogy az unitáriusokat saját országaiban elnyomó Miksa az unitárius Békest pártolta a katolikus Báthory ellenében és hogy az unitárizmushoz hajlott Dudichcsal kerestette magának a lengyel koronát.

³⁾ Kultúrféle Krónika. 44. l. — Szilágyi: Erdélyország tört. I. 420.

⁴⁾ Warga Lajos: A ker. egyház történelme. II. 165. 431.

belső hiveit üldöző zaklatások elől Válaszuti Györgynél keresett magának menedéket.

Bogáthi Fazakas Miklós rokonszenves alakját még mindig háromszáz év feledése takarja. Azt bizonyosra vehetjük, hogy Mátyás királyját 1576-ben Tordán szerezte, hol az iskola rektora lehetett. 1579-ben, úgy látszik, Szolnok-Dobokába vonult félre a Dávid fölött elluzódott zivatar elől. 1582-ben, április végén Gerendenen végzé be egyik művét, midőn a rá ingerelt fejedelem haragja kibujdosásra kényszeríteti. ¹⁾ Ugyanazon év május havában elhagyja Erdélyt, s június őt már Baranyában éri. ²⁾

Képzeltetni, mily öröm fogadta Pécsen a messzi földről érkezett hírneves jövevényt. Hitelesen elő kellett adnia ármányos cseleit az áruló olaszoknak és számtalanszor elbeszélte a szeretett mesternek gyászos halálát. Demeter püspök egyházmentő törekvéseiről is kellett számolnia s bizonyára a kárhozatos jezsuita befolyásról is, mely az eszmék szabad röptű fejlődését fejedelmi önkény bilincseivel bénítja. Válaszutit kiváltképen annyira érdekelte a hazájában lefolyt theologiai reactio, hogy kértére Bogáthi külön munkában ismertette az erdélyi unitáriusok újabb elfoglalt álláspontját. Ez érdekes művében azt a Dávid bukásával elfogadott hittételt fejti ki, hogy Jézus isten fia s több és nagyobb, mint a próféták, tehát Jézust bizonyos módon és formában imádni kell. Művét a mű szerzettetése okának kijelentésével végzi: Irtam az én kedves öcsém és különösen kedves barátom, Válaszuti György kedvéért. 1582. jun. 22. Pécsen. ³⁾

Számos kissebb-nagyobb munka került ki még e szorgalmas és nagytudományú ⁴⁾ írónk tollából Pécsen időztében. Itt írta 28 tételét „az igazság kinyomozására“ a szent lélekről, mit 1582. jul. 5-én végzett el. Itt magyarázta meg az apostolok leveleit „a néki nyújtott kicsiny ajándék szerint.“ Itt foglalta „51 cikkelybe, vagy articulusba“ a XVI. és XVII-ik száz. fölöttébb népszerű Apocaly-

¹⁾ A (még kiskorú) fejedelmet és tanácsát haragították rá, mint maga írja. Lásd Ker. Magv. XV. 6. — V. ö. XXI. 145.

²⁾ V. ö. Jakab Elek jeles cikkét: Bogáthi Fazakas Miklós XVI. századi magyar theologus és költő. Kereszt. Magvető. XV. 10. 11. 8. 249.

³⁾ Ker. Magv. XV. 8.

⁴⁾ Theologiai ösmereteiről egy újabkori író így nyilatkozik: Ki a midrást, Rásit, Ibn-Ezrát és kivált Kimchit úgy értette s úgy tudta felhasználni, mint Bogáthi, az mindenestbe korának a keresztények közt egyik legkiválóbb hebraistája volt. Kohn Sámuel: A szombatosok. Magyar-Zsidó Szemle. IV. 330.

p s i s á t, „oly magyarsággal, hogy csak bibliaolvasás kellene hozzá, ha ki prédikációkra osztani s újítani akarná.“ Ez utóbbi művét, mint maga megjegyzi, „másfél árkusra summálta vala még jó magyarsággal, Baranyában.“¹⁾ Kiviláglik ezekből, hogy Bogáthi Pécsett theologiai tanító irányban működött. Hihetőleg a pécsi iskola egyházi életre készülö növendékeit oktatta s azok és paptársai számára írta a három vagy négy megnevezett s még egy vagy két elveszett munkáját.

Bármily szeretetbe foglalták is költőjüket a pécsi atyafiak, az erdélyi szabad levegő után mégis csak nehezebbre esett neki a török zsarnokság nyomasztó körében élnie. Kibékült hát az erdélyiekkel. 1584-nek őszén már ismét Tordán látjuk.²⁾ S ötödfél évi „pokol idő“ után lehetőségének megfelelő alkalmazást nyer, midőn kincses Kolozsvár 1589-ben megválasztja másod papjának.³⁾

Kétségtelen bizonyosságú ténynek tarthatjuk, hogy a mikép Bogáthit Baranyába érkeztek szeretet és tisztelet fogadta, épen úgy ottléte alkalmával is mindvégig elismerés és hála környezte. Kétségtelenül erre mutat az, hogy 1588-iki emlékiratukban a baranyai papok az ő műveit is az unitárizmus alaptevő munkái közé sorozzák.⁴⁾ De a mi ennél sokkal érdekesebb, hogy t. i. baranyai vándorélete magára a költőre minő hatással vala, ennek kimutatására biztos adattal nem rendelkezünk. Nem véljük azonban lehetetlennek, hogy az ottani gyülekezetekben halott Sztárai-féle zsoltárok buzditották őt az összes zsoltárok lefordítására. Csakhamar honába visszaérte után magyar hangokban zendülnek meg lantján a héber költészet remekei. A CXXXVI-ik zsoltárban a költő, mintha saját bujdosását énekelné meg, midőn a pogány földről családjával⁵⁾ az édes honi földre visszatér.

Édes hazánk földe felé hogy az Ur fordíta,
 Siónból elvitt rabjait hogy elbocsáttatta:
 Örömmünkben mi nem hívők, a mit szemünk láta.
 Édest nevet szívünk, szemünk, ki elébb csak síra;
 Nagy örömmel kiki vígan feleinek mondja;
 Vig énekel, hangos nyelvvel az szent Urat áldja.
 Az maghintők ha rossz földbe jó magukot vetik,

¹⁾ Ker. Magvető XV. 6—8.

²⁾ U. o. 5. 246. 249

³⁾ U. o. 250. 1.—V. ö. 6. 1. (hol sajtóhibából 1585 áll 1589 helyett) és 8. 1.

⁴⁾ Pécsi Disputatio. Befejezés.

⁵⁾ V. ö. 1586-ban a gyermekei elvesztén bánkodó Jó b könyvére irt Paraphrasisa (magyarázat) ajánló versében valódi bölcsészai szemlélődések közt panaszolja el súlyos bánatát, melyet mindenkitől szeretett fia elvesztése fölött érez. Lásd Jakab Elek: Bogáthi M. Ker. Magv. XV. 246. 247. 176.

Nagy bánattal sírva hintik, mert lételét kétlik ;
 De ha néki üdő szolgál, nagy örömmel gyűjtik.
 Szép magunkat sírya hintők, hogy rabságra menénk.
 Az drága mag ím jól termett, pogány közt hogy élénk.
 Ím örömmel nagyobb részül szép hazánkba térénk...¹⁾

Egy évvel előbb, mintsem Bogáthi Kolozsvár papja lett volna, szomorítá meg Válaszuti Györgyöt egy másik hiv barátjának is elvesztése. 1588 elején Jászberényi György, Pécs első unitárius papja, a kozári és budai hitviták diadalmas bajnoka, itt hagyta lelki diadalainak földi színhelyét és felcserélte a múltó szóharczokat örökké való dicsőséggel.

Jászberényi helyébe a község azonnal Választit állítá. Míg Jászberényi élt, a budai disputatio kudarcza és a herczegszöllösi zsinat végzése óta a Kálvinhítű atyafiak meglehetősen megfértek az unitáriusokkal. Az 1576. előtti zajos hitviták kora elmúlt; a hitűjítók versengő felekezetei simulni kezdettek egymáshoz és a legifjabb testvérek létjogát, bár ha látszatra is, elösmerték. Legalább a vele való vetélkedésre legkissebb kedvet sem mutattak.

Az unitáriusok Isten után mindezt — mint Válaszuti hálásan elősmeri — az elhunyt Jászberényi Györgynek köszönhették. „Kitől egész életiben az háromságos uraim tartottanak elannyira, hogy én immár — ugymond Válaszuti — itt Baranyában tizenhat esztendőttől fogva forogván Jászberéninek társaságában, soha nem emlékezem arra, hogy valaki ezt kívánta volna, hogy vele beszélhessen és jó okok alatt az igasságot véle egyetemben vizsgálhassa: hanem mikor beszélniök kellett, akkor is nagy erőltetésből és kételenítésből, mint az kozári gyűlésben és budai gyűlésben nyilván vagon.“²⁾

Mihelyt Jászberényi György halála kihíredt, legott bátrabban kezdettek lélekzeni az ellenfél táborában elhallgatott híthősök. „Ennek elestivel — írja Válaszuti — netalám azt itilték, hogy a kik megmaradtunk (távul legyen, hogy dicsekedésért mondjam) Isten felelő vagy igazat mondani nem tudunk, vagy az mit tudunk is, ki-

¹⁾ V. ö. Ker. Magv. 241. — Nem tartjuk érdektelennek fölemlíteni, hogy Bogáthi az általa fordított zsoltárokat régi magyar énekek dallamaira alkalmazta. Szenczi Molnár Alberté a kétes dicsőség, hogy francia énekeivel ősi szép dalainkat enyészetnek engedte.

²⁾ Pécsi Disputatio. 12. — W. J. M. (Wadasi Jankovich Miklós.) A' Sociniánusok eredetéről, Magyarországbán volt Ecclesiájokról: Különösen Pétsi Prédicatorjok' Válaszuti Györgynek Kewi Skaricza Máthéval 1588. eszt. tartott Disputatiojáról. Pest. (1829.) 33. l.

mondani nem merészelnők.⁴⁾ Ujra kezdődtek tehát az évek óta megszűnt torzsalkodások. A nostras-vestras ismét napi rendre került. A pécsiekre hítőkért újabb megpróbáltatások néztek. De a kit legjobban érdekelt ez, Válaszuti nyugodtan várt kihívásra: más vihart is látott ő s bizott a jó ügy diadalában.⁵⁾

Most is, mint 1574-ben, a Duna mellől kelt és támadt a vész reájok. — Mint Pécs ez időben az unitáriusoknak, épen úgy volt Tolna is középpontja a dunántúli kálvinizmusnak. Nagy, népes és gazdag város vala, várral a száraz felől és kikötővel a Duna mellékén. A benne lakott török urak pártfogó részvétőkkel mindjárt kezdetben a Kálvinhít mellé állottak; úgyhogy Szigeti Imrének, Tövisi Mátyásnak és Sztárai Mihálynak sikerült az addig buzgó katolikus várost teljesen az újított hitre bírni. Kitünő iskolát állítottak fel, honnan a tanulók tanulásuk folytatására Debreczenbe, Kolozsvárra, vagy egyenesen külföldre mentek.⁶⁾ Azonkívül Tolna, épen mint Laskó Alsó-Baranyában egy ideig superintendentia székhelye is vala. S mint minden igazhítű Kálvinfészekben, mint akár Genfben, akár Debreczenben, úgy Tolnán is, Laskón is csakhamar felütötte fejét az unitárizmus. 1570-ben az egy isten felől vitát indítanak mindkét helyen, — mint Meliustól értesülünk. A vita eredménye — szintén Melius értesítése szerint — az unitáriusok legyőzése lett volna. Ámde Gerlach 1573-iki útjában Tolna lakóit nagy részint kálvinistáknak s részben ariánusoknak találta. Vajon ezek hitközséget alakítottak volna-e s vajon papjok ki lehetett? — e kérdésekre világos feleletet az eddig napfényre került adatok nem nyújtanak. Annyi mindazonáltal kétségsbe vonhatatlan,

1) Pécsi Disputatio. 12. — Jankovich: A sociniánusok eredetéről. 33. 34.

2) Ő maga következőleg nyilatkozik: Tisztesség legyen az mi kegyelmes Istenünknek, ki az ő egy igaz isméretivel minket meglátogatott és az ő Szent Fiának, az megfeszítettett Jesus Christusnak ismeretire vezérlett, hogy miképpen az szegény (= néhai, boldogult) György uramnak életiben velünk volt és segített, azonképen mostan is velünk vagyon és hisszük, hogy míg egy láb b e n ü n k j á r,^{*)} velünk leszen elannyira, hogy nem hagyja meggyaláztatni az ő igasságát, és kevés seregit nem hagyja ez világi bölcseknek miatta megszegyenülni. Ehez való biztunkban azért örvendünk abban az igasságban, kit ez világ tudatlanul eretnekségnek mond és ez világi sokaság ellen való tudománnak vagy hitetlenségnek **) nevez. És azt mondjuk, hogy valaki kételkedik, hogy ez igazság volna. jöjjen el és próbálja meg, és tudom, azután nem mond Eretneknek, sem Hitetőknek. De most erről többet nem szollok, mert irásunk megmutattya minden igasságunkat, mikor próbált***) tudósoknak kezéhez kél. Pécsi Disputatio. 12. 13. — Jankovich. 34.

3) V. ö. Ipolyi: Vere marti M. megtérése hist. Bevezetés. 20 l.

*) Az unitár. főiskola példányában: tart. —

**) U. o.: hitetésnek.

***) U. o.: próbáló.

hogy Tolna kálvinista papjainak 1588-ban védekezniök kellett, hogy összes hiveik unitáriussá ne váljanak.

Ezen — ma már hagyományosnak mondható — alapon indult meg ujlag a két testvérhít közti örök féltékenység küzdelme. Ugy látszik, már 1588-at megelőzőleg szidalommal illették, istentelennek és eretneknek nevezték a két felekezet hevesb vérű követői egymás valását¹⁾. 1588 elején pedig a tolnai iskola egyik növendéke Pécsen lakó pajtásával levelezvén, többek közt azt is meg találta írni, hogy mit tart ő az unitáriusok vallása felől, hogy az nem volna egyéb, mint polyva, seprő, rútság, stb. —

A pécsi diák nem tarthatta meg magánál a jó barát kevésse hízegő levelét. Tanítói, a kiknek megmutatta, szégyennel vegyes haraggal látták, mire ragadja immár a szelídlelkű ifjuságot is a felekezeti vakbuzgalom. Nem rakták zsebre az éktelen szidalmat, hanem egy városukban megforduló tekintélyesb tolnai polgártól megkérdezték: ilyenekre tanítják a híres iskola növendékeit?...

Tolnán nem késtek megpirongatni a magáról megfeledkezett ifjút: a törökpártolta pécsiekkel csekély okból vagy minden ok nélkül háborúságba elegyedni sem időszerűnek, sem tanácsosnak nem látszott. Ámde a viszonyok mind súlyosabbra váltak. Tudjuk, hogy már 1588-nak elején maga Tolna másod papja eredt levelezésbe Válaszuti Györggyel és korántsem valami ellenséges indulatból, hanem inkább az unitárius vallás iránt mutatott mélyebb érdekből. Mint alább meglátjuk, ez lesz az első, kivel a patkányok „kitünő ösztöne“ a sülyedő hajót elhagyatja. Mert már a tolnai köznép is erősen forrongott. A városban megfordult pécsiek nem egyszer fölvehették köztük a vallás kérdését s azon a vékony választófalon keresztül, melyet háromszáz éves mesterségesen szított gyűlölet abban az időben még nem tett átlátszatlanná, a két testvér-felekezet kezdett egymásra ösmerni.

Decsi Gáspár volt ekkor Tolna fő prédikátora. Tanult vala Tolnán, Kolozsvárt; sőt még Wittenbergben is. Tudományos híreért és irodalmi működéséért messzi földön nagyra becsülték. Bármily nagy hírű tudós volt azonban Gáspár uram, mégsem tartozott tulajdonai közé a koczkáztató síkraszállás. Már 1573-ban köszvénynyel mentegetőzve vonul el az őt meglátogató Gerlach elől s káplánját küldi a tudós lutheranus pap fogadására, kiről ez elég kiméletlen naplóba jegyezni, hogy tudatlannak találta...²⁾ Most 1588-ban is a feltűnt

¹⁾ V. ö. Jankovich. 23. 30. — Pécsi Disputatio. 5. 10.

²⁾ Szalay László: Adalékok a m. nemzet történetéhez a XVI. században. II. kiad. 222. l.

fenyegető mozgalmak láttára, a helyett, hogy személyesen próbálja meg leküzdeni a feltörekvő új irányt; a helyett, hogy nyíltan szembe szálljon, mint hű pásztor, a nyáját veszélyeztető farkasokkal, jónak látta félre térni a küzdelem elől és a herczegszőlősi zsinat tekintélyével takarózva, hatalomszóval tiltá meg hiveinek, hogy a pécsiekkel bárminő úton vagy módon ne érintkezzenek. . .

Mindkét város fontos kereskedőhely lévén, Tolna és Pécs között élénk közlekedés állt akkoron. A két város polgárai kölcsönösen szálltak egymáshoz üzleti vagy más dolgaikban. Most hogy papjok meghagyására a tolnaiak kezdték eltiltani a pécsieket szállástól és asztaluktól, ez — mint Ipolyi mondja — „szokatlan nagy sértés és embertelenség vala.“ ¹⁾

Természetesen a pécsiek sem vitték el szó nélkül megaláztatásukat s a dologból Gáspár úrra nézve nem a legjobb szemmel nézett ritka érdekű bonyodalom fejlődött. 1588. ápril. végén ugyanis Pécsről többen igyekeztek a dunaföldvári nagy sokadalomra. Ezek mikor Tolnára értek volna, régi ösmeretség jussán szállottak Kürtösi Jánoshoz. „Kinek mikoron nehéz kedvét látták volna — hogy ez eseményről fenmaradt unitárius emlékirat szavaival éljünk — az megjelenté, hogy prédikátorjoknak tilalma volna az oka, ki őket ellenzené ebben, hogy pécsiekkal se ennének, se innának. De azonközben tanácsul adja az jövendő több háborúságoknak eltávoztatásáért, hogy mennének Gáspár uramhoz és intenék arra, hogy vagy ő menne Pécsé, vagy az pécsiek hoznák Tholnára prédikátorjokat, az kösségnek háborúságának leszállításáért és az tudományban való vélekedésnek megigazításáért. Ezt mikor az mieink javallották volna, engednek az intésnek és nevezet szerént házához mennek ímez személyek: Magasi János, Mihály István, Szabó András, Ferencz deák, Bernárd deák, Szűcs András, György deák és Kis Ferencz deák etc.“ ²⁾

Látni való, hogy a Kürtösihez beszállt pécsi polgárok közül minden másodikat deáknak neveztek, mely gyakori cím, e korban iskolázott embert jelentvén, a pécsi polgárság nem közönséges miveltségi állapotáról tanúskodik.

A következő eseményeket Válaszuti György fenmaradt elbeszélése után adjuk, elhagyván vagy összevonván a kevésbé jellemző, avagy csekély fontosságú részleteket. Nem mulaszthatjuk el föl-

¹⁾ Veresmarti Mihály megtérése historiája. Bevezetés. 19. l. — Ipolyi még következő megjegyzéssel kíséri: Décsi (igy) azért tiltá meg a pécsiektől a vendégjogot, mert ezek már kezdék hintegetni szállásadóiknál az ujjabb tant.

²⁾ Pécsi Disputatio. 2. l. — Jankovich: A sociniánusok eredetéről 18. l.

hivni egyúttal a figyelmet arra, hogy a Válaszuti szépen folyó, jellemzetes prózája gyöngye a XVI. százév magyar irodalmának ¹⁾ s nem hamar találhatnánk abból az időből szerzőt, kinek művét hűségben és érdekességben, korrajzi vagy egyháztörténeti tekintetben a „Pécsi Disputatio“ elébe tehetnők.

„Mikoron Gáspár uram látta volna őket, több beszédek után hozzájövösöknek okát akarja megtudni, ezen azért így kezdték el beszédeket: — Ezért jöttünk kegyelmedhez, hogy okát érthessük meg ennek mi légyen: hogy mikor az tholnaiak mi hozzánk jönnek, még az kisebbeknek is tisztességgel vagyunk; mikor pedig mi ide jövünk, még az szállástól is megtilalmaztatunk, nem hogy valaki tisztességgel akarna lenni. Erre Gáspár uram így felelt: — Még is nem tudjátok-e, úgymond, az okát? ennek oka ez, mert az Christus örökké valóságát és istenségét megtagadtátok. Erre az mieink felelni nem akarnak; hanem csak erre intik, hogy ha ez az igaz: jöjjön Pécs(cs)é, és az mi prédikátorunkat győzd meg, és ha szentírásból meggyőzzetetik, többé mi kenyeret néki nem nyujtunk; és így hozzád térvén, veled egyesek leszünk. Ha pedig oda nem jöhetsz, legyen jó módja, és mi őtet ide kételenítjük jönni. Erre ő ezt felelte, hogy azt megkésérteni haszontalan dolog. Mert az ti prédikátorotok is, úgymond, az ő vallásában megerősödött, én is az enyémben. És azért semmiképpen eggyünk az másunknak nem engedhetne. ²⁾ Ő is azért ide bár ne jöjjön, én sem megyek oda. — Ez szóra Mihály István ³⁾ ismét szolla, eszében juttatván elébeni fogadását és ígéretit; és kéri, hogy ebben egyebet ne cselekedjék: mert ő miatta tartatott volna lelkiösmerete ennyi időtől fogván való kötélben,

¹⁾ Jankovich 1829-ben a magyar tudós világ előtt így méltatja: „Illy becses és ritka kézirat — — ékes tiszta magyarságával gyönyörködtet, azon édes örömet gerjesztvén bennünk, hogy még a pogány törökök dühös birodalma alatt is, olly szeplőtelenül hagyatott magyar nyelvünk és fentartatott nemzeti-ségünk.“ A sociniánusok eredetéről. 40. l. Értekezését Jankovich önállóan is kiadta s a Tudományos Gyűjteményben is. (1829. VI. 31—79.) Mondanunk sem kell, hogy szerzőnek feltűnő elfogultsága és felületessége miatt e mű csak fölötte igen ovatosan használható. A benne töredékesen s csak mintegy mutatóványkép között „becses, ritka“ kézirat ma a Nemzeti Múzeum birtokában van. Mi a kolozsvári unitárius főiskola példányát használtuk, melyet 1608/9-ben másolt le pécsi Szabó János „lelkének nagy gyönyörűségével“ s mely egy 1758-ban kelt bejegyzés szerint Kimitáné (Kmita Andrásné) asszonyunk kegyes és istenes in-dulatjából jutott a főiskola birtokába.

²⁾ E nyilatkozatból is kitűnik Decsi Gáspár bölcs ovatossága.

³⁾ E külsőleg unitárius, de titokban még Kálvinhítű pécsi polgárt az unitárius főiskola másolata következetesen mind végig Mihály Ispánnak nevezi.

ki ő neki immár sokszor fogadta volna, hogy Pécsé jönne és Györggyel¹⁾ egynehány napig beszélgetne csendességgel és szelidséggel. De ennek sem engedett, hanem Földvárra halasztotta válaszadását. Ott — úgy mond — több uraim is lesznek²⁾, és meglátjuk, mit kell cselekednünk.“

„Ezzel előle az mi feleink kijövéen, utokban elindulnak és szándékok szerént Földvárra jutnak, hova Gáspár uram is ígérete szerént felmegyen. És hozzájuk menvén, ott is a mi feleink emlékeztetik az prédikátorokat Gáspár uramnak szavára és az pécsi közönségnek kívánságára; kik között mikor Scarica Máthé uram is ott volna, felel nekik, és először is javallja kívánságokat és ígéretet tészén az Pécsé való jövetelök felől. — De miért hogy, úgy mond, nekünk is vadnak polgárink, kik nekünk kenyeret adnak, nem illendő azok nélkül indulatot tennünk: hanem eleikben terjesztvén az kegyelmetek kívánságát, valamit tanácsul adnak, abba járunk el; és kegyelmeteknek levelünk által meg is izenjük, ha kelljen-e várnotok, avagy ne, és minémű okkal engedhessünk kívánságtoknak. Jobb is minékünk oda mennünk, hogy sem mint ők jönnének mihozzánk, miért hogy köztetek lött az botránkozás. Mely miatt nem tagadhatjuk, jó uraim, hogy még az törököknél is inkább nem gyülnénk. Annyit cselekedett köztetek az tudománynak megváltoztatása.“³⁾

„Mikor az uraim kereskedéseknek utjából haza mihozzánk tértenek volna és megjelentették volna énnékem, mint jártanak mind Decsi Gáspár urammal, mind Földvárat Scarica Máté urammal és miképen töttenek volna ígéretet az hozzánk való jövetelökről: várakozásban itélők hogy lennénk szent Margit asszony napig, melyben Pellérd⁴⁾ jó sokadalom esik, és akkoron megtetszenék

¹⁾ Jászberényi Györgyöt érti.

²⁾ Paptársait érti.

³⁾ Jankovichnál: köztünk. — A sociniánusok eredetéről. 20. l. Ugyancsak ott az' utolsó két mondat csonka és teljesen érthetetlen. — Jankovich a következő módon mutatja be Skaricza Mátét olvasóinak: „Ez a Dunamelléki Reformatus Híveknek legnagyobb hálát érdemlő Tudós Egyházi Hőssök: nekie kell tulajdonítaniok a' Genevai Confessiának Duna mellett állhatatos megtartását; ő-nekie az Új Arianusok Dogmájának nem csak távoztatását, de hol már bevétetett is, kiirtását, és eltiltását; úgy a' Genevai Confessio szerint történt Reformatiónak kezdetéről írt első írásbeli tudósítást, mellyet Szegedi Istvánnak Theologiae Sincerae Loci Communes, Basileae, 1588. in Folio nyomtatott könyvében annak élete leírásában kiadott. Lásd életét Bod Péter Athenássában, Czwingtingert, Horányit addig, míg Tudós és Egyházi érdemei ezeknél bővebben fel nem világosíttatnak.“ A sociniánusok eredetéről. 8. l.

⁴⁾ Pellérd, Pécestől délnyugotra. Akkoriban unitárius helység.

vagy levelökből, vagy izenetökből, mi volna szándékjok. Mellyet meghallván, mi is szabadon gondolhatnánk, mit kellene cselekednünk és minémű kötés alatt kellene azt az dolgot mozgatnunk, főképpen ilyen félelmes időben.¹⁾ De mikor mi erről várakoznánk²⁾ „ezen közben egyik prédikátor társoknak közinkben fordulásával minden hozzánk tartozó hallgatókkal fölötte igen megörvendezteténk. Mert imé mikor Mihály István szent Margit asszony nap előtt való hétben házához jutott volna, kocsijára magát Bereki András adván,³⁾ (ki ezelőtt az tholnaiaknak volt teljes kilencz esztendeig való prédikátorok, Decsi Gáspárnak segítő társa) hát ime vele hozzánk jött. Kit mikoron láttam volna, ennyivel örömesb ragadék és apólassal (csókkal) köszönték, mennyivel tudtam ezelőtt való akaratját és hozzánk való szerelmét, kivel énnékem teljes farsangnak idejétől fogván mind eddig folyt volt levelem és barátságom: vélvén azt, hogy immár állhatatos léssen, és az előtt való cselekedetinek utját (többé) nem követnéje. Melyben nagy szép beszédével erősíte minket⁴⁾ és teljes 13 napig velünk lévén, maga felől jó és örökké való reménységet gerjeszte; ennyivel inkább ebben erősödvén, mert immár az önnön (maga) tulajdon öcsét az előtt közinkben mestersegre eresztette vala, Stephanus Berekiust⁵⁾: hogy ő az mi tudományunkat mind öcsével egyetemben holtig való szolgálattal megörvendeztesse, az egy igaz Istennek nevének prédikálásával és az Názárethi Jesus Christusnak ismeretével. Ugyan ebben örökített [erősített] volna ezzel is, hogy az mi várasunknak fejeit elő szólitatá és azoknak hallottára az gyülekezetben (hitünkről) vallást tett vala szent Margit asszony nap estén [jul. 13] és azzal biztatott vala, hogy ha mi mind elállanánk arról is, de ő bizony soha ezt az tudományt, ha meg kellene érette halni is, meg nem máslaná (másolná). Sőt ha Válaszuti György ő maga ellenem támadna is érette, néki sem hinnék; sőt minden tehetségem szerint ellene állanék.“⁶⁾ —

¹⁾ A szarnok s minden alkalommal hasznót húzni igyekvő török uralmat érti.

²⁾ Jankovich: 22. — Pécsi Disputatio. 4.

³⁾ Ez a mondat a Nemz. Muzeum példányában olvashatatlan.

⁴⁾ Jankovichnál e mondat érthetetlen.

⁵⁾ Mester a. m. tanító abban az időben. Basilius Istvánt, Molnár Gergelyt, a kolozsvári iskola tanárait, mesternek nevezik a város jegyzőkönyvei. Pl. Magister Stephanus rector scholae etc. Lásd Fekete M. hály: A kolozsvári ev. ref. főtanoda tört. 9 l — Bereki István hihetőleg az énekvezéri teendőket is vitte a pécsi ekkleziában. A korabeliek szokása szerint, latinus műveltsége fitogtására nevezte magát Stephanus Berekiusnak.

⁶⁾ Jankovich: 20. 21. l. — Pécsi Disp. 3. 4.

— „És mikoron sok erős beszédekkel és közönséges vallástételekkel az egy Atya Istenről és Názárethi Jesusról, melyet cselekedék mind polgári rendek előtt, mind az minnön személyünk előtt, közinkben ajánlotta vala magát, ezen való örömnünkben jönak ítélők, hogy közönségnek levele bocsáttassék az tholnaiak közzé mindenféle békeségnek szerzésének okáért, melyben talám ezt is cselekedhetnők, hogy Bereki Andrást az tholnaiak közzül békességgel minden hozzá tartozókkal (egyetemben) kivehetnők: ¹⁾ az mi legnagyobb, meg is confirmálhatnók az közöttünk való megmaradásban annyival inkább, ha közöttünk való szóbeszédet és disputálást hallhatná. Ebben való előmenetelre azért az mi városbéli biráink és polgárink jó reménség alatt ilyen levelet íranak, kit betű szerint jó bizonyságért ím megírok:“ ²⁾

„Az egy, ³⁾ igaz, hatalmas, rettenetes ítéletű, bölcs. egyedül könyörülő és mindenható Istentől, az mi Urunk Jesus Christusnak ⁴⁾ dicsőséges szent Attyától és Istenétől, kegyelmet, békeséget kívánunk kegyelmeteknek, mind fejenként kicsintül fogván nagyiglan! ⁵⁾

Nemes és tiszteletes Uraink! mindeneknek előtte híuk (híjuk) mi bizonyságúl az élő Istent, kinek szolgálai közzül és népei közzül valóknak mi is ez nyomorúlt világban magunkat valljuk és tartjuk, hogy minden mi ügyekezatinkben, járással és keléssel való dolgainkban úgy ügyekezttük, erőlködtük magunkat viselni és hordozni, hogy senkinek búára (bújára), tisztességének és életének kárára ne lennénk és élénk; főképpen kegyelmeteknek, úgy mint kik eleitül fogván még atyáinknak is baráti és jó akaró szomszédi voltatok. Mely mi életünknek és barátságos cselekedetünknek ha egyéb jövedelmét nem várhattuk is, de még is ezt gondoltuk belőle, hogy kegyelmetek is megtekintvén jóra való indulatinkot, hasonló tisztességgel és barátságos szomszédssággal minket is megörvendeztetne kegyelmetek. De látván innár minden mi várásinknak és reménséginknek némellyek miatt elesését, nem türhetük, hogy kegyelmeteknek panaszszal az mi rajtunk tött gyalázatot ne beszéllenők:

¹⁾ Kettőre látszik e törekvés utalni: arra, hogy Tolnán 1588-ban már nem voltak unitáriusok; vagy pedig arra, hogy az unitarizmusra áttért Berekinnek a nagy részt kálvinisták által lakott városban az odium theologorum előtt nem lehetett biztos maradása. Viszont e hely arra is enged következtetnünk, hogy a pécsiek a tárt karokkal fogadott lelkésznek mind foglalkozási kört, mind megélhetési módot nagyon könnyen adhattak.

²⁾ Az unitár. főiskola példányában: jó reménség által ilyen levelet irattanak, kit bizonyságért ím megírok.

³⁾ Jankovichnál: egyedül igaz.

⁴⁾ Jankovichnál: Christusunak.

⁵⁾ Az utómondat Jankovichnál hiányzik.

Első és fő ok ebben ez, mert hítünknek igaz rendiért nem csak városokban neveztetünk töledek istenteleneknek és eretnekeknek, hanem még városunkban is, házunkban és honyunkban, kik között leg és legnehezebben szenvedgyük az kegyelmetek Scholájából-e, prédikátortoktól-e, avagy polgári társaságokat között nagy gyalázzattal és hallatlan szidalommal iratott¹⁾ és házunkra küldetett levelet, melyben hítünket nemcsak rútságna, nemcsak pilyvának,²⁾ nemcsak seprőnek, de ganának és tisztességgel legyen mondván — — írta³⁾ és éktelenül fecsegte.

Mely éktelenséget hogy mí el ne szenvedgyünk panasz nélkül, intetünk először is az élő Istennek tiszteletitül, ki felől mí igaz és tökéletes hittel vallyuk,⁴⁾ hogy csak ő legyen egyedül segítő minden társ nélkül; mennek, földnek, tengernek és ezekben levő állatoknak hatalmas teremttője; ki miképpen egyedül teremttő, ezenképpen minden állatoknak egyedül őrizője, éltetője, táplálója és minden jószágoknak kuffeje; kit mí igaz és megváltozhatatlan parancsolattya szerint csak egyedül imádunk és minden mí testi-lelki szükségünket, Christus fejünknek (így) és minden szenteknek példája szerint, csak ő reája támasztyuk. Ezt penig sem kettősnek, sem hármának, vagy állatban vagy személyben, nem vallyuk; hanem csak annak, ki felől hítünk első ágazattya vallást tett, mondván: Hiszünk egy Istenben (nem kettőben, sem háromban), mindenható atyában (nem háromságban), mennek és földnek teremttőjében...

Másodsor az Ur Jesus Christus felől való vallástételünknek igazsága is ezent mutattya, hogy cselekedgyünk, mert mí nem hogy annak itélők ő felőle való hítünket, az minek mondgyátok és mondattyaitek veletek; de minden hétszer öntetett aranyál és drága köveknél szeb-

¹⁾ Az unitár. főiskola példányában: iratattott.

²⁾ Az eredeti szövegben „pillva“ állt, legalább így van a Nemz. Muzem példányában. (Lásd Jankovichnál 23. l.) Az unitár. főiskola másolata pillvának (pillva) írja. Nem lehet más, mint a szláv plēva szóból magyarított pelyva, polyva szavunk tájejtésű alakja. Igazolja e feltevést és átírást maga a codex eredeti helyesírása, mint: illien = illen, meli = mely, folit = folyt, Mihali = Mihály, niaualia = nyavalya stb.

³⁾ Az itten kimaradt szó feltalálható őszinte valón a kath. történetirők munkáiban. Meglepő, mennyire építnek e komoly itéletű férfiak az éretlen tolnai diák pillanat hevében kiszalasztott nyers kifejezésén! Megtaláljuk Haasnál, meg Lányinál, meg Lányi-Knauznál; sőt nagy bámulatunkra még a kitűnő Ipolyit is nyomokban írők. (Lásd „Veresmarti M. élete és munkái“ című korrajzát a hitújítás idejéből. Házi-Könyvtár. XVIII. 25. 26. l.) Természetesen egyik sem késik e jelenték nélküli esetet általánosítani és a protestáns felekezetek testvériségére himet varrni belőle. Bátran kimondhatjuk, hogy mindannyiok előadása forrásuk nem ismeréséből származik. Ha Ipolyi forgatta volna egy kissé a „Pécsi Disputatio“ lapjait, őszintén bevallhatta volna, hogy az unitáriusok és kálvinisták 1588-ki vitájában több mérséklet lelhető, mint Pázmány száz híharczában, vagy akár száz Telegdiben és Balásfiban. . . .

⁴⁾ Jankovich nemcsak sokat ferdít a „socianianusokról“ kiadott értekezésében, hanem az itt következő hitvallást merőben ki is hagyja a korabeli vallásos türelemre és felvilágosodásra mutató ily érdekes okadással: Gy e n g é b e k b o t r á n k o z á s a e l m e l l ő z é s é r t k i n y o m t a t n i s z á n t s z á n d é k k a l e l m u l a s z t o t t a m . . . (41. l.)

nek és drágábnak hisszük és tartjuk; melynek rövid summája ez: Hisszük az Máriától született Jesust amaz atya Istennek erejének fogantatásából lenni, ¹⁾ ki Bethlehemben született (nem pedig, az mint rá költötték, teremtésnek előtte Istennek állattayából); ezt mondjuk azon élő Atya Isten lelkétől egyetlen egy megszenteltetett Urunknak és Christusunknak lenni (nem pedig amaz fiút, kit mondanak, hogy az Máriától született Jesusban bocsáttatott az emberi váltságának okáért); ki Pontius Pilatusnak idejében megölettetett és az Atya istentől harmadnapra halottaiból feltámasztatott, és az dicsőségnek jobbjára bévitetett; honnat mindeneknek itüföire eljövendő utolsó időben. Ezt vallyuk, hogy minden hatalmat vett az ő mennyei sz. Attyától, mint irván vagon: Az atya minden hatalmat adott az ő Fiának; ennek adott szent lelket; adott dicsőséget és itüföletet; adott minden nevek felett való nevet; adott végre az ő haláláig való engedelmességéért minden népeken való örökséget, méltóságot és uraságot. Ennek életének és tudományának követésében tartjuk üdvösségünket. Mert hisszük az ő egyszer való halálát mi érettünk való áldozattyanak, és vérenek kiontását az mi életünknek ²⁾ itallyának és Isten kegyelmességéből elégségesnek

Ezeket azért akartuk kegyelmeteknek rövideden eleiben rendelni (adni), hogy megismerjétek hitünket, ha az Apostoli Credo szerint vagon-é, avagy nem? És hogy megítljétek, ha arra az gyalázatra és szidalomra méltók vagyunk-é, vagy nem? Mert láttyátok, mi más Credót nem tartunk, hanem az melyet tő is vallotok és apostoli vallásnak hivatok.

Ezt kívánnjuk azért kegyelmepektől megérteni, ha ilyen hitben lévőkre legyen-é szabadságtok az hatalmas uraktól és fejedelmektől,³⁾ vagy nem: hogy szabadon kergethessetek és szidalmazhassatok érette. Ha vagon, azt mondgyátok: nincs mit tennünk, minden rajtunk tött bossúságot el kell szenvednünk és tünnünk; ha kedigh (pedig) nincsen: miért akartok rajtunk nyelvetekkel hatalmaskodni, és miért bocsát kegyelmek zabola nélkül mindent ellenünk való szidalomra és hitünknek rütítésára? Ha azt mondgya kegyelmek, hogy hirettekkel és akaratokkal nincsen: mi azzal nem gondolunk, valaki mit cselekedett, fogjátok törvényre: azt mi kegyelmeknek ugyan megköszönnük; és megláttya kegyelmek, (hogy) valaki léssen az, gondgyát viseljük, hogy többé várassa és feje ellen senkinek hitét meg nem szidalmazza: oly módon megkeressük az uraknak ereje és (igaz) törvénye szerint. ³⁾

Mi azt gondoljuk vala, hogy kegyelmek gondol valamit efféle közönséges háborúnak következéséről, ⁴⁾ azért jelentettük vala meg kegyelmeknek ez előtt is az kegyelmek tisztességbeli polgári társátul, Nagy Amborustul; de megismertük nyilván azután következett dolgokból is, hogy nem csak gyermekeknek és iffiaknak légyen köztetek sza-

¹⁾ Hátrább Válaszuti szerint: Dávid magvából. Jézus csodaszerű fogantatásának még nem oly rég is akadtak hievei az unitárius egyházban. E kérdés történeti levezetését lásd Simén Domokos jeles értekezésében Ker. Magvető. VII. 129—141.

²⁾ A másoló tévedéséből: ételünknek itallyának.

³⁾ A szabad vallásgyakorlatot engedő török hatóságot érti.

⁴⁾ Célzás a budai disputatióra

badsága az boszúságtételre és szidalmazásra: hanem még öregeknek is, kik szállásokot töllünk gyalázatosan tilalmazzák, mint ez elmúlt napokban is történt dolgok az mi atyánkfiaiinak oda fel való utokban. Kinek mikor okáról tudakoztanak volna, prédikátorokra igazítottanak, hogy ő tanította (volna) kegyelmeteket afféle gazdálkodásra és atyafiú szeretetre, kit az egy élő Isten itilje meg, ha igazán cselekedni-é, avagy nem.

Azt halljuk, sőt ugyan megtudtuk, hogy kőre akar állatni és állat bennetek, ¹⁾ valaki az (egy) élő Isten(nek tisztelete) felől beszédre adgya magát; de még azt nem hallottuk, hogy valaki egynéhány száz forint érő marhát ad nekünk ²⁾ (melynek megvételében sok szónk, beszédünk vagy on veletek³⁾ ki tilalmazta volna, és kőre állatta volna; melynek nem úgy kellene lenni, ha ugyan (szintén) az ő tudományát efféle cselekedetekkel akarja igaznak bizonyítani.

Erről az mi polgár társaink, mikor néminap az kegyelmetek várasában lévén, értekeztenek volna szemtől szemben, Gáspár urunkhoz térvén, ügyekeztenek jövendő békeségnek okáért ilyen dolgot kívánni: Hogy ha ő kegyelme az igaz prophéta, mely prophétálásért⁴⁾ kit mi ha meg nem érthetünk, szabad minket káromlani és hitünk igazságában rútitani: cselekedgye ezt ő kegyelme, hogy jőjön várasunkban és valamig akarja, mind addig tanítson, prédikállyon és jó lelki ismeretből az mi tanítónkkal beszélgesen. Avagy ha néki tetszenék, mi (rá) kételenítendők kegyelmetekhez menni az mi tanítónkat, hogy kegyelmetek engedelméből prédikállyanak, tanítsanak, Gáspár urunkkal jó rend és kezesség (békeség) alatt szollyanak, vetekedgyenek.

Erről azt mondjuk kegyelmeteknek, hogy mi szónkat szólták az mi feleink; kire most is, ha kívánsága vagy on kegyelmeteknek és Gáspár urunknak arra az dologra, legyen módgya, és bizonyjal hidgye kegyelmetek most is, hogy valamelyiket kívánnya kegyelmetek, megcselekedgyük. Sőt ugyan azt mondjuk, hogy ha Gáspár urunk megmutathatta mi nekünk, hogy az mi prédikátorinknak tudományja, melyre minket tanítottak, szentírásban nincsen, soha nékik többé mi kenyerünket nem nyujtjuk; ha pedig ezt meg nem cselekedheti, vagy nem akarja cselekedni, szabad legyen kegyelmetek vele, valaminémű tisztességet adnia néki érette. De ezt kívánnjuk, hogy többé nyelvél ne rútitja se hitünket, se személyünket; mert ha reánk nem érheti azt, az mit mond: az hatalmas császár törvénye szerint bizony meglátjuk, mi okból (okkal) vett magának ilyen nagy papi méltóságot, hogy régi barátságos várasunk-és várastokbelieket megháborítson; holott minden tanításának summájának kellene lenni, hogy Istent szerettesse veletek és felebarátotokat, mellyet valaki meg nem cselekszik, nem igaz keresztyén az!

Ez summája irásunknak: hogy ha mi indulat vagy on kegyelmetekben (kit tudunk, hogy vagy on) az isteni szeretethez és az atyafiú szeretetnek megtartásához, kegyelmeteket kérjük, mint szerelmes urain-

¹⁾ T. i. szegyenköre, pellengére.

²⁾ Marha a. m. kincs, vagy on, érték a régi magyar szólásmódban.

³⁾ Az unitár. főisk példányában: velök.

⁴⁾ Jankovichnál: prophétálásért.

kat és szomszédinkot, hogy kegyelmek ügyekezék leszállítani az közöttünk való háborúságot és ne engedje kegyelmek tovább menni az gyűlölködést, vessen véget kegyelmek az gyalázatos szidalmazásnak és fenyítse meg kegyelmek az kívül járó-keló iffúságot, hogy az háborúságnak minden ok adása kitöröltessék mi közzülünk, és az szeretet építessék. Ezt, Isten ő szent Felsege láttya szívünket, jó lelki ismeretből és jó akaratból irtuk kegyelmeknek; és kérjük kegyelmeket, hogy gonosz néven ne vegye kegyelmek, hanem minden jóra való magyarázattal. Mert mi ha háborúságot szeretnénk, volt okunk rejá; de addig, míg kegyelmeknek panaszunk terjeszthettük, nem akartunk semmit mozdítani. És ha kegyelmekben az szeretetre való indulatot látandgyuk, minden rajtunk lőtt gyalázatokról elfeletkezünk és soha még gyermekteknek is bűn gyanánt meg nem emlittyük. Kegyelmetektől ezekre minden jó választ várunk, ugyanezen emberünk által; és az hatalma Isten parancsolattya szerint való eggyesülést és szeretetnek közöttünk nevedését kívánnyuk.

Az élő Isten megáldgya és tartsa kegyelmeket mind kizintől fogván nagyiglan. Költ Pétsen 15. July 1588. Pétsi Fő bíró Kis Farkas. Polgár Mester Zabó Gergely az ő jámbor tanácsival egyetemben.

„Ez megiratott levél, kit elolvasál, volt az mi várasunkból kiadatva az tholnai tanácsnak, mind az Isten tisztességének megadására, mind az közönséges tisztességnek és békeségnek megszerzésére. Melyre mit feleltének légyen, váras pecséti alatt adatott (irattatott) levelökben, az tholnai uraim, im azt is betű szerint megírom:

Az atya mindenható Ur Istentől és az ő örökké való egy¹⁾ szülött fiától, az Jesus Christustól, az Szentlélekkel egyetemben kívánunk kegyelmeknek egészéget, lelki testi békeséget és az örök életet.

Megadák mi nekünk, tisztelendő uraink, az tí kegyelmek levél, melyből megértők kegyelmeknek szívében való felindulását, és abból való kívánságát is, mellyekre akarnók, ha szinte úgy megfelelhetnénk, az mint az kegyelmek levelének rendi kívánnya. Mind az által ha minden czikkelyre meg nem felelhetünk, ezt kegyelmek valami gonosz végre [célra] ne magyarázza, hanem inkább az követeknek töllünk való elsietésének tulajdovítsa. Először pedig, holot kegyelmek maga felől ilyen vallást téssen, hogy eleitől fogva azon ügyekezettek, hogy senkinek, főképpen minékünk bántásunkra ne lennétek, miért hogy régtől fogva ismeretesek és barátságosok voltunk: ezt kegyelmektől jó néven vesszük és köszönyük is kegyelmeknek, mint bizott urainknak. Mi is bizonyára az közönséges emberi társaságra és barátságos szomszédági dolgokra nézvén, soha kegyelmeknek sem kárára, sem gyalázattyára nem voltunk és ezután sem ügyekezünk lenni. De hogy kegyelmekhez szintén olyan szívvel és jó akarattal nem lehetünk, mint egyéb szomszédásban²⁾ lakozó jámbor várasbeli urainkhoz és atyánkfiához, oka ennek az mi hitünkötől és vallásunktól különböző hit, mellyel magatoktól mind minket s mind penig az töb keresztyén várasokban való atyafia-

¹⁾ Mindkét másoló hibájából: régi.

²⁾ Jankovichnál: szomszédáginkban.

kot elidegenítették. ¹⁾ Azért kegyelmek az mí veletek való ellenkezésünket ne az mí embertelenségünknek, hanem annak az tudománnak tulajdonítsátok, melyet az egész keresztyén világnak boszúságára várostokban béocsátottatok. Holott pedig hítőket és Isten felől való vallásokat mentitek és azt nagy bő beszéddel hozzánk küldöttétek, mí arra rövideden felellyük, hogy valamit kegyelmek vall, azt kegyelmek tudgya; de mí attól az egy örökké való Istentől, kinek nevében megkeresztelkedtünk, sőt meg tí is, el nem szakadunk, hanem: Hiszünk az egy Istenben, ki az mindenható Atya, mennek, földnek teremptője, az mint az Apostoli Credo tanít. Hiszünk az Jesus Christusban, az Atyának egyetlen egy szülött fiában, ki Dávidnak magvából való (!) test szerint, de állandó ²⁾ Isten mindörökké, az mint Szent Pál mondgya. Hiszünk az Szent Lélekben ugyan azon Apostoli Credo szerint, ki az Atyának és az Fiúnak örökké való lelke, ki szollott az prophétákban és az Apostolokban, és ki az mí mennyei örökségünknek foglaló zálagja. Ha ki pedig ebből az vallásból három Istent formál és minket három istenűeknek ítél, ám ő lássa, micsoda lélekkel cselekedí; de mí így tanultuk és így hisszük, ez (egész) világvaló igaz Anyaszentegyházbeli hivekkel egyetemben, hogy az nem három Isten, hanem hogy az Atya és a Fiú és az szent Lélek legyen az (egy) örökké való bizony Isten.

Erről mí többet mostan nem irhatunk kegyelmeknek; hanem az mí az Scholából írott levélre néz, arra azt mondgyuk jó lelki ismerettel, hogy sem minékünk, sem prédikátorunknak arra az szóra, az kiből kegyelmek ilyen igen felindult, akaratumk nem volt; sokkal inkább várasunk peccéti reá nem vettetett, noha kegyelmek azzal is búsított bennünket. Mind az által ha az esztelen iffíu biztában, mint ismerő baráttyának irván, olyan szót ejtett (akkivel annak is az jó iffíunak hizelkedni³⁾ kegyelmeknek nem kellett volna) kegyelmek értelmes ember lévén, egy gyermeknek írásan nem illik, hogy ilyen igen felháborodgyék kegyelmek; fcképpen holott mí az mí Istenünkre és hítünkre az kegyelmek rendin való emberektől sokkal nagyob szidalmakat és rágalmazásokat⁴⁾ hallunk, kiről miért hogy nem tehetünk, az bosszúállást és az büntetést arra hadgyuk, az ki igazat ítél,—jól tudgyuk, hogy szidalommal és egymásnak rútitásával ellenkező tudománt meg nem győzhetünk. Azért, ha abban mí vétek esett, minthogy esett is, a kiről ötet eléggé megfeddettük és pirongattuk, kegyelmek is ezt az tudatlan iffíuságnak tulajdonítsa. Továbbá, hogy kegyelmek azon is panaszkodik, hogy házunknál szállást nem adunk és veletek edgyütt sem eszünk, sem iszunk: kegyelmek ezen ne csudálkozzék, mert mí az Isten igéiből eleitől fogván így tanultuk, hogy az kik mí közinkben új és idegen tudománt hoznak, azoknak ne köszönyünk és házunkban se fogadgyuk őket.

Végezetre, holott az mí prédikátorunkat vetekedésre kíványátok és abból akarjátok velünk megutáltatni (hogy ha oda nem megyen és

¹⁾ Jankovichnál: elidegenítették.

²⁾ Az unitár. főisk. példányában: áldandó.

³⁾ U. o.: nem kellett volna kegyelmek előtt bölcsekedni.

⁴⁾ Jankovichnál: káromlásokat.

az tí kegyelmetek prédikátorával meg nem disputál: tehát lássuk, minémű tisztességet adunk néki érette), erre is azt felellyük, hogy ebből mi velünk semmiképpen meg nem utáltathattjátok s nem is vesszük kegyelmetektől jó néven az ő kegyelmén tött gyalázatokat. Mert ő mindenkor kész volt s mostan is kész volna az igasságnak oltalmazásában elő állani, csak hogy mi arra jó módot és alkalmatosságot találhassunk. De ilyen veszedelmes időben jó mód és nagy ok nélkül efféle veteke-dést indítani (mely csendesesen meg nem lehetne, az mint kegyelmetek gondolta) nem itéllyük illendőnek lenni; mindazáltal ha Isten ő Felsege időt és jó alkalmatosságot mutat, nagy örömet készek leszünk az kegyelmetek kívánságának engedni. Holott pedig kegyelmetek azon is panaszkodik, hogy némelyek közlünk kegyelmeteket szidalmazták, arra azokat nem az mi prédikátorunk tanította; az eretnek nevet is nem mi költöttük előszer kegyelmetekre; ¹⁾ azért csak mi reánk (igazán) nem haraghattok érette. Kívánnók, (hogy) ha kegyelmeknek efféle név bátor ne adatott volna, mert mi az tí kegyelmetek gyalázattában nem gyönyörködünk; de mi nem tehetünk rólla, és senki száját be nem dughattuk; osztán mi is az kegyelmetek rendiről azon nevezettel illetetünk; kit noha nehezen szenvedünk, de (mégis) mindazáltal azt is az igaz Istennek itéletire kell hadnunk. ²⁾ Isten éltesse és áldgya (meg) kegyelmeteket mind lelki-testi ajándékival, és engedgye ő Felsege, hogy az igasság helyén maradhasson, az hamisság pedig elromoljon. Amen. ³⁾

Iratott Tholnán 27. July ⁴⁾ 1588. Fótveos Imreh tholnay Fő biró, mind az töb tanácsbeli Uraimmal egyetemben.

„Ez válasz adás mikor az tholnaiaktól meghozatott volna az pécsieknek és Bereki András eszébe vötte volna, hogy kívánságának nem szolgálna az ügy ⁵⁾ (mert mind eddig köztünk Péceset várakozott vala és beszélgetésekkel magát ajánlotta volna) ⁶⁾ mindgyárást tétovázni kezdé és azt kezdé mondani, hogy ezt tudván, ő meg sem indult volna Tholnárol (abban mit értett légyen, ő maga szíve tudta; de én soha gonosz végre nem tudtam magyarázni; mert annyira bizom vala fogadásához, hogy fejemet le mertem volna mellette tenni),

¹⁾ Czelzás Illyés püspökre és a herczegszöllösi zsinat határozataira.

²⁾ Vesd össze e kijelentés fennebbi részével: „kikről mivel hogy nem tehetünk, az bosszúállást és az büntetést arra hadgyuk, az ki igazat itél.“ Érdekes nyilatkozat ez 15 évvel a Nagy-Harsányban oly nagy garral történt eretnekirtó fellépés után. Ime a budai disputatio kétségtelen hatása.

³⁾ Látni való, hogy a tolnai prédikátort hatalmasan védő tolnai levelet maga Decsi Gáspár szerkesztette; épen úgy, mint a pécsi tanács levelén is fölismerszik a Válaszuti György tolla.

⁴⁾ Az unitár. főiskola példányában tévedésből: 17. July.

⁵⁾ U. o.: az vége.

⁶⁾ Úgy látszik, Bereki azt hitte, hogy az unitáriusok és kálvinisták újabb összetűzésénél ismét az előbbieket győznek s a tolnai köznép a pécsiek példáját követi. Becsvágyó czéljaira akarta felhasználni e változást s az, úgy látszik, számításán kívül esett, hogy Decsi és a tolnai tanács kitér az összeütközés elől.

kezde azért mozogni ¹⁾ mindgyárást, hogy ő haza megyen; el is mégyen vala csak gyalog is, oly igen (nagy) háborodott szívvvel vala; de én nem akarám; hanem két forintba fogadék kocsit ő néki, ²⁾ kit az uraim megfizettenek, és azon bocsátám el illy reménség alatt, hogy ha maradásának módgyát nem ismerné, azon kocsin csak, ő magát viszsza hozhatná; avagy ha jobbnak itélné, izenne: több kocsit küldenék utánna. Igy azért töllünk eltávozván, az olta semmi jó reménséget nem hallottam felőle, sem izenetet egyszernél többet nem vöttem tőlle; mert nyilván értettem, hogy megrántotta az zablát és minden jó fogadását elfordította. ³⁾

Mentek vala közzülünk, azaz Pécsen lakó polgárok közzül, várasnak szükségiért, várasnak hagyományából, hárman azután nem sok nappal Budára, hol mulatásokban mikor az kewiek ⁴⁾ is ajándekokkal az passához érkeztének volna, és ezekkel szóban, beszédben elegyedtenek volna, végre egymást kezességül veszik ilyen ok alatt, hogy ha bántása nem lenne Pécsen az ő prédikátoroknak, tudni

¹⁾ Jankovichnál: morgodni.

²⁾ Mai pénzürtékben 20 frt. V. ö. Századok. 1889. 657.

³⁾ Bereki jellemrajzát kiegészíti az emlékirat egy másik helye. Mikor ugyanis a gyülekezet előtt még maga Választi György ellen is megvédelmezni ígérte újabb valását, Választi következő megjegyzést fűzi e kijelentéshez:

De a mint halljuk, csak kisasszonyhavanak (august.) tizenegyed napjáig tartott ez az nagy fogadás, ígret és vitézkedés, még tudni illik Tholnára nem jutott; de haza érvén, különben prédikállott, az ő gyülekezetit ujonnan megkövette, szíván és pecsétes levelét az háromságban való megmaradásáért örök fogadás szerint ajánlotta. Melynek, ha úgy vagyon dolga, az mint hallom, jobb lett volna régen azelőtt meghalnia, hogysem magát így minden részről megcsufoltassa, és elevenül magát földben temesse. Kiről én sok jó írásit adhatnám elő; de nem adom ideig, ne láttassék én tölem boszú állása;*) hanem hagyom az élő Istenre, és kérem, hogy mind addig kergesse, míg igaz poenitentia tartással ő Felségét megkövethesse és lelkivel egyetemben el ne vesszen. Erről többet nem irok mostan és ne talám ezt is nem jelentem vala felőle, hogy ha az Máthé uramnak közinkben való jövésének okáról nem kellett volna emlékeznem. De miért hogy immár első okát megérthettük az kösségnek indításából lenni. . . . Ezekből jövendőlm az Máthé uramnak hozzánk való jövetelit másodsor, t. i. az (két város közt váltott) leveleknek Gáspár uramtól hírré adásából és azután Bereki Andrásnak felőlünk való beszélgetéséből, melyet tudom, ha gonosz végre beszéllett volna, hogy mi vagy harcosok volnánk, vagy kevélyek vagy az igazság ellen tusakodók, Máthé uram közinkben nem jött volna olyan bátorsággal és minden társbeli bizonyság nélkül, ő maga Pécsen lakó embernek kocsijára magát adván. Pécsi Disputatio: 4. 11. — Jankovich: 21. 32.

⁴⁾ Kevick, vagy köviek: Ráczkeve, vagy mint ma is ejtik: Ráczkevi lakosai.

*) Jankovichnál: boszú állásom.

illik Scaricza Máthénak, ők reá birnák, hogy elmenne Pécsé; sőt az polgárokban is négyen vagy ötön elmennének véle és az köztök való szóbeszédnek hallgatói lennének. És arról mikoron a pécsiek mód (rend) szerint kezöket adták volna, hogy minden bántás nélkül meglenne az beszélgetés és onnét az megtérés; viszontag csak hogy ők is erre adnák magokat kezesség szerint, hogy mikor az mí prédikátorink kegyelmetekhez jönnének, bántások ne lenne: ők is erre fogadást tesznek, és így egyik fél az másikat jó reménségben hadta Buda alatt. Ezt énnékem, hogy haza jövének, megbeszéllek és javallám dolgokat. Nem sok idő mulván azért lön az Máthé uramnak ez dolognak beszélése után (hozzánk) Pécsé jövése.

Mikor Istennek segítségéből Augustusnak 27. ¹⁾ napjára virattam volna, szokásunk szerint ebben kezdék szorgalmatoskodni, miképpen lehessünk szemben új bégünknek vajdájával, ²⁾ ez köztünk levő pápistáknak papjával egyetemben, István pappal. ³⁾ Melly dolgunkban mikor eljártunk volna, történék térésünk Szabó András hoz, kitől mikor tudakoznám Tholnára lött járásának szerencséjéről és Bereki Andrásnak híreről: ha igaz volna-é, az mit felölle hallottunk; és mikor az András pap dolgára nem felelhetett volna, Racsai János deákot szollítá és ő bizonynyal beszélli, hogy irását is hitinek megtagadása felöl látta volna; sőt ugyan ki is irta volna leveliből ⁴⁾ az háromság Isten felöl való vallásának summáját. Ez meglévén, mondá ugyan azon Racsai: Ám most is jöve egy pap Tholnáról az én kocsimon, jó volna meglátnod, — és mikor neviről kérdettem volna, ki légyen, felelé: Én azt hidgyem, hogy Máthé. Ezt hallván, mindgyarást gyanú kérdéssel kérdem, ha ne talám az kewi prédikátor volna; és mikor azt erősítette volna, mindgyarást kételenítém házához jöni Racsait, hol szállása vala. . . .

KANYARÓ FERENCZ.

¹⁾ Az unitár. főiskola példányában: 17.

²⁾ Jóságigazgatójával.

³⁾ Tehát unitárius és pápista pap goudviselői a népnek. Kálvinhitű papnak híre sincs már Pécsen.

⁴⁾ T. i. Racsai János, a ki buzgó katolikus volt, kiirta a B. András hitleveléből.

„TÖBB VILÁGOSSÁGOT!”

— Egyházi beszéd. *) —

I. Móz. I 3. „Legyen világosság.”

A zsidó nép valóságos története Mózesrel kezdődik. A mit szent könyvünk azt megelőzőleg tartalmaz, mythológiának tekintem. Minden nemzet mythológiája szép, de emelkedettebb aligha van, mint Izraelé. Lélekemelő az egészében s tanulságos részleteiben. Minden részletei között a teremtés történetét szeretem leginkább. Nem tagadhatjuk meg, hogy Izrael mythológiájának némely részletei az idegen nemzetekéiből vétettek át, több vagy kevesebb módosítással s köztük az özönviz mondája teljesen a babylonbeliektől; mindazonáltal én úgy hiszem s még ez idő szerint úgy tudom, hogy a teremtés története, a mint az Mózes első könyve első részében van leírva, egészen héber elmének a szüleménye. De ha nem így van is, annyi mégis bizonyos, hogy olyat csakis egy mindeneket figyelemmel vizsgáló, fenkölt értelem és gondolkozás teremthetett. Mily bámulatos a kezdés: „Legyen világosság!” Világosság a teremtés kezdete. Mily gyönyörű a fokozatos haladás, míg e természeti világban megjelenik a természeti ember is.

Világosság a kezdet a lelki, a szellemi világ megteremtésénél is. Az örök alkotó „legyen” szava itt is megteremté a világosságot, csakhogy ellentétben a természetivel, mely külsőleg azonnal szétárul; az a mi bensőnk mélyén van elrejtve. Szellemi világunk felépítését a teremtő reánk bizta, kegyelmével és segedelmével támogatván mindnyájunkat. Mielőtt szellemi világunk felépítéséhez kezdenék, ki kell kutatnunk a világosságot.

Jézus volt az első, ki rámutatott, hogy hol leljük meg a szellemi világosságot; ő mutatta meg, hogy miképp lehet és kell szellemi világunkat felépíteni. A Jézus szellemi világa tökéletes volt; Pál apostol azt „új teremtés”-nek nevezi. Az emberek megért-

*) Elmondott Kolozsvárt 1889. sept. 1-én a főtanács gyűlés alkalmával.

vén, hogy mi nem csak testiek, de lelkiek is vagyunk, többé-kevésbé igyekeztek követni a nagy mestert. Azóta napról-napra többen és többen szálltak le keblök csöndes mélyébe, hogy a szellemi világosságot feltalálják. A fáradozás nem volt egészen eredménytelen; láthatjuk ma már ennek sok jelét a szellemi világ építésében.

Mindnyájunknak el kell ismerni, hogy 19 száz alatt az emberiség sokat haladott. Mióta a lélek s az értelem az őket megillető módon kezdték meg kikutatni az Istenség mélységeit, sok titok nyílt fel előttünk s terjedvén a szellemi világosság, épül ennek világa is szépségben, nagyszerűségben s terjedelmében. A tudomány szép eredményeket ért el, a mivelődés magasra szárnyalt, a munkakör szélesbült, a szabadság utáni vágy hatalmassá lett, az egyéni s társadalmi elnyomatás, habár nem mindenütt is, de sok helyen bizonyára ma jóval kisebb, mint volt valaha. A szivek nemesedtek, a nemzeti korlátok sok tekintetben áttörvék; a nemes fellángolást és lelkesedést ma nem fojtják el a kereszt, máglya és kinpad rémes alakjai, mint tevék azt hajdan. Mindezek mellett is azonban, őszintén meg kell vallanom, hogy én a vallás és erkölcsiség világában még mindig nem látom azt a szellemi világosságot, melyet ez idő szerint látnunk lehetne és kellene s következőleg e részben szellem világunk sincs még annyira felépítve, megteremtve, mint a mennyire azt az idő előrehaladottsága megkívánná. Bár csodálatosnak tűnik is fel azért előttetek, nekem mégis úgy tetszik, hogy ma főképp eme szavakat kell hangoztatnom s hangsúlyoznom: „több világosságot!“ Igen: „több világosságot!“

* * *

„Több világosságot először a vallás világában!“ Az embert a szív s az értelem vezeti. Vágyaink tárgya mindig az, hogy biztos tudomására jöjjünk annak, a mi körülöttünk és bennünkben létezik. Az ember, mivel először csak természeti lény s később lesz szellemivé, vizsgálódásait mindig a külsővel kezdi s aztán tér át a belvilágra. Az istenség mélységeit szeretjük kutatni. Nem egyszer s nemcsak egy elmét foglalkoztatott már az a gondolat, hogy mi az élet? Szemeink ilyenkor egyszerre esnek a multa, jelenre s jövőre, mert eme kérdésekre keressük a feleletet: honnan jöttünk? miért? hova megyünk? Akárhányszor éveket vesz igénybe e kérdések feletti elmélkedésünk, mig végre is, mert kutatásainkban nem helyesen, hanem csupán a magunk erején indulunk el, hogy megfejtünk mindent, csak arra az eredményre jutunk, hogy ez, leg-

alább is részleteiben, örök titok marad előttünk. Szívünk vágyaival mindig tovább vonz; elménk nem tud kielégíteni. Keressük az Istent; testi szemeinkkel akarjuk őt látni s kezeinkkel megfogni. Nem sikerül. A jó és rossz, az igaz és hamis előttünk állanak, választanunk kell. Itélőtehetségünk közbelép, valami akaratunkat irányítja s mi választjuk a jót és igazat. És most a kérdés!?! . . . Mi és honnan az ítélő tehetség? Egyéni, társadalmi, természeti vagy szellemi törvény-e az? Nem értjük . . . s a mi akaratunknak irányt ad, az is kitanulhatatlan. Fordulunk a babonához, a szellemekhez, de kielégítést nem találunk. Leborulunk a Mária képe, a Jézus keresztye elé s hiába! . . . mint könnyű sajka a fölkorbácsolt, haragvó tengeren, csak odább-odább hányatunk. Zűrzavar, sötétség van körülöttünk; biztos révpart, mely ölébe fogadhatna, nem látható . . . Kétség s buskomorság vesz erőt rajtunk. Kétkedünk egy örök hatalom jóságában, létezésében s képzeletünk megteremti amaz alakokat, melyektől anynyira félünk. Szemfényvesztésnek nevezzük az emberek szivességét s a testvériség eszméje álommá lesz. Az emberiségért, sőt még a magunkért való munkálkodást is eldobjuk magunktól; nem ismerünk életezcélt. Szépség, báj, hirnév és dicsőség, mind érdektelen; közönyössek lettünk. Elridegült kebellemel, kétségdult elmével ragadjuk meg a prédikátor nyugtalan lelkének amaz ítéletét: „Minden csak hiúság, minden csak hiábavalóság!” s vele mondjuk: „meggyülöltem az egész világot, mert gonosznak ismertem mindent a nap alatt.”

A vallás megváltásról, halhatatlanságról tanít s mindkettőt rosszul fogván fel, nem hallgatjuk többé a vallás tanításait s így belejutunk abba a helyzetbe, melybe korunkig a hit és Isten nélkül való kutatás már annyi bölcsészt és jeles tudóst belevitt.

Ily helyen chaos minden, hiányzik a lélekből az a szellemi világosság, mely arra van hivatva, hogy a vallás világát fölépítse, megteremtse. S mivel tudom, meg vagyok győződve, hogy korunkban az ilyenek nem kevés számmal vannak és hogy ezek a vallás világa fölépítésében, nemhogy segitenének, de sőt akadályúll vannak, bátran merem hangsúlyozni: „több világosságot!”

Ugy van: „Több világosságot!”

Le kell szállanunk keblünk rejtekébe; onnan kell felhozunk ama világossági sugarakat, melyek biztos kezdetül szolgálhatnak vallási világunknak. Nem csupán a magunk erején kell elindulunk kutatásainkban, hanem egyszersmind a hit segélyével is. Igen, hittel! Azzal az édes hittel, mely lelkosedésről lelkesedésre vezet s csügge-

dést nem ismer. Hittel az Istenben s az ő atyai jóságában. Hitünk világánál kell értenünk, hogy ő az egyedüli végok; ő roszunkat nem akarja, sőt szívünket és értelmünket éppen azért adá, hogy kutassuk még az ő mélységeit is. Hitünk világánál kell meglátnunk, hogy ő e világot s benne minket is, czállal teremtett, mert hiszen borzasztó azt még csak elképzelni is, hogy e nagy mindenség czél és hivatás nélkül áll fenn s mozog a végtelen ürességben. Az erkölcsi törvény szívünkbe van írva s én hiszem, meg vagyok győződve, hogy az, a mi helyes ítélőtehetségünket alkotja, akaratunkat irányozza, az Istenség bölcseségének és akaratának parányi, de hatalmas része mindnyájunkban. S valamint hitem erejénél fogva nincs okom kétkedni Isten jóságában és létezésében; úgy nem kétkedem az emberi jóságban sem. Mi itt vagyunk, hogy egymással munkáljunk egy isteni czél megvalósítása érdekében. Mi megváltattunk; igen, megváltattunk a sötétségből — a testiség és anyagiség terhétől, hogy küzdénénk a szellemiekért. Hinnünk kell tehát Istenben, a mi atyánkban, az emberi jóságban, a világ s az ember életének czállal való valódiságában. Hinnünk kell a testvériségben, a megváltás szentségben és igazságában s abban, hogy pályánkat, melyet e világban kezdünk, egy jobb hazában tovább fogjuk folytatni. Hinnünk kell a lélek halhatatlanságában s a tökéletesedhetes eszméjének megvalósíthatásában. Ily hitből merített lelkesedéssel indulva el, szent és egyszerű lesz munkálkodásunk, de szentebb és nagyobb lesz az eredmény. Az ily hit ai, mely annyi mindennek lehet örök forrása keblünkben, be fogja majd világítani jelenünket és jövőnket s rendkívüli gyorsasággal fogja előmozdítani a vallás világának építését. Addig pedig, míg ezt mindnyájan feltalálnók újra hangsúlyozom: „több világosságot“ a vallás világában, azaz: több s erősebb hitet az emberi kebelbe.

De hát miért van a remény? Talán a multért? Ezért ott az emlékezés; a jelenért? Ezért ott a tevés; a jövőért? Igen, a remény a jövőért van s nekünk meg kell ölelni azt. Szenvedtünk és megpróbáltattunk a multban; csábitatunk és kísértetünk a jelenben. Panaszkodunk, hogy Istenbe vetett hittal küzdöttünk az igazságért, bizva a jövőben s mind ez hasztalan volt! Csak megvetést nyerünk jutalmul. Oda áldoztuk minden erőnket az emberekért s az eszmékért és mégis csak tiszteletlenséggel találkozunk mindenütt; az idő telt s a helyett, hogy meghozta volna nyugalmunkat, még régi kényelmünket is elvevé. Istenem! Istenem! mennyire tudunk mi panaszkodni! Milyenek vagyunk mi gyarló emberek! Boldogságra vá-

gyunk a nélkül, hogy bírnók annak föltételeit szívünkben; aratni akarunk azonnal, a hogy a vetésnek vége; csak a valónak örvendünk s arra mit se gondolunk, a mi csöndesen közelg felénk a távol jövőben s melyet szemeink még igen homályosak meglátni. A reménység sugara még igen halvány bennünk, pedig valami azt mondja nekem: nekünk remélnünk kell. Ugy van, remélnünk kell, hogy küzdésünk, szenvedésünk, a kisértések és megpróbáltatások jóra fognak fordulni; hogy az emberi nem egykor majd jobb és háládatosb leend; hogy munkánk nem hiábavaló és szívünk jelen tusájára eljövend majd a béke napja. Vesztünk és sirunk e világban, remélnünk kell, hogy egy jobb haza jönni fog, melyben mindent újra fellelünk, melyben nem lesz több fájdalom s keserv. Remélnünk kell, hogy önzetlen fáradozásunk jutalmául, bár nem azt a koszorút, melyet a világ ma fejünkre tehet, de holnap letéphet s melyért őszintén beszélve, csaknem mindnyájan sohajtunk; hanem azt a mennyei koszorút, melyet csak Isten adhat, de senki el nem vehet, meg fogjuk egykor nyerni. Addig pedig, míg e remény sugara úgy megerősödnek bennünk, hogy feltűnően fog közremunkálni a vallás tökéletes világának fölépítésében, újra meg újra hangsúlyozom: „több világosságot“ a vallás világában, azaz: több reményt az emberi kebelbe!

A szeretetről mindig csak a legnagyobb elismeréssel lehet szólni; annak hatása s eredménye bámulatos, s méltán, mert az égi származásu. A szeretet munkája maradandó, a miképp a szeretet maga örök. Ez átváltoztatja egész lényünket s minden jót és hasznost az azt megillető fönséges színben állít előnkbe. A szeretet nem tud tétlen ülni, az mindig valami szent és magasztos dolgon működik; áld és megáldatik, aztán sohase azt nézi, hogy minő kényelmet nyerhetünk a világtól, hanem, hogy minő boldogságot nyujthatunk az embereknek. S lám! mégis szeretetben sem állunk ott a hol kellene. Nincs elég szeretetünk, még Isten iránt sincs; e világban pedig még mindig nem látom azt a szeretetet, a mely valódi tényben, a legkisebb vonakodás nélkül mutatná a testvériség eszméjének megvalósítását. A türelmet s megbocsátást, melyek csak szeretetnek lehetnek eredményei, még 19 száz évvel is Krisztus után, csak néha-néha gyakoroljuk. Valódi szív- és elmebeli nyugodtsággal, szentelen érzettel s tiszta gondolkozással még mind ez ideig csak kevesen dicsekedhetnek. Nemhogy embertársainkat, de még magunkat se szeretjük eléggé, mert még az önmagunk érdekében való munkálkodásunkat és kötelességeinket is elhanyagoljuk s meggyőződéseinket éppen vallás dolgában ritkán, vagy sohase követjük.

Szeretetre kell tehát ébrednünk! Szeretetre Isten, emberek és magunk iránt; szeretet kell hogy legyen minden munkálkodásunk, a kell hogy áthassa szavainkat, tetteinket és magaviseletünk. Szeretet kell, hogy fentartsa az egyént s a társadalmat, a kell hogy vezérelje s kormányozza életünket és bezárja szemünket. A szeretet egyike ama leghatalmasabb világossági sugaraknak, melyek a leghathatósabbban közreműködnek vallásunk világának létesítésében. Hadd legyen hát „több világosság“, azaz: több szeretet mindnyájunk szívében!

Igen ai, hadd legyen csak „több világosság“, azaz: több hit, több remény és szeretet szívében, mert ezek fogják majd szétárasztani ama világosságot, mely vallási világunk megteremtésének, fölépítésének első és nélkülözhetetlen föltétele, kezdete. Ha ezek egyszer megvannak, akkor a vallás világa gyorsan fog haladni ama célpontra — a tökéletesség felé, mely felé mindnyájan szívevel, lélekkel kell hogy vágyakozzunk.

* * *

De „több világosságot“ másodszer az erkölcs világában! Izrael mythológiájában gyönyörű annak leírása, hogy miképp jutott az ember a jónak és rossznak tudásához. Érzetünk, gondolataink és tetteink alkotják jellemünket, erkölcsi voltunkat. Sok bölcsész és jeles tudós vitatta már, hogy honnan van maga az erkölcsi törvény? Sokan mondták, hogy az erkölcsi törvény viszonylagos, én azonban azt hiszem, hogy az mindig abszolút marad. Az erkölcsi törvényt akárhányan úgy igyekeznek megmagyarázni, hogy azok a társadalmi szokások és szabályok által határozatnak meg s a körülményeknek nagyon is alá vannak vetve. Bizony gyenge erkölcsi törvény az, mely a társadalmi előítéleteket és körülményeket követi. Az ember gondolkozása, szelleme szabad; akarata küzdhet az oly gyakran fölmerülő fonákosságok ellen. Az erkölcsiség maga a gondolkozás és szellem felvilágosodásának, az akarat szabadságának befolyása alatt van, de az erkölcsi törvény nincs; s én abban a meggyőződésben vagyok, hogy maga az erkölcsi törvény szabad és független a külvilágtól. Az a mi szívébe van írva, onnan kell, hogy előkeressük ama világítási sugarakat, melyek összeségükben oda hatnak, hogy erkölcsi világukat fölépíthessük, megteremthessük. Nem tagadhatjuk, hogy bizony még mind ez ideig erkölcsi világunk sem olyan, mint a milyen lehetne s mint a milyennek lennie kellene, mert még nagy sötétség van körülöttünk. Jól tudom, hogy ebben sokan kételkednek, de hadd lássuk a valóságot.

A munkásság testünket edzi, szellemünket élénken tartja; a restség: életünk átka! S lám! mégis mennyien adják át magukat a restségnek. Nem szükség, hogy példákkal éljek, mert hisz minden nyomon találkozunk ilyenekkel. Sőt tovább megyek, kérdezzük csak meg lelkiismeretünket s valljuk be magunknak őszintén, hogy bizony az azzal vádol, hogy életünk egy részét hiábavalósággal töltöttük el. Oh! bárcsak kevés volna az ilyenek száma! De fájdalom, nem az. Nem elég a mindennapi könyörgésünk, hogy Isten nekünk restségünket megbocsássa, mert ez sok rosznak a forrása. Ez vezeti az embert mindenek előtt a hizelkedésre, mert a rest ember érezvén, hogy nem tud a maga lábán járni, a maga fejével gondolkozni, a maga meggyőződését követni, ha ugyan ez van nála, kénytelen a mások kegyére támaszkodni s ezek szánakozásképpen dobott falatjait használni. Sokszor beteljesült már Istennek a paradicsomi kigyóra mondott átka: „a te hasadon járj s egész életeden át a port egy ed.”

A restség nemzi a kétszínűséget, a képmutatást is. Mindnyájan vágyunk tetszeni; a nép kedvező ítéletét megnyerni s az olyanok, a kik a maguk munkaerejében, lelkesedésükben, bátorságukban nem biznak s mégis czélt akarnak érni, kénytelenek, mint utolsó menedékükhez, a képmutatáshoz, a kétszínűséghez fordulni s a mások gyöngeségét így igyekezni fölhasználni több vagy kevesebb ideig. S nem egyszer megtörténik, hogy társadalmunk éppen az ilyeneket segíti leginkább. Ezért van aztán, hogy a tudatlanság, a bölcsnek való látszat s az olyanok, kiknek lelkök még a köznapiságon soha felül nem emelkedett és nem is tudott; kik nem ismerik a szent lélek isteni lelkesítését, elnyerik az érdem koszoruját s e világ bámulását, míg az igaz szenved s nyomorban tengeti életét.

Az önzés egyike a legsötétebb bűnöknek, mely nem válogat még az eszközökben sem, melyekkel czélját meg akarja valósítani. Nyilvánuljon ez akár az egyénnél, akár egyes osztálynál, avagy egy nemzetnél, mindig elítélendő. Leghamarább támad ebből a féltékenységre, mely ellensége az egyéni s főleg a családi életnek. A féltékenység leggyakrabban irigységre vezet, melylyel újra bénítólag hat az ember ön-önmagára. És így mehetünk tovább lépcsőzetenként, az igazságtalanságra, melynek az irigység s boszúvágy jó alapjai. S aztán van-e valami, a mi megalázóbb az emberre nézve, mint mindezek által elrútitani ama külső és belső kincseit, melyek gyöngéd ápolás mellett örök áldást adó bányákká válhattak volna; van-e valami megalázóbb, mint arra törekedni, hogy testvéreinket és barátainkat

megrontsuk? Bizony, alig hiszem, hogy legyen valami ennél méltóbb az elítélésre.

A nagyravágyás és hiúság sulyos átka többé-kevésbé mindnyájunkat gyötör. Ezek kielégítése végett számosan feláldozzák még legszentebb kincsöket is. Mily elszomorító, midőn nem egyszer azt látjuk, hogy a szenttelen élet, a jellemtisztaság, az önérzet és önállóság dobatnak oda a hiu ábrándok és nagyravágyás kielégítéseért! Mi már úgy megszoktuk a légvárok építését, hogy e nélkül tán ellenni se tudnánk. A csaló ábrándok tovább-tovább vonják az ifjút, a férfit s tán még az öreget is és későre vesszük észre, hogy áldozatunk mindezeknek a megvalósítása érdekében hiábavaló volt. Míg egy néhány nemes lélek fáradozik itt az erkölcsök nemesítésén, addig ott ezer meg ezer ember ólálkodik s ejti törbe a legtisztább, a legszentebb erényt.

De nem folytatom tovább e sötét pontokat, hanem titeket kéredek: fel van-e itt építve az erkölcs világa, avagy hogy van-e anynyi világoosság, mint a mennyi elégséges lenne arra munkálni, hogy felépítsük, megteremtsük? Bizonyára nincs! Méltán hangsúlyozhatom hát e szavakat: „több világoosságot!”

„Több világoosságot“ az erkölcs világában!

A menyei atya munkálkodik, mi is munkálkodásra vagyunk hivatva. A munka az emberre nézve imádkozás. A munkásság alatt értem ama jónak tevését, mely erkölcsileg fenséges s mely közremunkál nemcsak az egyén, hanem a társadalom, a haza s közvetve az összes emberiség jóllétének előmozdítására; nem pedig ama halogatással és kényszer következtében való dolgot, melynek ma annyian vannak hivei. A munkálkodás legyen akár anyagi, akár szellemi, keveset ér, ha arra nem vezet minket valami magasztos és nemes lelkesedés. Nem tagadhatjuk meg, hogy többé-kevésbé munkálkodunk, ám de hiányzik a lélek a munkából, erre legfeljebb a létfenntartás kényszerít, de semmi se buzdít. Azért hát, öntsd szivedet a munkába; dolgozz testtel, lélekkel — egész lényeddel s ekkor legyen bár parányi, a mit e rövid földi lét alatt végezhetsz, annak mégis meg lesz a maga értéke Isten és a világ előtt, hisz az nemes lelkesedésnek az eredménye. Vagy nem tudod talán, hogy mit tégy? „Teljesítsd azt a kötelességet, mely legközelebb áll hozzád“ s a többi jóni fog. Dolgozz szünetlenül s mégis semmit el nem sietve. Tanuld meg először mire első kötelességed tanít s aztán tanulhatsz a többitől is. Semmi se szebb és lélekemelőbb, mint tenni szentes önérdek és önzés nélkül. A népért, az emberiségért fáradni,

még ha tövis korona is tétetik fejünkre s ha a kereszten bocsátjuk is ki végső leheletünket, ez az, melynek meg van örök becse s meg lesz égi jutalma. Azért hát „több világosságot“ az erkölcs világában, azaz: több munkásságot, több nemes lelkesedést és önzetlenséget.

Az embert nemcsak tetteiről, hanem szavairól is meg lehet itélni. Tán éppen ennek tudata vezérel ma sokakat arra, hogy oly óvatosak és homályosak legyenek beszédeikben. Nekünk, a mik vagyunk, azt soha megtagadnunk, nem szabad, a miképp Jézus nem tagadá meg magát még Pilátus előtt sem. Az erkölcsi bátorság valami nagyszerű, mely csodákat tud mivelni; ez, mint löpor a sziklát, szétrobbantja a sötétség embereinek összes terveit. Az erkölcsi bátorságnak csakis nemesség lehet az eredménye, mely szóban és tettben, Isten, magunk és mások iránt nyilvánul. E nyilvánulás csak nyílt és őszinte lehet, melynek hű kifejezői még arcz és szemek is. Sokan félnek még ma a nyíltságtól és őszinteségtől, pedig ideje már, hogy levessük a sötétség cselekedeteit. Hadd legyen hát „több világosságot“, azaz: több valódiság, több erkölcsi bátorság, nemesség, nyíltság és őszinteség mindnyájunkban!

Ha bámulatos előttünk, hogy a szikla nem a nagy vihar, hanem csupán a villám csapásának engedve gördül alá s hogy a tölgy inkább megtörik, mintsem hogy meghajoljon; mennyivel bámulatosabb, méltóságteljesebb s elismerésre méltóbb lehet akkor a jellem-szilárdság nemcsak előttünk, de az egész világ előtt. A nagyra-vágyás, hirnév hajhászatnál sokkal becsesebb a szerénység és alázatosság. Elrejtve van bár, de azért kellemes illatot terjeszt az ibolya. Tanulhatunk attól mindnyájan. Terhét czipeli a hangya... elejti... de újra visszatér ahhoz s addig fárad, míg azt házába viszi. A méh bejárja a kerteket és réteket, ezer meg ezer virágra száll le, míg mézét összegyűjtheti. Tanuljunk ezektől kitartást a végső pillanatig s a kitartás is egyike lesz majd ama fénysugaraknak, melyek erkölcsi világunk felépítésének első föltételei gyanánt fognak szerepelni. Azért hát, újra csak „több világosságot“, azaz: több jellem-szilárdságot, több szerénységet és alázatosságot, több kitartást mindnyájunk szívébe!

Ezek ama fénysugarak, melyek összeségükben oda segítenek, hogy megteremtjük a vallás és erkölcsiség világát. Ezek mindenike bensőnkbe van elrejtve. Szálljunk le tehát oda, keressük fel azokat, hogy új teremtésünk, — a vallás és erkölcsiség világa legyen tökéletes műve szellemünknek.

Lehet hajnalodik, de még nincsen reggel; lehet, hogy már tisztul, de még nincsen egészen derű. Tőlünk függ, hogy reggel legyen; tőlünk függ, hogy derült legyen. Szívünk összes kincseivel keblünkben van; Isten az ő mindenható erejével velünk van s így nincsen lehetetlen. Egy vágyunk legyen csak: „több világosságot!“ Egy célunk legyen csak: a tökéletesség, mindörökké. Amen.

-

CSIFÓ SALAMON.

AZ UNITÁRIUS VALLÁSKÖZÖNSÉG EGYH. FŐTANÁCSÁNAK ÉVI
RENDES GYÜLÉSE. KOLOZSVÁRT 1889. SEPT. 1. 2. 3. NAPJAIN.

A FŐT. PÜSPÖK ÚR MEGNYITÓ BESZÉDE.

Méltóságos és főt. Egyh. Főtanács! Az atyafiságos szeretet melegével üdvözlöm ujjolag, meghívásunkra egybegyült egyh. tanácsos atyámfiait. Jól esik lelkemnek, hogy ily szép számmal jelentek meg egyh. főtanácsai gyűlésünkre. Vonzó erővel birhatott erre ezuttal az a nemzetinek mondható ünnepély is, melynek városunk a Mátyás király szülőházát jelző emléktábla leleplezése alkalmából holnap elibe néz. Sokakat a kiállítás is érdekelhet. Mindazáltal szeretem hinni, hogy a kik itt megjelentek, azok épügy szívéükön hordozzák szent vallásunk és egyházunk ügyeit is s polgári és hazafiui kötelességeik mellett eleven tudatával bírnak azoknak a kötelességeknek is, a melyekkel az egyház iránt tartoznak.

És méltán, mert az egyház bizonyára megérdemli mindnyájunk részéről a figyelmet és ügybuzgalmat. Sőt többet is megérdemelne, mint a mennyit az iránt tagjainak egy része általában tanusit. Mert a nélkül, hogy korunk vallástalansága és egyháziatlansága miatt épen kétségbe esnénk, azt csakugyan nem tagadhatjuk el, hogy nem csekély mértékben megfogyatkozott a szeretet az emberek fiai közt. Avagy ha egyházunk hasonló megpróbáltatásoknak és küzdelmeknek lenne kitétetve ma, mint volt évszázakon át: vajjon mi tudnánk-e annyi erőt és kitartást kifejteni, mint hitelődeink kifejtettek? Vajjon egy Zsuki, Augusztinovic, Konecz, Jobbágy és Kelemen Benő találkozik-e még egyházunkban? Mert habár a jótékonyság és áldozatkészség csatornái ma sem dugultak be teljesen, bizony azok meglehetősen megszűkültek; mire nézve legyen elég pár évvel ezelőtt felállított sz.-kereszturi új tanári székre eddig történt, valóban, feltűnően csekély mérvű adakozásokra hivatkoznunk.

Pedig ne áltassuk magunkat azzal, hogy az elődök önfeláldozó buzgóságára és áldozatkészségére nekünk már nincs is szükségünk; mert mi már túl vagyunk az őket fenyegetett veszélyeken s egyházunk jövője miatt nincs okunk aggodalomra. Hiszen az igaz, hogy állapotaink sok tekintetben javultak. Első sorban az államhatalom előtt nem vagyunk többé az üldözés tárgyai, sőt támogatásában is részesülünk. Két évtizede már, hogy egyházunk is évenként segítyeztetik az állam által s jelenleg éppen munkába van véve kolozsvári főtanodánk állami segítyeztetésének rendszeresítése is. Az erre

vonatkozó szerződési pontozat jelen főtanácsunknak bizonyára egyik legfontosabb tárgya leend. A mult évben az Erd. M. K. Egyesület is az általa nyújtott segélylyel lehetővé tette, hogy 3 népiskolánkat megépítsük s egy pár tanítónk fentartásához is hozzájárult s ez utóbbit 10 évre biztosította is, a mit e helyen is hálás köszönettel megemlíteni, kedves kötelességemnek ismerem. És javultak végre állapotaink a saját magunk takarékosága és okos gazdálkodása által, a mit alapítványaink lelkiismeretes kezelése által folyton tanusítunk. Csakhogy mindezekkel szemben terheink is folyton növekednek. Az államsegély is kötelezettséget ró reánk, melyeket teljesítenünk kell. Ha üldöztetve nem is vagyunk, de versenyt kell futnunk, a mi csaknem oly erőt kíván, mint hajdan a védekezés. Ekkleziáink legnagyobb része, melyek eddig annyi áldozatot hoztak a köznek, most maguk keresik a támaszt a köznél. Az eszmeért való lelkesülés még az ifjabb nemzedéknél is magán viseli a kor üzleti szellemét. Alig akad egy-kettő, a kik a prófétával ezt mondják: „Szólj Uram, mert hallja a te szolgád.“ S hogy még egyházunk hajóját csapkodó hullámok sem simultak el, elég rámutatnom a Magy. prot. irod. Társaságnak velünk szemben elkövetett s mindnyájunk előtt ismeretes eljárására.

Mindezek intve intenek és figyelmeztetnek, hogy legyünk ébren és ne dugjuk össze kezeinket. Különbben is az élet munka és tevékenység s nincs oly intézmény, mely magától fennállana és fejlődne. Valamint a multban, úgy a jelenben is tennünk és küzdenünk kell, hogy egyházunk éljen és virágozzék.

Legyen azért jelen főtanácsi gyűlésünk is megújítója lelkünkben az egyházunk és vallásunk iránti buzgóságnak és áldozatkészégnek. Legközelebről azok az ügyek is, melyek itt elintézésre várnak, kitartást, jóakaratot és bölcseséget igényelnek mindnyájunktól: ezek vezéreljenek tanácskozásainkban. Én az Istennek szent segédlemét kérve, jelen főtanácsi gyűlésünket ezennel megnyitottnak nyilvánítom.

AZ EGYH. KÉPV. TANÁCS JELENTÉSEI.

I. Püspöki jelentés.

Mélt. és Főt. E. Főtanács!

Midőn tizenharmadik évi jelentésemet ezennel megteendő vagyok, mindenek előtt a legmélyebb szivbeli áldozattal rebegnek hálát ajkaim a kegyelmes Istennek, hogy egyházunkat ez évben is gondviselésének áldott karjain hordozta s tetszett a Mindenhatónak annak kormányzására hivatott tagjai között engem is, az ő gyenge szolgálját még megtartani. Jól tudom, hogy nincs mivel dicsekednem s felette csekély dolog az, a mit ez évben is elvégezhettem, csak ahhoz képest is, a mit végezni szerettem volna. Hátha még az egyház nagy és nemes, a jelen és jövő életre kiható eszményi feladatát tekintjük, hol marad minden mi munkánk és törekvésünk? Mindamellét öntudatom nyugodt, hogy kötelességeimnek, ha kevés siker-

rel is, de a legjobb akarattal megfelelni igyekeztem ez évben is. Legyen áldott érette az, ki megsegített: a mi egy igaz Istenünk!

Évi jelentésemet különben a következőkben foglalom össze:

1. Belső emberek változása:

a) lelkészeknek rendeltettek Kisgyörgy Sándor, kénos-udvarhelyi l. Vargyasra, Máté Sándor h.-ujfalvi lelkész Városfalvára, Lőrinczi István lelkész-jelölt Kénos-Udvarhelyre, Fekete József szőkefalvi l. Csokfalvára, Fekete Domokos lelk.-jelölt Datkra, Tibáld József muzsnai l. Hom.-Ujfaluba, Simó János papuövendék Polgárdiba segéd-lelkészeknek, Sándor Áron gyepesi lelkész Kadácsba, Mátyás János alsó-rákosi lelkész Muzsnába, Csifó Salamon Londonban volt lelkész-jelölt Árkosra, Nagy Sándor l. jelölt Kis-Solymosra, Dézsi Mihály l. jelölt Szováthra; összesen 12 lelkészi változás.

b) isk. embereknek rendeltettek:

Kis Tamás Ujszékelyről Vargyasra, Bakó Lázár benczédi községi tanító Ujszékelyre, József Dénes, képezdei növendék Bözödre, Péter József, dézsfalvi isk. mester Tordátfalvára, Kisgyörgy Tamás boldogasszonyfalvi áll. néptanító Bölönbe 3-ik tanítónak.

c) Ürességben vannak az alsó-rákosi, gyepesi, bordosi és szőkefalvi lelkészi és dézsfalvi isk. mesteri állomások.

2. Lelkészi szigorlatot tettek Nagy Sándor és Dézsi Mihály jeles, Ütő Béla elégséges eredménnyel. Már mindhárman alkalmazva is vannak, úgy hogy ez idő szerint egy lelkész-jelölt sincs. Ezen körülménynek bekövetkezését előre látva, nehogy a lelkészekben hiány álljon be, az E. K. Tanácssal egyetértőleg úgy intézkedtem, hogy a végzett lelkész-növendékek a szigorlatot a jövő isk. év vége helyett már az isk. év elején letehessek és így szeptemberben még 5 lelkész-jelölt lesz; de ezek közül Gálfi Lőrincz Angliába levén menendő, Simó János meg már mint segéd-lelkész Polgárdiban levén alkalmazva, tényleg mégis csak 3 lelkész-jelölt marad alkalmazásra. A lelkészekben a múlt évben szenvedett rendkívüli veszteség tehát még egy pár évig — fájdalom — érezhető lesz.

3. Az anyakönyvi és népesedési kimutatások szerint egyházunkban az 1888-ik évben:

A) Kereszteltetett: a) fiu . . . 1114

b) leány . . . 1167

együtt . . . 2281 ujszülött;

35-el több, mint 1887-ben. Ezekből házasságon kívül született 247. Csak egygyel kevesebb, mint 1887-ben.

B) Konfirmáltatott: a) fiu . . . 456

b) leány . . . 451

együtt . . . 907

216-al több, mint 1887-ben.

C) Összeeskettetett: a) mentvényyel 215

b) hirdetéssel 352

együtt . . . 567

29-el több, mint 1887-ben.

D) Meghalt: a) férfinemből	741
b) nőnemből	730
együtt	<u>1471</u>

427-el kevesebb, mint 1887-ben.

E) Átállott hozzánk	561
Tőlünk más vallásra	91

E szerint több jött hozzánk 470-el, mint a mennyi tőlünk más vallásra tért.

F) A lélekszám tesz 1888 év végén	59,685
" volt 1887 " "	58,082
Az évi gyarapodás e szerint	<u>1606</u>

oly szám, a mely bizonyára figyelmet érdemel s jövőnk iránt mind több bizalmat önthet szívünkbe.

Az iskolákról való kimutatás a tanügyi tárgyakkal kapcsolatban annak rendje szerint előadásra kerülvén, azt itt nem részletezem.

4. Püspöki vizsgálatot ez évben — legnagyobb sajnálatomra — nem tartottam sehol. Mert körülményeim miatt kénytelen voltam e nem csekély fáradsággal járó, bár kedves kötelesség teljesítését ez uttal elhalasztani.

5. A mult évi főtanács főgonnok Daniel Gábor ur ő méltóságával együttesen azzal bizott volt meg, hogy Gróf Csáky Albin ő Nagyméltóságát, vallás- és közoktatásügyi miniszterré lett kinevezetése alkalmából vallásközönségünk nevében személyesen is üdvözljük s ugyanakkor szóval is kérelmezzük az államsegélynek legalább főtanodánk részére szerződésileg leendő biztosítását, valamint hogy igyekezzünk ő Nagyméltósága figyelmét megnyerni arra nézve, hogy a vallás- és közoktatásügyi Miniszteriumhoz, hol néhai Buzogány Áron afia elhalálózása folytán most már egy hitsorsosunk sincs alkalmazva, vagy egy unitárius is alkalmaztassék. E megbízatásunkban főgonnok ural ugyancsak még a mult év november havában eljártunk s az első ágára nézve nem is eredménytelenül, mert főtanodánknak állami segélyezése iránt a szerződés megkötése tényleg már munkába is van véve. Megbízatásunk másik ágára nézve azonban, t. i. hogy a vallás- és közoktatási miniszteriumhoz legalább egy hitsorsosunk alkalmaztassék — sajnos — de mindeddig még célt érni nem tudtunk. Miután a Miniszter ur ő Nagyméltósága kérésünk méltányos, sőt igazságos voltát maga is elismerte, bátrak voltunk ez iránt konkrét ajánlatot is tenni, de erre válaszul azt nyertük, hogy az nem teljesíthető, nem lévén oly állás ürességben, a melyre a mi ajánlatunk irányult, hanem ha egy tiszteletbeli segéd fogalmazónak való megfelelő minősültséggel bíró ifjut ajánlunk, azt miniszter ur kész lesz alkalmazni. Ámde honnan ajánljunk mi ilyen ifju embert, a ki díjtalan szolgálatra menjen Budapestre? S az előzmények után mégis ugy látszik, hogy ha nem akarunk végképpen kiszoríttatni az illető miniszteriumból, valami módját kell találnunk annak, hogy egy megfelelő ifju emberről gondoskodjunk, a ki aztán idővel ott előléptethető legyen. Különben megjegyzem, hogy a reménynek egy kis

szála most is kezeimben van, hogy talán sikerülni fog ez irányban valamely megoldási módot találni.

6. Angol és amerikai testvéreink a mult évben is megküldöték az évi segélyt budapesti egyházközségünk fenntartására. Bizony ez egy szép összeget tesz ki már 1881 óta. S ha ehhez hozzá vesszük a Londonban, jelenleg már Oxfordba áttett Manchester New Collegeban tanuló ifjaink számára évenként adott segélyt, lehetetlen hogy ez alkalommal is a hála és tisztelet érzelmeit ne nyilvánítsam angol és amerikai testvéreink iránt egyházunk iránt folyton nyilvántuló rokonszenvükért és jó indulatjukért.

7. Mult évi jelentésemben is megemlékeztem volt s kénytelen vagyok ez uttal is még egyszer megemlékezni a Magyar prot. irodalmi Társaságról, melynek történetéről már egész könyvet lehetne írni, mielőtt működését maga megkezdette volna. Hanem az a könyv épen a protestánsoknak szerezne legkevesebb gyönyörűséget. Őszintén sajnálom, hogy e történethez főleg a mi vallásunk iránti ellenszenv adta a szálakat. De mi teljesen nyugodtak lehetünk eljárásunkért. Mert a midőn kezünket kérték a munkához, mi készséggel oda nyújtottuk s a midőn azt eltaszították, nem a méltatlan bánásmód megtorlása felett gondolkoztunk, hanem azon igyekeztünk, hogy békeséget szerezzünk a saját magunk megtagadásával is, eleget téve ez által Jézus ama parancsának, hogy a ki téged kövel dob, dobd vissza kenyérrel. Ebben leli magyarázatát az én kilépésem a prot. irod. Társaságból, mely a lapokból mindnyájok előtt ismeretes és a melyet bővebben indokolni nem tartok szükségesnek. De a prot. irodalmi Társaságban történt eme fordulatot jelezni kötelességemnek ismerem, a nélkül, hogy a felvilágosodásban kételkedném azért, mert napját most egy kis fogyatkozás érte.

8. Egyházunk történetében kezdettől fogva kiváló helyet foglaltak el Kolozsvár és Torda. Vallásunknak sok szép és nagy, de egyszersmind ugyanannyi fájdalmas emléke van e városokhoz kötve. Bár szorosan véve nem tartozik jelentésem keretébe, de azt hiszem mindnyájunk szive örömet talál abban a tényben, hogy közelebbről mindkét város egyházunk tagjaiban, az előbbi Jakab Elek, az utóbbi Orbán Balázs, egyh. tanácsos afaiban találták meg történetíróikat. Legyen nevök általam e lapokra is nemes örömmel följegyezve. Vajha a jeles írók iránti tiszteletünk s fárasztó munkájok iránti elismerésünk abban is nyilvánulna, hogy közhasznu és becses műveiket minél többen megszereznök és elolvassók.

9. Az élet megszgyeiről — fájdalom — ez évben is többeket elszólitott az Úr egyházunk hí és munkás tagjai közül. Belső embereink közül elhunytak: Kovács Mihály kis-solymosi lelkész és kereszturi esperes, Kiss Mihály árkosi lelkész, háromszékköri nyugalalmazott esperes, mindketten ugyan már öreg korban, de még mindig munkabíró erővel és tevékeny lélekkel, kik közül az utóbbi egyházi irodalmunknak is egyik buzgó mívelője volt; továbbá id. Gyórfi József, ki bár nem a papi szolgálatban halt el, de élete javát e téren töltötte el. Világi egyházi tanácsosaink közül elvesztettük Pálfi Ká-

rolyt a tordai iskola derék igazgatóját, férfi kora teljében, ki a nevelés és a polgári élet minden térein oly méltó helyet töltött be; továbbá Csongvai Lőrincz, küsmödi Nagy Sándor, id. Csécs József fiait. Alig pár héttel ezelőtt temettük el nagy-ajtai Incze Mihály egyh. tanácsos fiát, ki több rendbeli adományaival is megörökítette nevét egyházunkban. S végül csak a napokban vesztettük el Dr. Bartók István orvos-tudor és polgári iskolai tanár fiát, e kiválóan munkás és derék tagját egyházunknak, ki főtanodánknál is évek hosszú során át mint rendkívüli tanár, részint tisztán ügybuzgalomból működött s az ifjusági kórháznak lelkes orvosa volt. Mindezek mellett sok családdal együtt én is benne házi orvosomat s igaz barátomat őszinte könnyüvel siratom. Legyenek mindnyájan kegyeletes érzéssel följegyezve az emlékezet e gyász sorai által. Nyugodjanak csendesen!

Egyházunk mult évi ügyeiről további értesülést az E. K. Tanács évi jelentéséből nyerend a Mltgs. és főt. egyh. főtanács. Én még csak Isten szent segedelmét kérem s jóra vezérlő szent lelkeért esedezem tanácskozásainkra.

Kolozsvártt, 1889. augusztus 31.

FERENCZ JÓZSEF
unitár. püspök.

II. Közigazgatási és pénzügyi jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő E. K. Tanács!

Nagy megnyugvására szolgál E. K. Tanácsunknak, miszerint az évet, melyről jelentését megtenni szerencséje van, vallásközösségünk zajtalanul haladó életfolyamában szerencsésnek nevezheti, a mennyiben nem fordultak elé oly jelenségek, melyek lassu, de folytonos haladásunkat gátolták volna.

A hozzánk érkezett jelentésekből arról győződünk meg, hogy vallásközösségünk kebelében a vallásos erkölcsi élet éber; ekkléziáink bár állami életünk költséges voltánál fogva magok is sok terhekkel küzdenek, anyagiakban is gyarapodnak. E. K. Tanácsunk intézkedései következtében vagyonok kezelése javul, bizonyosága ennek a kamatok és beveendők pontosabb befolyása, másfelől az, hogy nincsen már körünk, a mely kisebb vagy nagyobb mértékben a takarékpénztári kezelést gyakorlatba ne vette volna. Végül jele az anyagiakban való gondoskodásnak az is, hogy ez évben több ekklézsia állított kölcsön-gabona magtárt.

A püspöki vizsgálat alatt álló ekkléziáink kivételével körbeli ekkléziáinknak az 1888. évben összes bevétele volt 54405 frt. Összes kiadása 46336 frt.

Mely kiadásból építkezésekre fordítottat 11403 frt 75 kr., e tetemes építkezési kiadás mellett megtakarításul mutatkozik 7813 frt 73 kr.

Rendes bevételeiből 26 ekkleziánk nem birván fedezni kiadásait 346 frt 24 kr. csekély tulkiadást tett.

Tőkékükből az ekkleziák elköltöttek 7784 frt 87 krt.

Uj tőkét csináltak 7451 frt 13 krt.

Legtöbb tőkét költötték el Udvarhely köri ekkleziáink 1334 frt.

Legtöbb uj tőkét csinált a tőkepenzeit régiebb idő óta gondosan kezelő Maroskör 1745 frt 37 krt.

Hét ekkleziánk fekvő birtok vásárlására fordított 1735 frtot.

Ellenben 4 ekkleziá az E. K. Tanács beleegyezésével eladott 595 frt áru fekvő birtokot.

Esperes afiaihoz köztudomásra leendő hozatal végett kiküldött kimutatás szerint egyes hiveink számosan tanusították szent vallásunkhoz és egyházunkhoz való ragaszkodásukat önkéntes adományokkal, adakozás tétetett más vallásuak részéről is; Homorod melletti községek, malmos és juhos társulatok ez évben is szépen segedelmeztek ottani egyes ekkleziáinkat. Buzgóságból jólélekkel adott legcsekélyebb adomány erkölcsi értéke egyenlő a legnagyobbával. Az összesen 3676 frt 98 kr-ra ment kegyes adományok közt anyagi tekintetben legjelentékenyebb Kovács Dénes afiának kövendi ekkleziánk szegényei számára tett 1000 frt alapítványa.

A Méltóságos és Főtisztelendő E. Főtanács által reánk bizott ügyeket elintéztük, melyek a tárgysorozatban fel vannak véve, egyet nem intéztünk el, melyről a tárgyalás rendén beszámolunk.

A f. évben tartott rendkívüli E. Főtanács által végleg megállított házassági törvényt kellő számban kinyomattuk, kihirdetésére és f. évi szeptember 1. napján leendő életbeléptetésére a szükséges intézkedéseket megtettük.

Az administratio gyorsabb és pontosabb folytatása tekintetéből 27—1889. szám alatt a hivatali ügykezelésre szabályrendeletet állítottunk meg, s a szerint való ügyvitel végett köröztettünk Esperes afiai utján.

Jelentékeny ügynek tekintvén E. K. Tanácsunk a korcsma regále kártalanítását, 10 és 14 E. K. Tanácsi számok alatt ugy intézkedtünk, hogy nemcsak közbirtokaink után, hanem egyes ekkleziáink bejelentései is a központból joggyéész afia által tétessenek meg, távolabbi köreinkben esperes, illető pap és ekkleziái gondnok afiai jelenjenek meg a tárgyalásokra, joggyéész afiától kapott utasítás szerint járván el.

Joggyéész afia jelentése szerint Lukácsfalvi birtokunkhoz tartozó két községben a tárgyalás meg is tartatott igazságos és méltányos eredménnyel.

Budapesti ekkleziáinknak s magunknak sem lehetővé kilátása arra, hogy Budapestre templomot és paplakot építhessünk a magunk erején, beleegyeztünk abba, hogy az építkezés vállalkozás utján haszonélvezet mellett történjék; beleegyeztünk abba is, hogy a vállalkozó az épületre 200,000 frt törlesztési kölcsönt vehessen fel.

A megállított szerződés szerint a vállalkozó köteles a megállított terv szerint az épületbe templomot építeni; papi lakot méltá-

nyos áron adni; az épületnek a hasznát azonban 50 évig az építésre vállalkozó veszi.

Ezen módozat szerint az építkezésnek az ekklézsia 50 évig a templomon kívül nem veszi hasznát; ellenben fennállhatása biztosítva van, mert azonnal lesz saját temploma s amerikai meg angliai afiai eddigi segítségével nemcsak szellemiekben, de anyagiakban is szépen gyarapodhatnak, az 50 év elteltével pedig egy nagyszerű nagy jövedelmű háznak tulajdonosa lesz hazánk fővárosában.

Az EMKE által adott segélyvel Sárdon, Szinden és Komját-szezen az építkezéseket végrehajtottuk s azokkal elszámoltunk.

Sárdi ekkléziánknak ma már jó papilakja és iskola helyisége van megterhelve ugyan 1080 frt adossággal. Szindi meg komjatszegi felekezeti iskoláinknak jó iskola helyiségek van.

Megtettük ajánlatainkat az irt egylethez ez évben is; sajalattal vette E. K. Tanácsunk, hogy az irt egylet igazgató választmánya bethlen-szentmiklósi, széplaki papságaink segédelmezésére, Szabédon egy második tanító beállítására, Sárdon az építkezés törlesztésére tett ajánlatainkat nem vette tekintetbe, s csak a szindi iskola tanítónak a múlt évben utalványozott 50 frt évi segélyt emelte fel tiz évre 150 frtra egy külön tanító beállítására.

E. K. Tanácsunk ajánlataink mellőzése felett az igazgató választmányhoz tett átiratában kifejezte a maga sajnálatát; a szini tanító beállítására adott évi 150 frt évi segélyt elfogadta, s a tanító beállítása iránt a szükséges intézkedéseket megtette.

Hazai kormányunkkal hivatalos viszonyunk szabályszerű volt.

Több mesterfiát a közoktatási kormány mint tanítókat nyugdijazván, E. K. Tanácsunk azt az elvi határozatot hozta, hogy a mely mesterek mint tanítók allamilag nyugdijaztatnak, azok a mesteri állomástól felmentetteknek tekintetnek; mivel a tanítóság és kántorság együtt jár s az ekkléziák külön kántort és külön tanítót nem tarthatnak. Egyszersmind felirt az E. K. Tanács, hogy a közoktatási kormány ekkléziáink tanítóit meghallgatásunkkal bocsássá nyugdíjba. Ezen feliratunkra a közoktatási kormány azt jelezvén, hogy a tanítók nyugalmazása ügyében véleményező bizottságban vallásközönségünk részéről is van egy kinevezett tag: ezért az eddigi gyakorlatot fenntartja, erre E. K. Tanácsunk 229—1888. t. ü. szám alatt körrendeletben megrendelte, hogy mester afiai ha mint tanítók nyugdíjért akarnak folyamodni, folyamodásukat előlegesen adják be E. K. Tanácsunkhoz.

Bordosi ekkléziánkban a papi állomás halálozás által üreedésbe jöven, a Főtisztelendő Püspök ur Esperes afia meghallgatásával azt hozta ajánlatba, hogy e papi állomás most ne töltsék be. E. K. Tanácsunk 248—1888. számú végzésével ez ajánlatot elfogadta s bordosi ekkléziánkat Ravai belső ember afia gondozására bizta, meghatározott tiszteletdíj mellett, az lévén célja, hogy a papi jövedelem meggazdálkodandó részéből a papi állomás javadalma gyarapodjék.

A köri közgyűlés azt ajánlotta, hogy a bordosi papi állomás

közpénztárunkból adandó évi 200 frt segedelemmel beálltassék. Ohajtandónak tartja E. K. Tanácsunk is a jelzett papi állomás betöltését; de fájdalom az ajánlott 200 frt segélyre nem lévén fedezet, ez iránt nem tett a Méltóságos és Főtisztelendő E. Főtanácshoz ajánlatot, hanem fennebb jelzett határozatot fenntartotta.

Templomi énekeskönyvünk kereskedésbe bocsátott példányai fogyatékon lévén, E. K. Tanácsunk lépéseket tett az énekeskönyv újabb kiadására.

A közoktatási kormány korábbi ígéretéhez képert kolozsvári iskolánk segélyezése ügyében kötetendő szerződés megállítására megbizottjával kinevezte Kolozsvár tankerületi főigazgató Nagyságos Erődi Béla urat, kiben avatott és méltányos alkudozó felet találtunk.

Megbizottjaink és a kormány megbizottja között szerződési pontozat álltattott meg, a Főtisztelendő Püspök ur is részt vevén a tanácskozásokban. E. K. Tanácsunk a szerződés jelen szerkezetén megnyugodott s azt a kormány megbizottja felterjesztette a közoktatási miniszteriumhoz, E. K. Tanácsunk pedig a Mélt. és Főt. E. Főtanácshoz. Nem dicsekedhetik ugyan E. K. Tanácsunk, hogy az állammal kötetendő szerződésben korábbi reményeink valósulást nyerjenek, mind azt sem állíthatja, hogy pénzügyi viszonyainkra nagy kedvezményeket hozna, de azt határozottan állíthatja, hogy ezen szerződéssel kolozsvári iskolánk jelesen a gymnasium ügye mind a tanítást, mind a berendezést és szükséges építkezést illetőleg, oly kedvező megoldást nyerend, hogy vallásközönségünk a maga pénzerejével eredményesebben fordulhat más tanintézetek emelése s egyéb egyházi szükségünk pótlására.

A gyulafehérvári püspöki szentszéknek egy vegyes valóperben követett eljárását E. K. Tanácsunk szabály- és törvényellenesnek találván, illető Esperes afia által ide felterjesztett okmányokat, nem panaszképpen, sem jogorvoslás céljából, hanem szükséges tudomásvétel okáért felterjesztettük a vallás- és közoktatási Nagyméltóságú Miniszteriumhoz, az igazságügyi miniszteriummal is leendő közlés végett.

A protestáns irodalmi társulat alakulása rendén oly irányzat fejlődván, mely valamint a szabad vizsgálódáson alapuló azon dogmákkal, hogy mindeneket megpróbáljunk és a mi jobb azt kövessük: mind pedig azon valláserkölcsei elvünkkel, hogy mindnyájan mint Istennek egyenlő gyermekei kölcsönös szeretettel és türelemmel viseltessünk minden embertársunk iránt, meréjében ellenkezik, ez irányzatról E. K. Tanácsunk bár a közvitákból értesült, de hivatalos lépést csak annyiban tett, hogy az E. Főtanácsnak idevonatkozó intézkedését nem hajtotta végre.

Angolhoni hitbéli afiaival való viszonyunk nagyon szívélyes. A Brit és külföldi unitárius társulat f. évi Junius 12-én tartott évi közgyűlésre meghívta E. K. Tanácsunkat: sajnálatunkat fejeztük ki a közgyűléshez intézett üdvözlő iratunkban, hogy a tanév végén tanáraink nagyon el lévén foglalva képviselőt nem küldhetünk.

A Manchester New Collegeban harmad éven levő Csifó Salamon megválasztatván Árkosra papnak, kénytelenek voltunk őt az utolsó

év teljes bevégezte előtt haza hívni; az intézet igazgatósága készséggel bocsátotta haza, kifejezván teljes megalégedésüket vele.

E közben a Főtisztelendő Püspök ur kérdést intézett az illető helyekre az iránt, elfogadnak-e még egy ifjút s ez iránt biztosítást nyrvén, kijeleltük az irt intézetke való menetelre Gálfi Lőrincz pap-növendéket, ki rövid időn utra is kél.

Az intézet egyébiránt Londonból Oxfordba tétetvén át, a jövő fogja megmutatni, hogy ifjainkra nézve a Britániában való tanulás oly áldásos és termékenyítő lesz-e, minő a Londonban való volt.

Pénzügyi viszonyainkban ez év folytán kiváló momentum volt a földtehermentesítési és vasuti kölcsönkötvények conversioja; az országos pénzművelet szerint az irt értékpapirokat vagy névértékben lehetett beváltani, vagy kisebb névértékű papirokra convertálni. E. K. Tanácsunk ez utóbbi módot választotta. A conversio az urbéri papirokat illetőleg tényleg végrehajtott; e művelet által ilynemű érték-papirainkban tőkében jelentékenyen gyarapodott; kamatunk azonban némileg csökkent. A vasuti kölcsönpapirok conversioja még tárgyalás alatt áll.

Vallásközönségünk két realis birtokát illetőleg semmi nehézség és kár nem fordult elő, azon kis károsodoson kívül, hogy a rendkívüli áradások okán lukácsfalvi birtokunk mult évi haszonbéréből némi engedést kellett tennünk. Ladamosi birtokunk tagosítását munkába vettük, hasznosnak mutatkozván e birtokunknak növelése, több rendben végrehajtott vásároknak 8105 forintra vásároltunk földet Ladamoson.

Sepsi-körispataki Téglás Mihály végrendeletének tárgyalása véglegesen lejárt, a hagyaték kolozsvári iskolánk nevére telekkönyveztetett megterhelve az alapító özvegyének halálig tartó haszonélvezetével. E hagyaték rendeltetése kolozsvári iskolánknál ösztöndíjak alapítása.

Néhai Incze Mihály afia életében egyházi czélokra tett becses adományait azáltal tetézte, hogy kolozsvári iskolánk olvasó társaságának 600 frtot hagyományozott; e hagyományt E. K. tanácsunk nem csak készséggel, de köszönettel is elfogadta.

Gyulay László egyh. tanácsos afia eddig több rendbeli áldozatai mellett kolozsvári ekklezsiánk leányiskolája számára 150 frt, továbbá adakozott a tanári nyugdíjintézetnek 50, a kórháznak 50, a nyugdíjalapnak 100 frtot.

Egy ismeretlen jogügyész Molnár Sándor afia utján a kereszturi 5. tanári állomásra 400 frt, a „Keresztény Magvető“ fenntartására 100 frt alapítványt tett készpénzben. E. K. Tanácsunk méltányló elismerését és köszönetét fejezte ki Gyulai László afia irányában a vallásunk iránt való szives vonzalomnak s ez által sugalmazott áldozatkészségének e szép jeléért.

B. Orbán Balázs afia 100 frtot küldött be E. K. Tanácsunkhoz a kereszturi iskolánkban a VI. gymn. osztály felállítására azon akaratának nyilvánítása mellett, hogy ez adományát gyarapítani fogja. E. K. Tanácsunk az irt összeget a jelzett célra való kezelés végett elfogadta; a miről B. Orbán Balázs afiát a maga méltányló elisme-

résének kifejezése mellett azzal értesítette, miszerint ohajtotta volna, hogy irt afia ezen áldozatát kereszturi iskolánknak jelen szervezetében való consolidálására fordítja vala, különösen most, midőn az V. gymn. osztály megtarthatása is kérdésesé vált. E nézet abban találja igazolását, hogy a VI. osztálynak azon iskolánknál való felállítását a józan vallás politikával, növelési elvekkel ellenkezik; de a mellett is tekintve pénzügyi viszonyainkat emberileg számítva legfeljebb kegyes ohajtás lehet. Ezen hitünket igazolja azon iskolánk mellett az 1884. évi zsinati főtanácsunk által beállított ötödik tanári állomás beállítása után szerzett tapasztalatunk; mert bár méltánylattal és köszönettel ismeri el E. K. Tanácsunk, hogy a lefolyt évben hitbéli afiai közül többen adakoztak e tanári állomás fenntartására; kénytelen mégis bevallani E. K. Tanácsunk, hogy azon hitbe, miszerint hitbéli afiai érezvén és felfogván e tanári állomás fenntartásának mulhatlanul szükséges voltát, ezereknként megosztva annak terhét kereszturi iskolánktól a fenyegető veszélyt könnyen elhárítjuk; e hitünkben annyira csalódtunk, hogy más erre lefoglalt alapítványainknak felmentését még most sem hozhatja ajánlatba E. K. Tanácsunk.

Nyugdíjintézetünk 1890. évi költségvetése a Méltóságos és Főtisztelendő E. Főtanács tanácskozásának tárgysorozatán áll. A hátralékokról szóló ahoz mellékelt kimutatás szerint, tagadhatatlanul feles hátralék jeleztetik. A Méltóságos E. Főtanácsnak ez iránt hozott határozatát közöltük köri egyházi hatóságainkkal; ez intézkedésnek kívánt eredménye nem lett; némi megnyugtató szolgálhat, hogy az előbbi hasonló alkalmakkal a 2000 frtot meghaladott hátralék most 1318 frtra apadott: reméli E. K. Tanácsunk, miszerint illető belső ember afiai nem fogják bevárni, hogy E. K. Tanácsunk a reájok nézve alkalmatlan és költséges végrehajtási eljárást legyen kénytelen alkalmazni.

Azon névértékü 20,000 frt járadék-papirt, melynek vásárlását a Méltóságos és Főtisztelendő E. Főtanács 39—1888 számú végzésével tudomásul venni méltóztatott, az árfolyam emelkedésével eladtuk; és így a 83 frt 65 kr. árfolyamon vásárolt összeget 96 frt árfolyammal eladván, 2400 frt hasznot realizáltunk a nyugdíjintézet pénztára javára.

E. K. Tanácsunk örömmel intézi a nyugdíjintézet sok bajjal járó ügyeit, s ha meggondoljuk, hogy ezen intézetünknek ez előtt 14 évvel történt kezdeményezések az volt ohajtásunk, hogy alapját 30 ezer forintra növelhessük, hogy akkor a nyugdíjazást megkezd-hessük, ma mikor már hatodik éve, hogy a nyugdíj adást tényleg megkezdettük; mikor az évi nyugdíj és segélyösszeg a kétezer forintot meghaladja, a 30 ezer alap nem csak ohajtásunkban, hanem tényleg meg van az intézet pénztárában, a Méltóságos és Főtisztelendő E. Főtanács is megnyugvással tekinthet ez intézetre, mint nagyjelentőségű egyik szép alkotására.

III. Tanügyi jelentés.

Egyházi K. Tanácsunk az elmúlt évben a közép valamint a népiskolai oktatás érdekében ugyanazon a téren működött, a melyen a megelőzőben. Valamint középiskoláink úgy népiskoláinknak egyházunkhoz való viszonyában semmi változás nem történt.

Kolozsvári főiskolánkat mint ideiglenes minőségben kinevezett kormánybiztos Ngs. Dr. Finály Henrik ur a tanévben egyszer meglátogatta s a főiskolánkban látottak és tapasztaltak felett megelégedését nyilvánította. Kolozsvári tankerületi főigazgató Ngs. Pál Sándor urat a Nngs. vallás- és közokt. miniszter ur saját kérésére felmentvén számos éven át szakértelemmel és nemes humanizmussal folytatott szép hivatalától, E. K. Tanácsnok kedves kötelességének tartotta köszönetét fejezni ki iskolánk irányában mindig tanusított szíves jó indulatáért. Ujjonnan kinevezett kolozsvári tankerületi főigazgató Dr. Erődi Béla urhoz az érettségi vizsgálatokon volt először szerencséje főiskoláinknak. Érettségi vizsgálatunk elég jó sikerrel járt le a jelen évben.

Kolozsvári főiskolánk valamint papnövendék mult tanévi működéséről külön felterjesztésben fog elszámolni E. K. Tanácsunk. Jelenthetjük ezen a helyen is, hogy a mult év általában véve a szerencsés és jó sikerű évek közé tartozott, a mennyiben tanulóink egészségi állapota jó volt s tanulásbeli előmenetelök haladást jelez. A tanulás könnyítése és szakszerű módon eszközlése céljából, intézkedett E. K. Tanácsunk, hogy külön természettajzi és földrajzi szertárak legyenek az illető tantermek mellett a tanórákon való használatra. Szakkönyvtárak beállítása iránt is megtettük az előzetes lépéseket, úgy hogy már a jövő évben mindenik tanárnak kezén lesz szakkönyvtár. A szakkönyvtárak a főiskolai könyvtár könyveiből fognak kiállittatni, de már megállított szabályzatunkban gondoskodtunk arról, hogy a legszorosabb ellenőrzés és felügyelet meglegyen. Tanzsereinket a jelen évben tetemesen gyarapítottuk.

Kolozsvári tanári karunk létszámának a törvény értelmében leendő kiegészítésére a vallás- és közokt. miniszter ur újlag fölhevott. E fölhevásnak, az államsegélynek e jövő évben lehető megnyerésével eleget tehetünk.

Kapcsolatban ezzel megemlítjük, hogy Derzsi Károly budapesti lelkész afia folyamodására s az E. K. Tanács ajánlatára a vallás- és közoktatási miniszter ur által tekintettel Tordán töltött tanári éveire az általa ott tanított tantárgyakra nézve minősített tanárnak ismeretet el.

Papnövendékben a mult tanévben 15 tanuló volt, a kik általában kellő szorgalommal és jó sikerrel tanultak. Az E. K. Tanács a papi állomásoknál előállott ürességek szabályszerű betöltése érdekében szükségesnek tartotta a megengedését annak, hogy a III. évet végző növendékek már a jövő szeptember hónap elején papi szigorlatot tegyenek.

Főiskolánk gondnoksága teljes buzgalommal gondozta főiskolánkat az elmúlt tanévben is. Dr. Brassay Sámuel ur már is ritka

gazdag könyvtárát tetemesen gyarapította; Kőváry László ur azon kívül, hogy az iskolai ügyek vezetésében részt vett, a szegény tanulók sorsán 100 frtot meghaladó áldozatokkal igyekezett segíteni; P. Horváth Kálmán ur a tanulási nemes verseny ébresztésére a jelen évben is száz forintot adott.

Taneszközaink illetőleg főiskolánk könyvtára a f. évben tetemesen gyarapodott egyesek adományából, de főleg Sebes Pál, miniszteri tanácsos és Sebes Károly h. főorvos afiai néhai édes atyjok tordai igazgató Sebes Pál könyvtárának a főiskolának történt nemes adományával.

Több szegény tanuló élelmezését ez évben is, mint a mult évben kolozsvári egyházközségünk buzgó és áldozatkész asszonyai s ezeknek felhívására más vallásuak is eszközölték.

Elvi fontosságú kérdés volt E. K. Tanácsunk előtt az, hogy a téli vizsgázást fenntartsa-e továbbra vagy miként az állami s más felekezeti intézetek szintén elhagyja. Még nem jutottunk végleges megállapodásra, hanem a VIII. osztály vizsgáját már a mult évben beszüntettük tekintettel lévén arra, hogy az érettségi vizsgálat miatt a nyári osztályvizsgát már május hónapban le kell hogy tegye ez az osztály, s így a téli vizsga tulságosan összeforgácsolná tanulási idejüket.

Két gymnasiumunkban s a polgári iskolával összekötött tordai gymnasiumban összesen 494 tanuló volt s ezekben valamint más hazai intézetekben 397 volt unitárius vallásu.

Székely-Kereszturi iskolánkat a tankerületi főigazgató, Ngs. Elischer József ur ez évben is meglátogatta, haladását elismerte ugyan, de a tanári létszámot nem találta elégségesnek, ehez képest a nm. vallás- és közokt. miniszter ur felhívott egy újabb tanár beállítására vagy az V-ik osztály beszüntetésére azzal a figyelmeztetéssel, hogy ha annak egy év alatt elég nem tétetik „kénytelen lesz ezen intézetet harmadik megintésben részesíteni.“

Ez úgy mint önálló tárgy az egyházi főtanács elé kerül a jelen alkalommal s ezért itt arra részletesen nem terjeszkedünk ki.

Különben a tanár kérdésétől eltekintve sz.-kereszturi gymnasiumunk tanügyi állapota egészen megnyugtató s felszerelése és berendezése is napról napra javul a mint ezt maga miniszter ő nméltósága is elismerte egyik közelebbi leiratában.

Tordai iskolánknak a mult év nagyon terhes esztendeje volt, szept. 5-én meghalt boldog emlékü és széptelenségü igazgató tanára Pálfi Károly huzamos idő óta tartó súlyos betegségében. E. K. Tanácsunk az ottani polgári iskolával való viszonyról fogva, a szerződés értelmében 172—1888. t. ü. szám alatt megtette a szükséges intézkedést az igazgatói állomás betöltésére, felajánlván Varga Dénest tordai iskolánk tanárát és Kilyéni Endre brassói áll. polg. iskolai rendes tanár atyánkiát.

A vallás- és közokt. miniszter ő nagyméltósága 39,237 sz. alatt kelt rendeletével Varga Dénest nevezte ki igazgatónak. Ennek következtében már a tanév első felében kellett intézkedni Varga Dénes afia helyett a tanári állomás betöltéséről. E. K. Tanácsunk a kolozsvári iskolánál latin nyelv tanítására alkalmazott Borbély György

okleveles tanárt alkalmazta helyettes tanári minőségben 214—1888. t. ü. sz. határozatával.

Másik szomorú tény, melyet ezen iskoláról fel kell említenünk, az hogy a diphteritis járvány miatt az iskolát évközben kétszer kellett bezárni, s hogy ennek öt tanuló esett áldozatául. Éppen a járvány következtében adott szünetekre való tekintettel megengedte E. K. Tanácsunk, hogy a téli vizsgálat ebben az évben ne tartassék meg. Az iskolai igazgatóság az E. K. Tanács jóváhagyása mellett a jelen évben ellátta a lakó szobákat vaságyakkal.

Népiskoláink közül a felekezeti főhatóság alatt állóknak elég jó esztendeje volt a múlt, a mennyiben a tankötelesek száma 2340-ről 2389-re, az iskolába járók száma 1805-ről 1882-re emelkedett a mi 78·77% átalányt s 9·17% emelkedést teszen, s mégis az E. K. Tanács ezzel az eredménnyel sincs megelégedve, ha számitásba veszi, hogy még most sem tanult 22 minden százból vagyis nem tanult 1507 unitárius 6—12 éves tanköteles csupán felekezeti iskoláinkban.

A községivé s államivá vált iskolákról annyiban kedvezőtlenebb jelentést kell hogy tegyen az E. K. Tanács, hogy a múlt évhez képest hanyatlottak, mert a 6377 tankötelesből csak 5033 járt iskolába s nem járt 1334, tehát minden százból 21—22 elmaradt. A népiskolai tanítás további részletezésébe nem ereszkedünk, a tárgyszerű sorozat rendjén terjesztvén azt elő.

E. K. tanácsunk a népnevelés ügyét melegen ápolta a szegény és gyenge iskolák állapota javítására egyes kisebbszerű intézkedésein kívül itt megemlítendő nevezetes intézkedéseket tett. Buzaházára külön iskola s azzal együtt tanítói lakás építését rendelte meg s a Baldácsi alaphól hozzá járult 80 frt segélylyel. Itt a jövő évben már az új épületben fognak tanulni a tanköteles gyermekek, remélhetőleg rendes oklevéllel ellátott tanító vezetése alatt.

Iklandban lépést tett az E. K. Tanács, hogy iskola helyiség számára a papi telek közelében egy telket vásároljon, de ez a szándéka nem volt keresztül vihető. Valamint saját vizsgáló biztosaink, úgy az illető tanfelügyelő ur jelentéséből meggyőződünk arról, hogy az iszlói iskola is tetemesen kijavítandó. Erre nézve megtettük az előzetes intézkedéseket s reméljük, hogy lesz is sikerök. Nyárad-Szent-Márton Csikfalvi ekkleziánk iskolája felette szűk lévén, E. K. Tanácsunk az ekklezsia indítására a csikfalvi részbe fog iskolát állítani. Ez a kérdés némely jogviszonyok tisztázása miatt csak a jövő évben fog megoldást nyerni. E. K. Tanácsunk már intézkedett, hogy 200 frt fizetés, lakás és kert élvezetével egy tanító állittassék be még a jövő tanévre s megrendelte, hogy a Jobbágyfalván lakó tankötelesek is a csikfalvi iskolába járjanak. E. K. Tanácsunk a bethlen-szt.-miklósi iskola szabályszerű gondozása iránt a kir. tanfelügyelő feljelentése alapján megtette kellő intézkedését. Ezekon kívül is van még hiányosan felszerelt s gyenge épülettel bíró iskolánk, de jövőben ezeken is lesz segítve.

BOROS GYÖRGY
tanü. jegyző.

Elintézett ügyek.

A fennebb közölt jelentések a vallásközönség igazgató testületének, az E. Képv. Tanácsnak egy évi működését tárták a Főtanács elé. A püspöki jelentés, mely az egyháznak szentelt odaadó munkásságról, valódi főpásztori gondról és buzgalomról tett bizonyosságot, éljenzéssel vétetett tudomásul, valamint örömmel fogadta az Egyh. Főtanács a Képv. Tanács hiv munkásságáról szóló jelentéseket is.

Az alábbiakban adjuk a Főtanács által elintézett jelentősebb ügyeket. Fehérmegyében Polgárdiban a leányegyház 1888 dec. 26-án tartott ülésében rendezte a papi fizetést és a stola ügyet, s azt az E. K. Tanács 7—1889 sz. végzésével helyben hagyta. A Főtanács az előadott intézkedést tudomásul vette. A Veszprémmegyében a múlt év folytán alakult leányegyház szervezeti szabálya, mely szerint az a budapesti ekklezsia filiája ugyan, de a közelségnél fogva a polgárdi segédpap gondozására bízatik, megerősített. Valamint helybenhagyólag vétetett tudomásul az Erdő-Szent-Györgyön lakó 37 hitrokonnunknak is a csókfalvi ekklezsiához való csatlakozással leányegyházzá alakulása.

Pál Mózes szóváthi lelkész 36 évi dicséretes működés után a papi szolgálat alól felmentetvén, f. évi máj. 1-től kezdődőleg nyugdíjba bocsátatott. Az E. Főtanács határozatilag kimondja nevezett afia tisztességes nyugalomba bocsátását kifejezve méltányló elismerését hosszas szolgálat alatt tanusított buzgóságáért és hűségéért.

Budapesti ekklezsiánk papja Derzsi Károly folyamodást intézett az iránt, hogy miután jelenlegi állomására csak ideiglenes minőségben tanárságra való visszatérhetése fentartásával alkalmaztatott, a tordai iskola mellett ürességben levő tanári állomásra alkalmaztassék vissza. Ezzel kapcsolatban előterjesztett a budapesti ekklezsiának az a kérése, hogy Derzsi Károly afia jelen lelkési állomásán maradjon állandóan. Miután a gyűlésen jelenlevő Derzsi Károly afia arra a felhívásra, hogy nem hajlandó-e kérését visszavonni, úgy nyilatkozott, hogyha fentartatik az a végzés, mely szerint később is valamely megfelelő tanári állomás ürességbe jövése esetén, kérésére a tanárságba visszahelyeztetik, nem kívánja magát a jelenleg Tordán ürességben levő tanári állomáshoz kötni: a Főtanács a nyilatkozatot megnyugvással és örömmel tudomásul véve s a vonatkozó végzést fentartva, ezzel ez ügy elintézését nyert.

A nyomáti ekklezsia, hol eddig a pap és a tanító egy személyben volt, folyamodott, hogy a két állás választassék el, a beállítandó tanító javadalmául felajánlván a mostani képeznek egy harmadát 82 frt értékben, 7 hold 494 öl külsőséget 145 frt értékben és 53 frt tandíjt. A papság javadalmát az elveendő egy harmad képezért 7 hold 234 öl földbirtok használatával és az ekklezsia pénztárából évenként adandó 20 frttal kárpótolja. Az Egyh. Főtanács e dicséretre méltó törekvést méltányolva az előterjesztésbe beleegyezett azzal a módosítással, hogy a tanítónak évenként 50 frt adassék az ekklezsia pénztárából s egyszersmind megrendelte, hogy mivel a papság javadalma

ez intézkedés által mégis apadott, a papi javadalmat az ekklézsia pénztárából évenként gyarapítsa.

Kolozsvári gymnasiumunknak államilag segedelmezése ügyében a közoktatási kormány és vallásközönségünk megbízottai által megállított szerződési pontokat, melyek szerint az állam négy tanári állomás fenntartását fogná biztosítani, a Főtanács tudomásul vette s megbízta az Egyh. Képv. Tanácsot a szerződés elfogadására és megerősítésére.

Székelykereszturi öt osztályu algymnasiumunknál a közoktatásügyi miniszter 6-ik tanár beállítását kívánván, az E. Képv. Tanács kérte a minisztert, hogy Barabás Lajos lelkészt, ki már több idő óta tanít a gymnasiumban, ismerje el rendes tanárnak s álljon el követelésétől. A miniszter azonban megmaradt kívánalma mellett, hogy még egy rendes tanári állomás szerveztessék s kijelentette, hogy a nevezett lelkészt rendes tanári számba nem veheti, mivel a középiskolai törvény 32. §. szerint a rendes tanári tisztt más hivatallal összeférhetlen. Az E. Képv. Tanács ajánlja a Főtanácsnak, hogy intézzen a maga részéről feliratot a miniszterhez, följefjtve, hogy Barabás L. tanári minősültsége ellen a vonatkozó országos törvény szerint sem lehet kifogást tenni, s ha a megfelelő óraszámot kiadja az ellen sem lehet kifogás, hogy lelkészi tiszttet is teljesít, mert hogy mennyiben vállalhat egy tanár oly tisztséget, mely őt tanári hivatalának betöltésében akadályozhatná, azt az 1883-ik évi XXX. 32. §. értelmében a tanintézetet fenntartó főhatóság határozza meg. A Főtanács az ajánlatot elfogadva meghatározta, hogy annak értelmében intéztessék felirat kijelentetvén, hogy a hatalom előtt az Egyh. Főhatóság meghajol, de az V-ik gymn. osztályt önként meg nem szünteti. A felirat benyújtására Bedő Albert vezetése alatt Br. Orbán Balázs, ifj. Dániel Gábor, Gál Jenő és Szentkirályi Árpád országos képviselők, továbbá Derzsi Károly és Dr. Székely Ferencz személyökben bizottságot nevezett ki.

A gymnasiumokról való statistikai kimutatásokat és a tanítás sikeres eredményét a Főtanács örömmel vette tudomásul. Gymnasiumaink szép népességnek örvendenek, a kolozsvári mellett főleg a székelykereszturi, mely Udvarhelymegye végső pontján s a szászság tőszomszédságában különösen nemzeti missiót teljesít, mi ennek valamint a más kettőnek szükséges voltát bizonyítja.

A népiskolákra vonatkozólag, mivel a tankötelesek és iskolába járók száma közt bár a különbözet csökkent, de még most is oly nagy, a milyennek maradnia nem szabad, a Főtanács megrendeli az iskolaszékeknek, hogy a tankötelesekre nézve az országos törvény értelmében szigoruan járjanak el.

A házassági jogról szóló törvény 98. §. szerint a legfelsőbb birói hatóság megalakítandó levén a Főtanács megválasztotta: főgondnok Mlgs. Dániel Gábor elnöksége alá tagoknak egyházi részről: Csegezi László, Rédiger Árpád, Lőfi Áron, Kelemen Albert espereseket; világi részről: Berde Mózes, Hajós János, Szentiványi Gyula és Gál Jenő egyh. tanácsosokat. Póttagoknak egyházi részről:

Török Áron, Darkó Sándor espereseket; világi részről: Veress Dénes s Pálffy Ferencz egyh. tanácsosokat.

Kovácsi Antal a vallásközönség közigazgatási és tanügyi jegyzője év folytán beadta lemondását. Az Egyh. Képv. Tanács úgy intézkedett, hogy Kovácsi Antal a fia vigye a Főtanácsig a közigazgatási jegyzőséget, a tanügyi jegyzőséget tanár Boros Györgyre bízta. Kovácsi Antal a gyűlésben tett felhívásra hajlandóságát fejezvé ki a közig. jegyzőségnek még egy évig vitelére, a Főtanács örömmel vette a kipróbált, érdemes jegyző nyilatkozatát tudomásul.

A múlt évi Főtanács Kolozsvárt a Sala-Gálfalvi telek beépítésére engedélyt adván, jelen évi Főtanácsnak bejelentetett, hogy az építés 30,798 frt értékben megtörtént s építettett 6 bérlakás mindenik külön udvarral és kerttel. A Főtanács az építettő bizottságnak s különösen a bizottság elnöke Fekete Pál egyh. tanácsosnak köszönetet szavazott.

Az újra választandó és ürességben levő állomásokra a beadott szavazatok alapján megválasztottaknak nyilvánítottak: Kovács János és Sándor János afiai igazgatói állásra; Boros György tanügyi jegyzőségre, Kanyaró Ferencz könyvtárnokságra, Borbély György a tordai tanárságra.

Az esperesek és köri jegyzők részére a Főtanács irodai átalányt szavazott meg, espereseknek évi 20 frt, jegyzőknek 10 frtban.

A bölöni gazdag egyházközség vagyoni ügyeiről Mlgs. Dániel Gábor főgondnoknak, mint kiküldött teljhatalmu biztosnak jelentését a Főtanács jóváhagyó tudomásul vevén, főgondnok ő Méltóságának, valamint Pálffy Ferencz egyh. tanácsos afiának a bölöni ekklézsia pénzügye rendezése körül tett fáradozásaikért és intézkedéseikért köszönetet szavazott. Pálffy F. a munkálataiért kiutalt 100 frtot a székelykereszturi iskola 5-ik tanári székére utalta. A bölöni ekklézsia vagyona az 1888-iki számadás szerint 61,841 frt 9 kr.

Benczédi Gergely közpénztárnok az 1888. évi számadás terhe alól elismeréssel feloldoztatott. Nyugdíjintézeti pénztárnok Jánosi Gerő, miután számadásában hiba nem találtatott, hasonlóan fel lett oldozva, valamint Gombos Sámuel székelykereszturi isk. pénztárnok és Varga Dénes tordai.

A belső emberek nyugdíj egysége az 1890-ik évre is 150 frtban állított meg. Az E. Képv. Tanács utasított, hogy a hátralékok felhajtására tett előző főtanácsai intézkedést hajtassa végre. Nevezetesen minthogy Küküllőkörben a belső emberek hátraléka tőkében 121 frt, kamatban 30 frt 30 kr; az ekklézsiáké tőkében 500 frt, kamatban 164 frt 24 kr. s ennek felhajtásában az esperes betegsége miatt akadályozva van, a nyugdíjilletmények és hátralékok felhajtásával ideiglenesen és kivételesen bizza meg az ottani köri gondnok afiait.

E főtanácsban két fontos törvényjavaslat került tárgyalás alá; A belső emberek választásáról és rendeléséről és a vallásközönség tisztviselői felelősségéről, melyek közül az első csekély módosítással elfogadtatott, utóbbi pedig, mivel jelen alakjában

a körök nem tárgyalták, előzetesen a köröknek kiküldetni határozott tárgyalás alá a jövő Főtanácsban fog vétetni.

A Főtanács jóváhagyólag vette tudomásul az E. Képv. Tanácsnak azt a jelentését, miszerint a Protestáns irodalmi társaság megalakulása alkalmával a reformátusok részéről az unitáriusok ellen folytatott támadások után nem látta indokoltnak, hogy az 1888. évi Főtanácsnak alapító tagság iránti végzését végrehajtsa.

Berde Mózes és Benkő Mihály az Augusztinovics alapítványi javak administratorai azt az ajánlatot tették az Egyh. Képv. Tanácsnak, hogy a vallásközönség vásároljon meg Alamoron egy 2137 holdat tevő (Teleky-féle) birtokot, melyért a tulajdonos 215,000 frtot kér, ajánlatukat egyebek mellett azzal indokolván, hogy a szóban forgó birtokot a folyamatban levő tagosítás útján ladamosi birtokunkkal egy taggá lehet csinálni. A Főtanács meghatalmazta az Egyh. Képv. Tanácsot a vásár keresztül vitelére. — Meg is történt 200,000 frtban.

Egyháztanácsosoknak bévásztattak: Paget Olivér, birtokos Szőkefalva, Létai Gábor, számtiszt Kolozsvár, Kanyaró Ferencz, h. tanár Kolozsvárt, Boros Sándor, h. tanár Kolozsvártt, Magyar Mihály, lapszerkesztő Kolozsvárt, Osváth Gábor, lelkész Héviz, Györfi Ferencz, lelkész Enlaka, Csifó Salamon, lelkész Árkos, Fazakas Lajos, lelkész Ny.-Szt.-Márton, Nagy János, lelkész Ny.-Gálfalva, Végh István, hivatalnok N.-Enyed. Árkosi Béla, bányatiszt Körmöczbánya, Borbély György, h. tanár Torda, Szentiványi János, tanár Bpest, Dr. Jánkovich Pál, orvos Sz.-Keresztur, Székely József, htlnok Bpest, Végh Mátyás, tanár Brassó.

Jelen főtanácsi gyűlésünkről az áldozatkészségnek is szép tényeit jegyezhetjük fel: Bejelentetett boldog emlékü Nagyajtai Incze Mihálynak a kolozsvári collegium ifjusági könyvtára számára hagyományozott 600 frtja. Br. Orbán Balázs országgyűlési képviselő, ki a kereszturni iskola 5-ik tanári székére nem régen 100 frtot adományozott, a kereszturni iskola érdekében mondott meleg beszéd kíséretében ismétlen fölajánlott 100 frtot a VI-ik osztály felállítására; Gálfy Sándor egyh. tanácsos csakugyan a kereszturni iskola 5-ik tanári székére 100 frtot, Török Péter egyh. tan. is e czélra 50 frtot.

PÁRISI LEVÉL.

Páris, 1889. sept.

(Coligny szobrának leleplezése. Az új akadémicus, Melchior de Vogüé s az ő Revue des Deux-Mondes-ban megjelent cikkei a világiállításról.)

Szerkesztő Ur!

Bersier lelkésznek hosszas és kitartó törekvését végre teljes és nagyszerű siker koronázta. Tudvalevőleg az ő kezdése volt, hogy Colignynek, az ő nagy és hős alakjához méltó emlékszobor állíttassék. Bersier, hogy ezt létrehozza, nem kimélt sem időt, sem fáradságot és miután bizottságot alakított, melyben protestáns jeles férfiak mellett a kath. egyház kiválóbb férfiai közül is többen foglaltak helyet, az ügy érdekében bejárta Franciaországot és a külföldre is felhívást intézett. A munkát két nagyérdemű művészre bízta Crank szobrászra és Scellier de Grisors építészre, kik dicséretesen feleltek meg feladatuknak. A hatalmas és minden tekintetben nevezetes művet ezelőtt néhány héttel leplezték le nagy és előkelő közönség jelenlétében. Az Oratoire templomban összegyűlt sokaság közt számosan voltak ismert politikai egyéniségek, papok, írók és művészek. A bizottság elnöke Jancourt marquis szép beszédben adta elé a szobor történetét és fejtette föl azokat az indokokat, melyeknél fogva azt határozták, hogy az az Oratoire kertjében állíttassék fel. Eleinte tényleg a Saint-Germain-l'Auxerrois-n akarták felállítani két lépésre attól a helytől, hol Colignyt meggyilkolták, a mellett a templom mellett, melynek harangjaival adatott a jel Szent-Bertalanéji gyilkolásra. De utángondolva e tervtől elállottak. Tartottak attól, hogy a katolikusok ebben kihívást fognak látni, mely pedig távol állott a bizottságtól, de az ultramontánok nem késtek volna annak tüntetni fel. Ekkor állapotok meg aztán abban, hogy oda állítják fel, a hol most áll, abba a kicsiny kertbe, mely az Oratoire templomot a Rivoliutcza arkadjaitól elválasztja. Helyes volt erről a közönséget felvilágosítani, mert sokan nem értették volna, hogy miért nem helyezték e nagyszerű művet tágasabb térre, hol inkább lehetett volna szemlélni. Jancourt után a szépművészetek igazgatója Laroumet beszélt, mint a kormány képviselője és a művet átvette az állam nevében. Beszéde alig állott többől három mondatnál, min nagyon csodálkozhattak mindazok, kik őt ismerték. De ennek meg van a magyarázata, a mit kevesen tudnak. Tényleg ő hosszabb és jelentő-

sebb beszédre készült „egyik nemzeti dicsőségünkről.“ Beszédét a miniszterrel közölvén az arra kérte, hogy ne mondja azt el. Ugy látszik, hogy ezt politikai indokból tette, de a történelem sértetett meg ez által, mi nagyon sajnálatos. Hanem hogyha az állam képviselője kötve volt s nem nyilvánithatta az ő gondolatait, a következő szónok, a ki Páris városa nevében beszélt, Richard, a községtanács alnöke erős vonásokkal bélyegezte meg a Szent-Bertalanéj iszonyatosságait. A vértanuság dicsfényével vonta körül a nagy Coligny s keményen ostromozva a fanatismust, nem habozott kimondani, hogy a kik ma annak az eszmének a képviselői, mely az 1572-iki gyilkolást vezette, hasonlót tennének, hogyha hatalmukban állana. Az ember azt szeretné hinni, hogy Richard ur tulzott a jelenkori katolikusok erkölcsének megítélésében. De másfelől, a midőn olvassa ama sérelmeket és hazugságokat, melyekkel némely katolikus lapok a leleplezés alkalmából Coligny alakját befeketitni akarták, látja, hogy mennyire meggy még ma is a fanatismus.

Most egy más beszédre térek át, mely a sorban következett, mely a legfigyelemreméltóbb volt és a legmélyebb benyomást gyakorolta a hallgatóságra, s általános tetszést és lelkes tapsokat aratott, a Bersier beszédére. Ez mindazoknak a vallomása szerint, a kik őt hallották, egyike volt az ő legjobb inspiratioinak. Sajnálom, hogy a beszédet hosszúsága miatt nem irhatom át egészen. Azonban néhány helyet idézni fogok s a többit ismertetni. Bersier így kezdette beszédét: „Főnséges benyomás az, melyet ez ünnep hátrahagy. Mindekelőtt láttuk a francia művészetnek egy új diadalát. Páris egy-egyel több emlékszobrot számlál és ez emlékszobor egy hatalmas alkotás, mely magasabb eszményről bizonyít. E siker nem mesterkéltn művelet eredménye, nem lehet attól félni, hogy e műben másnak utánzatát ismernék fel. Üdvözölöm önökkel együtt a derék szobrászt és a tiszta izlésű építésszt, a kiknek egyesült törekvése e művet létrehozta, mely a közbámulat szentesítését fogja megnyerni. E műben az egyéni inspiratioval a legpontosabb történelmi felfogás van egyesítve. Alkotásuk nagyszerű és igaz.“ Bersier következőleg azokról az érzelmekről szólott, melyeket a bizottság tagjai azon éreztek, hogy fáradozásukat ily teljes siker koronázta. Ők úgy tekintik ez emléket, mint a helyrehozás egy tényét. Aztán így folytatta: „Jó hogy önök előtt állították fel Colignynak e nagyszerű alakja. Annak nincs mit félni a világságtól. Már Bossuet azt mondotta, hogy mindaz a mivel gyalázták, a halálát követő napon csak arra szolgált, hogy az ő emlékéit fényessé tegye; Montesquieu meg azt írta: Coligny meghalt ¹⁾ szívében nem hordva egyebet, mint az állam dicsőségét. Voltaire Henriadjában elbeszéli az ő tragikus végét, melyet a mi atyáink könyv nélkül tudtak. Egyik utóbbi gondolata az volt, hogy

¹⁾ Montesquieu erélyesebben fejezte ki magát. Ime saját szavai: „Coligny meggyilkoltatott, szívében nem hordva egyebet, mint az állam dicsőségét.“ Szó volt arról, hogy a szoborra e szavak irassanak, de lemondtak e gondolatról, nehogy az elégtételvévés nyilatkozatát lássák benne. Azonban Bersier szószereint idézhette volna Montesquieu szavait. Sokan sajnálták, hogy nem tette.

az Akadémiának ajánlja, hogy a protestáns hős felett dicsbeszéd tartassék. Hugo Victor azt mondotta róla: „igaz ember volt.“ Michelet meg e bátor szavakban nyilatkozott: „Nem vagyok előítéletes, nem pazarkodom a hősökkel könyveimben, de emez a kötelességnek és a lelkiismeretnek a hőse. Nézem, vizsgálom, vitatom, mindig ellenáll és mindig nagyobbak tűnik fel. Ellenkezőleg más nagyított hősökkel, ez, a ki nem a siker hőse, a vizsgálatot kiállja és a tekintetet megalázza.“ Itt Bersier megjegyezte, hogy Coligny szerény volt, és inkább arra törekedett, hogy legyen, mintsem hogy lássék, ellenkezőleg annyi hősnek nevezettel. Itt röviden rajzolta a tengernagy szomorúságát, melyet ama harcok közepett érzett, melyek hazáját vérel szennyezték be; sajnálatát a szegény paraszt iránt, becsületességét, benső harczát az ő vallásos lelkiismerete követelményeivel és Franciaország nyomoraival szemben és gondolkodását ama két politikai uttal szemben, mely akkor hazája előtt volt s hazájára nézve mindkettő gyászos.

Coligny egy teljesen francia politikáról álmodott, melyet igyekezett is megismertetni és követetni IX. Károlyllyal; egy oly politikáról, melyet később IV. Henrik követett. Bizonyos történelmi iskola Colignyt gyakran szűkkeblű, felekezeties embernek rajzolta. Ez azonban szándékos, kiszámított tévedés. A ki Coligny életét közelebbről ismeri, épp az ellenkezőt látja. Ne hagyjunk ily kifejezéseket egy oly tiszta dicsőségen. Ne engedjünk azoknak, kik gyönyört találnak nagy emberek kicsinyítésében. „Uraim! mondotta Bersier, jó hogy ez emlék Páris szívében van felállítva. Némelyek félni látszottak, hogy azt kihívásnak fogják venni. De ily gondolat nem lenne méltó a modern Franciaországhoz, mely többé nem akar vallási háborukat, a melyektől megiszonyodott, s mely a dolog mostani rendjében nem ismer és nem csodál mást, csak a gondolat és szeretet termékenyítő és szükséges harczeit. Nem lenne méltó magához Colignyhoz, ki előre gondolva azokra a támadásokra, melyeknek kitéve volt, azt írta: „el fogom feledni.“ Amaz emlékekhez, melyeket felidézett, hozzá fűzte a szónok azt is, hogy Coligny alakja más üldözötteket is idéz fel emlékezetünkbe, kik idegen földön haltak meg, kiket Franciaország elvesztett. És az ő alakja arra is fog mindig emlékeztetni, hogy egy nép nagyságának megalapítására a jellem sokkal szükségesebb, mint a lángész; az mindig azt fogja hirdetni, hogy ők szerették Franciaországot egész a halálig, sőt a mi ennél nehezebb, a férfiasan fogadott sérelmekig. Bersier e szavakkal végezte beszédét: „Ez alak végül azt fogja nekünk hirdetni, hogy a hit az élni akaró népek nagy lelkesítője és hogyha a fanatizmus istentelen dolog, illő hogy egy nagy nép tisztelje azokat, kik szolgálatukban mint Coligny, azt az elvet tartották szem előtt: „Isten dicsőségeért és a közjóért!“

A beszéd elhangzása után, melyért a mint fennebb is említettem, a szónokot ismételve megtapsolták, a közönség körüljárta az emléket. Az emlék fehér márványból van készítve s három alakból áll. Balfelől a haza alakja; sisakot hord s jobb kezében maga ellen szegzett kardot tart, míg az előrészen nyugvó balkézben a halha-

tatlanok koronája van e felirattal: Saint-Quentin-1557-en souvenir de la defense de la ville par Coligny.“ Jobbfelől a Vallás alakja szivre tett kézzel és pálmát ajánlva e felirattal; 24 aout 1572, date de la St. Barthelémy.“ A kettő közt emelkedik fel Coligny szobra, mely előtt az emelvény tetején egy nyitott Biblia van e két helylyel: Örök emlékezetben léssen az igaz. (Zs. CXII. 6) Oly erős szívvvel volt, mintha látná azt, a ki láthatatlan. (Zsid. XI, 27.) A granit talapzat közepén pedig a Coligny végrendeletéből a következő szavak: Szívesen elfeledem mindazt, a mi csak engem ér, akár támadás, akár sérelem legyen az, . . . föltéve, hogy a mi Isten dicsőségét és a köznyugalmat illeti, biztosittatik.“ Egy gránit táblára meg arany betűkkel van felvéve: „Gaspard de Coligny.“ A koronázatba pedig a tengernagy fegyverei vannak véve az ő paizsával, melyen e jelmondata áll: „Mindent elviselek.“ A szobrász bámulatos ihlettel tudta megválasztani Coligny életének pillanatát az ő hőse képviselésére. Ez az a pillanat, mikor Coligny elhatározza, hogy Chatillont elhagyja, hogy Párisba jöjjön, bár jól tudja, hogy ott megfogják gyilkolni. Balkeze kardjára téve, a jobb pedig szívére s férfias tekintetében olvasni lehet a fájdalmas gondolatokat, melyek elfoglalták. E gondolatok kifejezést nyernek a Haza és a Vallás alakjain is. Szakértők és n. inden elfogulatlan ember ítélete szerint a Coligny-émlék egyike Páris legszébb művészi remekeinek, melyek pedig elég szép számban vannak. Sajnos, hogy a költség még nincsen egészen fedezve. Még egy jókora összeg hiányzik. Nem lehet kétkelni, hogy mindazok, kik tisztelettel viseltetnek a nagy dolgok, a lelkiismeret szabadsága iránt, sietni fognak az újabb felhívásra a felelet megadásával. A katolikus lapok, mint fennebb is mondtam, ez emlék alkalmából mindenféle gyalázatot szórtak Colignyra, s Freppel püspök különösen esztelen, vak gyűlölettel nyilatkozott. Fanatikus, hitehagyott, áruló, gyilkos s ezekhez hasonló czimekkel illette. A durva gyalázkodásnak, a gyűlölködő kárhovatásnak és a kiszámított hazugságnak netovábbja ez. De Freppel benne van a szerepében és az ő modora szerint hozza el hódolatát Coligny emlékének.

— Melchior de Vogüének az Akadémiában való fogadtatásáról, mely ezelőtt három hóval történt, nem volt szándékomban írni, mert más dolgokat akartam ismertetni. Minthogy azonban az új akadémicus a kiállításról a *Revue des-deux Mondes*-ban irt czikkeivel éppen most nagy figyelmet keltett, úgy hiszem nem lesz érdektelen róla szólanom. Vogüé ismeretes Franciaországban és a külföldön is, mint kitünő író és jeles gondolkozó, mint emelkedett lelkű bölcselő, kinek ép lelkiismerete, meleg szíve van és teljes reménnyel van betelve az emberiség jövője iránt. A pessimistákkal ellenkezőleg ő abban a nézetben van, hogy a jelen végtelenül felette áll a multnak és annak fénylő színeiben a jövőt látja. Nagy barátja a szláv irodalomnak, melynek ismertetésére sokat tett Franciaországban. De azt hiszem, hogy ő igen távol ment az orosz irodalom iránti bámulatával, midőn azt véli, hogy attól a francia irodalom megújítását lehet remélni. Ez egyáltalán nem látszik valószínűnek, s ezzel nem is fog-

lalkozom, csak azt a nézetét tartom meg és jelzem mindenekfelett, hogy ő jobb jövőt remél, mint a milyen volt a mult. Annyi lármás és esztelen beszéddel szemben az ember örömet hallja ezt egy komoly gondolkozótól. Midőn az Akadémiában fogadtatásakor e meggyőződésnek kifejezést adott, megújuló tetszéssel fogadták. Vogiié úgy van meggyőződve, hogy az emberiség hit nélkül, Isten nélkül nem élhet, csupán anyagi és érzéki élvezetekkel. Ez nagyon helyes. De az ember azt kérdezheti, miért nem ment tovább, miért maradt határozatlanságban, a mint tette. Valószínű, hogy akkor kissé zavarban volt. Vogiié tényleg katolikus. De olyan, a ki függetlennek látszik, ki szabadon beszél a régi dogmákról, melyeket az újabb gondolkodás összetört. Nekem úgy tetszik, hogy ez álláspont a hagyományos katholicismus szempontjából nem nagyon orthodox. Ebben jó adag heresis van. Ő láthatólag arra a következtetésre jutott, hogy a hagyományos katholicismus a fölszabadított lelkiismeretet nem elégti ki. Igen de másfelől semmi sem mutatja, hogy Vogiié meg akarja tagadni a régi katholicismust, és hogy attól elválni akarna. De hogyan lehet a kettőt egyesíteni? Hogyan lehet logikailag az értelmi, erkölcsi és vallási fölszabadítás szükségét a hagyomány szeretetével egyeztetni? Avagy ez csupán aesthetikai kérdés? Nem valószínű, mert Vogiié komolyabb gondolkozó, semhogy tisztán művészi szemléletnél maradjon. Én úgy hiszem, hogy a mi bölcselőnk gondolkozásában még nem jutott teljes tisztaságra. Ezt mutatják azok a tanulmányok is, melyeket a Revue des-deux Mondes-ban irt, melyeknek tárgya a világkiállítás.

Vogiié a Mars-mező fényességei és csodái közt, e csarnokokban és palotákban mindig egyet keresett, az ő kifejezése szerint: „e különféle tárgyakban elrejtett eszméket.“ És meg kell vallani, hogy gazdag és hatalmas képzelete egész tömegben meríti fel e rejtett eszméket, és hogy ezek közül sok bámulatba ejti az olvasót, hogy ott találja. Egyébiránt ki kell fejeznem, hogy ez a bámulat legnagyobb részre valóban kellemes volt. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy e rejtett eszmék csakugyan benne vannak a különböző tárgyakban, honnan Vogiié felhozta, de oly természetes módon hozza napvilágra és oly tiszta stylumban fejt fel, hogy gyönyörűséggel és haszonnal olvashatni.

A művészet és tudomány termékeinek e rengeteg halmazában Vogiié mindenek előtt és felett egy jelképet lát. És ez a modern tudomány hatalmának a jelképe, nem csak anyagi szempontból tekintve, hanem még inkább az eszmék, a szellem, a bölcselmi fogalmak szempontjából. Annyira, hogy nézlet tekintetében mi teljesen különbözünk atyáinktól. Mi nem tudunk megelégedni azzal, mi őket kielégítette. És minél nagyobb lesz a tudomány haladása, annál nagyobb a különbség is és annál inkább fog az a világ, melyben mi élünk, ellenkezőleg alakulni azzal, melyben ők éltek és annál inkább felül fogja azt mulni. Lehet látni, a mit különben maga is kinyilvánít, hogy a kiállításról való eme felfogás tulmegy azon a gondolaton, melyet azok kapcsolnak ahhoz, kik a kiállítást tervezték és keresztülvit-

ték. Vogiié a kiállítás bölcselemi eszméje körében mozog. A politikai vagy kereskedelmi szempont teljesen idegen előtte. Miután derült hangulatban kifejti symbolicus felfogását a kiállításról s azt bizonyos módon a jelenkori emberiség megtestesítéseképp tünteti fel, összehasonlításokat tesz, keresve annak hiányait. Mert mindamellett is, hogy el van ragadtatva a modern tudomány csodáitól, távol, hogy azt tökéletesnek tartaná. Hogyha ő optimista is és a jelenkori emberiséget fennebbállónak tartja a múlténál, sok hiányt vesz észre. A mi az ujabbkori embernél hiányzik, az oda fenn valónak, szóval Istennek élénk érzete. S a midőn a fényességek, melyeket neki a kiállítás mutat, előtte az emberiség symboluma, úgy találja, hogy a tudomány e csodás eredményei tökéletlenek. Például az Eiffeltorony bámulatot kelt benne, de azt mondja: „bár hatalmas, karcsu és könnyed s a földön a legmagasabb építmény, de nem bevégezt.” És miért? Hogyha Vogiié nem beszélte volna is el érdekes látományát az Eiffeltoronyról, gyanitni lehetett volna, hogy mi az a bevégezés, a melyet ő kíván. De a párbeszéd, melyben az Eiffeltornyot és a Notre-Dame tornyát beszélteti, világosan adja az ő gondolatát. A Notre-Dame e párbeszédben szemére veti az Eiffeltoronynak, „hogy nem inspirál sem imára, sem reményre“ és hogy nem beszél csak a jelenről, míg a Notre-Dame az örökkévalóságról. Az Eiffeltorony azt feleli, hogy a Notre-Dame halott és temploma elhagyatott, hogy ideje lejárt s a jövő az övé. Vogiié aztán egy hangot hall az égből, mely a múlt és a jövő, más szóval a vallás és a tudomány kibékítéséről szól. Eljő az idő, mikor a dogmákban engedni kell s nem kötik a lelket a hideg, holt betühez. Ez az az engedmény, melyet a vallási multnak kell adni a tudománynak. A tudományt pedig úgy fogja fel, hogy az minden hatalma mellett is az emberi szívet ki nem elégítheti, s hogy közeledni fog a valláshoz. Végül Vogiié hozzáteszi, hogy két villanysugárt látott a torony felett, melyek mind növe az égen egy nagy keresztté lettek. Im ez a bevégezés, a műnek a megkoronázása, melyet ő kívánt az Eiffeltoronyra: keresztet, azaz a szeretetnek és reménynek jelvényét. Könnyü volt látni e költői magyarázat nélkül is, hogy ez volt az, a mire jöni akart. Őszintén szólva, én az egészben nem látok egyebet, mint egy fényes és költői képzetnek a játékát. Határozatlan sentimentalismus. Vogiié kétségtelenül katolikus, de az ő katholicismussa oly halvány s ő annyira független, hogy csak a neve katolikus. Beszél a vallásos hitről és tényleg mégis azt kell kérdeznünk, miben áll az ő hite. Ugy látszik lelkiismerete keres, de még nem találta meg azt a mit keres. Mindenesetre oly szellem, melyet nem elégít ki az, a mi van s igyekszik meghatározni azt, a minek lenni kell. Itt is látjuk a katolikus nevelés sajnálatos eredményét. Az mindig bizonyos féltékenységet hagy hátra az akaratban. Egyébiránt bármilyenek legyenek Vogiié következtetései, eme cikkei nagyon érdekesek. S a mi az új akadémicusnál mindennek felett figyelemre méltó, a haladás iránti nagy szeretete s az emberiség jövőjében való tántorithatlan hite.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az erd. ev. ref. egyházkerület e hóban tartotta közgyűlését; a tárgyalt ügyek közt legkiválóbb volt a papnöveldének Enyedről Kolozsvárra való áthelyezése. A kérdés érdeméhez — igen természetesen — nem lehet szavunk, kizárólag az egyházkerület kebli ügye levén; hanem az ügy kérdésénél felmerült két eszméhez, sajátlag két tévedéshez, mint általános érdekű ügghöz, szabad szólanunk.

Egyik tévedés az ev. ref. pädagogium felállítása azon az okon, mert az állami egyetemek mellett szervezett tanárképezdek csak közömbös, annál fogva nem eléggé felekezeti szellemű tanárokat képeznek. Mindig fájjaljuk a felekezeti színezetű jelenségeket; sajnálva nézzük a felekezeti áramlatot, mely éppen felvilágosodottnak czimzett korunkban kezdett jelentkezni; sajnáljuk, hogy ez áramlat a szabadvizsgálódás és lelkiismeret szabadságán alapuló protestáns egyház kebelében s hazánknak azon részében nyilvánul, melyben az individualis szabadság e biztosítékait jóval azelőtt, országos törvények biztosították, midőn más országokban vérnek árán szereztetett azoknak érvény.

Felekezeti pädagogium felállításának az volna tehát az értelme, hogy felekezeti szellemben képzett tanárai legyenek az egyházaknak. Minő tanárokra van szükségünk nekünk, protestáns felekezeteknek: néhány tanárra a papnöveldekben. Ezek első sorban magokban a növeldekben, hazai s kivált külföldi egyetemeken képeztetnek; a felekezeti tanárképzés tehát a gymnasiumi tanárok képzésére szorítkozhatik, kik a számtant, meg klassicus nyelveket, a történelmet és terményrajzot, meg természettant valódi felekezeti meggyőződéssel tanítsák a gyermekeknek!

Ez már a felekezeti elfogultság legvégső határa; s nemcsak a protestantizmus alapelvének — a szabad vizsgálódásnak és a mindenek megpróbálásának — megtagadása, hanem a kereszténység egyetemes dicső jellegének levetkezése lenne.

Nekünk, protestánsoknak, semmi okunk sincsen az állami tanárképezdektől idegenkedésre.

Ha vizsgáljuk e képezdek szervezetét, láthatjuk, hogy az egész

tanfolyamban kiváló tekintetben a szaktudományok részesülnek, az ifju emberek valláserkölesi hitvilágára, gondolkozásmódjára befolyást gyakorolható bölcelem korlátoltabb mértékben adatik elé; s e mellett, fájdalom, az ifju emberek sem méltányolják kellően, unalmas pótléknak tartván szaktanulmányukhoz. Szeretnők azt az okleveles tanárt látni, a kit az a bölcselmi tanultság, melyben valamelyik képezdei tanfolyamban, vegyük a kolozsvári egyetem mellettiben részesült, felekezeti hitéből és vallásos nézeteitől egy hajszálynira is valamerre eltérített volna. Képzelt ellenség ellen rántanánk kardot. Különben is gyarló vallásos hit és meggyőződés volna az, melyet csak védvámval lehetne megőrizni, s csak coercitiv rendszerekkel lehetne az illetőkben megtartani.

A vallási, miként a bölcselmi és politikai hit és meggyőződés, csak a szabadság napjának perzselő és üdítő sugáiraiban fejlődhetik ki és érhet meg.

Másik ferde nézet s annálfogva tévedés a paptanár eszme, ha ez azt tenné, hogy a papnöveldeben képzett ifjak egyszersmind tanári minősültséggel is birjanak. Veszedelmes áramlat napjainkkan az életpályák cserélgetése, kellő szakképzettség nélkül. Mi, protestánsok, eddig erre nem adtunk példát intézeteinkkel, nem is igen volt módunk reá; annál inkább sajnáljuk, hogy országos szakintézeteink nagyobbára nem azon szakokra revelnek, melyekre nevök és hivatásuk szerint növelniek kellene. Ez annyival sajnosabb, mert kormányi intézkedés a szakiskolákat végzett növendékek előtt a szakiskolák céljától eltérő élet- és keresetpályákat nyit meg; vegyük például a kereskedelmi akadémiákat, melyeknek hivatása volna a kereskedelemnek szolgálni: végzett növendékei előtt számos más pálya nyittatván, a kereskedelem terén közülök irmagul alig található vagy egyet. Az ügy érdekében óhajtandó, hogy mindenik középiskolát végzett, szakpályára lépett ifju égesse el hajóját azon hittel, hogy neki azon a pályán kell élni, halni; csak így lesznek szakemberek, így fejlődik az életpályához való vonzalom, ragaszkodás, hit és lelkiismeretes munkásság. Mindenek felett szükségesek e tényezők a papi pályához, kivált a protestánsoknál, hol a papi pályák anyagi viszonyoknál fogva nem csábítók, hol az illetőkben nemcsak hivatalos lelkiismeretesség, hanem a pálya iránti benső vonzalom, ragaszkodás és odaadás szükséges.

Ha protestáns papjainkat úgy növeljük, hogy egyszersmind tanári minősültséggel is birjanak, ugyanannyi megelegetetlen, ugyanannyi félszeg embert állítanánk a szentnek mondható papi pályára, kik e pályát csak ideiglenes, váró helyzetnek tekintenék; vándoroknak képzelnék magukat, s ha felkeltett vágyaik hamar kielégítést nem nyernének, meg-

undorodnának a papi pályától, melyhez szeretettel, meggyőződéssel, hittel kellene ragaszkodniok.

E tévedésnek — hála Istennek — az a korrektívuma, hogy nem valósítható. Az egyetemek és ezekkel összekötött tanárképezdek szervezete szerint a papnöveldek rendes tanulói nem lehetnek egyszersmind a tanárképezdeknek is rendes tanárai, tehát oklevelet nem nyerhetnek.

De két évi tanulás után nyerhetnek! Igaz. Áll az a helytelen és igazságtalan miniszteri intézkedés, hogy a papnöveldét végzett ifjak két évi képezdei tanulás után szigorlatot tehetnek. Azonban hogyan képzelhetjük, hogy oly ifju, ki négy évig papi pályára készült, s arra képesítve lett, még kedvet találjon arra, hogy két évi egyetemi tanfolyamra vállalkozzék, hogy miután tanári oklevelét megszerezte, még Isten tudja meddig váraкоzzék, hogy alkalmazást nyerjen.

És ha lehetséges volna is a specialis protestáns pap-tanár-képzés, miért tennők ez erőszakot, miért valósítanánk egy monstrumot? Csak protestáns érdekeink megvédéseért.

Részünkről azt is értelem nélkül való felekezeti viszketegségnek tartjuk, hogy miután az állam kellő módon gondoskodott arról, hogy az ország elemi, népiskolái számára elegendő tanítót és tanítónőt képeztesen: felekezeti ily képezdeket tartunk fenn. Ma már a középiskolai tanítást és növelést is felekezetessé akarnók-e tenni?

Szünjünk meg az abszurdítások teremtésétől.

Budapesti levél: A budapesti unitáriusok örömnapja.

BUDAPEST, sept. 28. 1889.

A budapesti unitárius egyházközségnek a fővárosban, az alkotmány-utczában levő telkén kezdett 3 emeletes bérháza és temploma építése már annyira haladt, hogy csak a szarvazat és fedél van hátra s az építési vállalkozó Holzspach A. Fiai-czég képviselője Weissenbacher folyó évi sept. 28-n az ugynevezett bokréta- vagy koszorú-ünnepet fényesen tartotta meg, meghíván arra az unitárius egyházközség előljáróságát, az épület tervezőjét és felügyelőjét, végrehajtóit, a mérnöki és műszaki vezetőket s egy országgyűlési és városi képviselőbizottsági tag barátjokat.

E czélból az alkotmányutca felöli sarkon levő falakat nemzeti lobogóval, virágfüzérrel, jelmondatos transparentekkel feldiszesítették s a meghívott vendégek számára az első emeleten szőnyeggel bevont páholyt alakítottak, a honnan ezek az ünnepélynek néző szemtanui lehettek.

A meghívott vendégek fél hatkor jelentek meg, midőn nemsokára az építésnél alkalmazott nagyszámu munkássereg, melynek vezetőjét fehérbe öltözött hét lány kísérte, tálcán tele boros üvegeket és poharakat vive, rendben, párosával a páholy előtt örömszivajjal le- és felvonult a falegyenesség lobogóval felékitett részeig, s ott a munkások egyike áldomást mondott, poharat üritve egyenként a budapesti egyházközségre, Hajós János tiszteletbeli, Bedő Albert rendes első, Székely Ferencz másodgondnokra, az egyházközség lelkészére, Derzsi Károlyra, mint az építési bizottság fáradhatlan munkás tagjára, Budapest fővárosra és az építés tervezőjére, Petz Sámuel műegyetemi tanárra, végre Weissenbachra és az építési vállalkozók képviselőjére Majoros építészre. Az áldomástívó köszöntés után minden poharat a levegőbe dobott fel, a mi a látványra egybegyült s alant nyüzsgő utczai közönség örömjajától kísérve esett a földre, darabokra törve. Ezután a munkások ismét az előbbi rendben vonultak le a földszintre, s látható örömmel vették kezökhez ajándékuul kapott egy-egy napi munkabérüket, a mivel az építőczég őket meglepni s rájuk nézve e napot emlékezetessé tenni kívánta. A páholy-közönség azután az épület falait körös-körül kíváncsi figyelemmel vizsgálta meg, megelégedéssel győződve meg ugy az épületanyag szépsége és tartóssága, mint a munka szolid és szabatos volta felől. Általános hit Budapesten az, hogy az unitáriusok temploma egyike lesz a főváros legstilszerűbb épületeinek, a minek leírását s építészeti méltatását majd fogom adni, mikor 1890. az építés be lesz fejezve.

Esti 8 órakor a páholy-közönség az ujonnan fölszerelt István főherczeg-szállóban jelent meg az építőczég által rendezett diszlakomára, mely mind az ételek és italok finomságát, mind a meghívó czég házigazdai előzékeny figyelmét s a jelonvoltak jó hangulatát tekintve, nevére érdemes volt. Mint minden magyar vendégségnél, itt is elmés, kedélyes, olykor ötletekben gazdag pohárköszöntések fűszereztek a vidám vacsorát. Először az egyház első gondnoka, Bedő Albert köszöntötte az építő czéget s annak képviselőjét, Weissenbach urat, mint házi gazdát, a mit Ország Sándor a czég nevében szívélyesen viszonzott, poharát az épített unitárius egyházközségre üritve. Derzsi Károly lelkész a fővárosra üritett fölvilanyozó áldomást, mely alkot szellemileg, gyarapít anyagilag s a magyar nemzeti és államlobogót fennen hordja erős kezében. Köszönetét fejezte ki az egyháznak az unitáriusok ügyében kezdettől maig tanusított támogató rokonszenveért s generösus eljárásáért. Ugyan a lelkész köszöntötte gondnok Bedő Albertet, mint a gyors elhatározás és tettek emberét s a templomügy lelkes barátját; továbbá dr. Székely Ferenczet, a kié a templomépítési eszme, a templom-

helynyerés és templomalap-gyűjtés legpraktikusabb eszköze, a kis könyvvel való gyűjtés, a tervekészítés és akadályok elhárítása, szóval: a nehez munka oroszlánrészé; dr. Székely Ferencz Pecz tanárra, a diszes épület tervezőjére üritett poharat, kiemelve a conceptio eredetiségét és a kivitel aesthetikai szépségét, a miben az unitáriusok fővárosi templomát maig egy középület sem mulja felül, a ki annak tervezéséből és valósulásából ambítiót csinált s szerencséjének mondja, hogy ő tervezte s építését ő vezette.

Három köszöntést emelek még ki a többi közül. Egyik a Derzsi lelkeszé a püspök, Ferencz József urra, a kinek érdemei a templom ügyében elévülhetlenek. Ő nyerte meg s tartja fenn maig az angol-amerikai unitáriusok rokonszenvét s segélyezési jóindulatát az egyház és papság iránt; ő minden fontos mozzanat tárgyalásában részt vett s tanácsával elősegítette az egyházat; az épület helyét, kezdődését s nem rég fölemelkedését szabályosan megtekintette, őszinte örömet talált az egyházközönség igyekezetében s az erdélyi rokonok közt a pesti unitárius egyház iránt a vonzalmat fokozta, a részvétet buzdította, s minden jó igyekezetünknek mint lelkes főpásztor igaz pártolója és előmozdítója volt. E templom, mint nagyszerű alkotás, századokig fogja hirdetni Ferencz József nevét, a kinek idejében s hathatós közreműködése által ez létrejött. Másik a Kozma Gyula igazgató köszöntése Derzsi Károly lelkeszre, s kinek érdemeit a köszöntő igaz vonásokban méltányolta. Ő az egyház önálló megalakulása óta annak nem csak szellemileg és erkölcsileg, de anyagilag is rendkívüli szolgálatot tett; a szószéken beszédével, a társadalomban megnyerő modorával, ellenfeleink előtt szilárd jellemével szerez nekünk barátokat, rendületlenül áll helyén, a hová az egyház bízalma állította. Neki a budapesti unitárius egyház elismeréssel tartozik s kész örömmel adja is meg.

Végre kiemelem Ország Sándor városi és országgyűlési képviselő emelkedett hangulatu köszöntőjét Hajós János tiszteletbeli gondnokra, a ki 14 évig volt fáradhatatlan első gondnoka a budapesti unitárius egyháznak, sajnálatát fejezte ki a fővárosból elköltözése s barátaitól, tisztelőitől és kedvelt egyházától elválása felett, a mit a jelenvoltak általános tetszéssel fogadtak. Erre a távozó gondnok szintén találó pohárköszöntéssel felett, párhuzamot vont a falegyenleg ünnepe alkalmából a politika és mathesis közt s ennek előnyét ama felett példával illusztrálva. Hány század munkájába s küzdelmébe került már eddig — ugymond a köszöntő szónok — és kerülni fog ezután a társadalmi viszályok közt egyenleget vagy egyenlőségi színvonalat érni el és megállapítani, míg a mathesis az ő egyszer egyével, de egészen bizonyos té-

nyezővel, azonnal egész bizonyos eredményekre jut. Így e ház és templom is, melyhez a főváros telekkel és kedvezményekkel, az egyház vállvetett buzgósággal, a tervező tanár és vállalkozó czég annak modern izlésű tervezésével és kivitelével, az építés vezetői és végrehajtói lelkiismeretes munkával járultak hozzá, szóval a szükséges tényezőket mindenki megadta, már annyira haladt, hogy nem messzi időben egész díszében fog készen állani, e városrész szépsége emelésére, az unitárius életrevalóság állandó emléke, háza. Melegen köszönte meg felköszöntő barátja szives szavait s az ünneplő közönség iránta nyilvánult jóindulatát, az említett különböző tényezőkkért, azok továbbra is rokonszenves összetalálásáért, s a monumentális épület egykor teljesen bevégezhetése ért üritette poharát, éltetve az unitárius egyházat és fővárost.

A lakoma az éjfélutáni órákban a vendégek kitűnő jó hangulatnyilvánulásai közt záródott be, kedves emléket hagyva maga után kivált az unitárius hitrokonok szívében, a kiknek leghőbb óhaja indult teljesülésbe a szép góthstilű épület annyira haladása által, a minek teljes befejezését minden igaz unitárius buzgón óhajtja és bizalommal reméli.

B—.

A „Debreczeni Prot. Lap“ f. évi 25. számában Szücs István „Eszmék az egyház és vallásos élet köréből“ czimű cikkében ezeket olvassuk: „Midőn az 1791-ik évi országgyűlésen a mindkét hitvallású evangélikusok vallási szabadságát biztosító 26-ik törvényczikkre vonatkozó javaslat a Karok és Rendek tábláján keresztül menve, a főrendek tábláján vitatás alá került, a törvényjavaslatnak törvénynyé válását a róm. kath. főpapok — élükön Gróf Batthiányi József hercegprimással — azon okból is kifogásolták, mert attól tartottak, hogy az által az ő hiveik között gyakori kitérésről lehetne félni; a róm. kath. főpapok ellenében e 26-ik törvényczikk javaslatát pártoló főrendek vezére Gróf Batthiányi Alajos (közeli rokona a hercegprimásnak) egyebek között azt is felhozta, hogy nem lehet a főpapság aggodalmának alapos oka; de ha téve, meg nem engedve, a róm. kath. netáni kitérésének számossabb esetei fognának is előfordulni: akkor az teljeseznék be, hogy „nem jó pásztorok nagyságtok, azért szélednek el a juhok; legyenek jó pásztorok nagyságtok, majd nem szélednek el a juhok.“ Csak azt nem tudjuk már, hogy a Debr. Prot. Lap melyik Batthiányival tart.

Ugyancsak a fennebbi czim alatt és írótól olvassuk tovább a 35. számban: „A meddig csak a mult idők homályában a történetírás segítségével betekinthez a vizsgálódó emberi elme: mindenütt találkozik azon ténykörülménnyel, hogy azon kisebbség, mely a nagy többség által elfogadott vallástól különböző értelemben volt, mindig lenézésben

részesült s csaknem megvetendő héletái gyanánt tekintetett a társadalomnak A vallásos türelmetlenség ily nyilatkozata még szembetűnőbbé válik azon esetben, a midőn okkal vagy ok nélkül rá lehet fogni a kisebbség terjeszkedő vallásnézetére azt, hogy ez az államnak vagy társadalomnak fenmaradásával ellenkezésben áll Vajha a népek és nemzetek között a különböző vallásfelekezetek kölcsönös becsülése és tiszteletben tartása mindinkább nagyobb tért hódítna s az embertársak iránti szeretet felekezetiességre való tekintet nélkül terjedne és erősbödnék. Mily tanulságos és szép szavak mindezek! Beh kár, hogy ezekre is nagyon talál Grünwald Bélának egy országgyűlési beszédében mondott eme megjegyzése: „Nincs nemzet, melynek közéletében oly hangzatos szavak fordulnak elő, mint a mienkben és nincs nemzet, melynek közéletében épp ez irányban oly kevés siker volna felmutatható vagy a legszentebb elvek megtámadása oly gyakran keresztülvihető volna, mint minálunk.“

Dobos László szalk-szt.-mártoni ref.-lelkész értesít, hogy az általa kiadott 4 kötet Dobos János egyházi beszédei kizárólag és egyedül ő nála — míg a szabad rendelkezése alatti példányok tartanak — a 7 frt 20 kr bolti ár helyett leszállított áron, t. i. 4 frt, illetőleg a szállítási díjjal együtt 4 frt 40 kr utalványozásával megrendelhetők.

Lelkészváltozás. Ütő Béla b. kőrispataki lelkész, október 6-án tartotta beköszöntő beszédjét Alsó-Rákoson. Beigtató l. volt Ostváth Gábor h. köri jegyző. Kőrispatakra Nagy Benedek adorjáni l. nevezte ki a főt. püspök ur.

Pályázat. 1. Irandó Szent Mihály vasárnapi istentisztelet alkalmával használható templomi énekszöveg. Alak és terjedelem tetszés szerinti. 2. Pályázhatnak a székelykereszturi unitárius egyházkör tagjai. 3. Pályázati határidő 1890. január 1. 4. Pályadíj egy darab 10 francos arany. 5. Bíráló bizottság: elnök mlts. Szentkirályi Árpád dalköri elnök; bizottsági tagok: esperes Török Sámuel, középiskolai tanár Péterfi Lajos, lelkész Németh István és Gyórfy Ferencz. 6. Pályaművek — nem sajtókezüleg másolva — a szerző nevét tartalmazó jelíges zárt levélkével együtt Szombatfalvára (utolsó posta Székely-Udvarhely) a bizottság elnökehez küldendő. Énlaka, 1889. október 17. Gyórfy Ferencz, enlaki pap.

Helyreigazítás. A Keresztény Magvető 1888. jul.-augusztusi 4. füzetében néhai boldogemlékű Koncz János életiratát közölve, a 268. lapon ezt irtam: — — nevezett kegyes alapító a toroczkói iskola alapítványát Kolozsvárra áttétetni rendelte, mire eleinte nem volt haj-

landó, — rávette az, hogy Sebes Pál rector az alapítványból saját céljaira felhasználta. Én Koncznak pár, Koronkához írt levele után állítottam, hogy saját céljaira felhasználta. Azután mások figyelmeztettek s utána járván magam is beláttam, hogy Koncz tévedett leveleiben, a mit én jóhiszeműleg utána mondtam. Ugyanis ez a saját céljaira felhasználás annyiból állott, hogy Sebes Pál rector, mint az alapítvány egyik kezelője, maga is vett fel kölcsönt az alapból; s noha a tőkét és kamatait visszafizette s így az alapítványnak a kölcsönvétel semmi kárával nem járt, mégis ezért az eljárásért Koncz János felette neheztelvén, élesen kikelt ellene: saját céljaira felhasználásnak nevezte és útasítást is adott aztán az Egyh. Tanácsnak, hogy alapítványaiból azoknak kezelői kölcsönt semmi szín alatt sem vehetnek. Hogy néhai Sebes Pál toroczkói rector emlékét a Koncz leveleinek kifakadása alapján nem érheti gáncs, megerősíti az, hogy Sebes 1845-ben Bosla Ferencz társával együtt az alapítvány kezeléséről lemondván, addigi számadásaikat az E. K. Tanácshoz 1846-ban jan. 4-én 4. pénztári sz. alatt beadták és ez a számadás mind az E. K. Tanács mind a Főtanács előtt megfordult, de legkisebb nyoma sincs, hogy abban hiányokat találtak volna. Ezeket az igazság érdekében kötelességemnek tartom a Ker. Magvető t. olvasóinak tudomására hozni.

Péterfi Lajos.

A szerkesztőség postája.

D. J. Koncz J.-ról írt észrevételek helyszűke miatt jövőre maradt. Irodalmi értesítőnk s Aranykönyv rovatunkból is több most kiszorult, de a beküldött köszönetek közöltetni fognak. — Jövő füzetünkben egy ritka történeti okmányt közlünk Hunyadi Demeter püspök egy zsinati-összehívóját, melyet Dr. Szabó Károly nagydíjű tudós fedezett fel.

ARANYKÖNYV.

A SZÉKELY-KERESZTURI GYMNASIUM

5-ik tanári székére tett adakozások.

XI. Közlemény.

I. Tőkét.

a) Készpénzben:

Lőrinczi Dezső, Fogaras 5 frt.

b) Kötlevéiben:

Török Péter, Szamosujvár 50 frt.

Br. Orbán Balázs, orsz.-gy. képv. 2-or . . 100 frt.

Kolozsvárt, 1889. oct. 30.

BENCZÉDI GERGELY
közpénztáros.